

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

**MAGYAROK
ÉS
NYELVTÖRVÉNYEK**

Budapest

MAGYAROK ÉS NYELVTÖRVÉNYEK

A Magyarságkutatás könyvtára

• XXVI •

Alapító szerkesztő

JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő

DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

MAGYAROK ÉS NYELVTÖRVÉNYEK

Szerkesztette

KONTRA MIKLÓS ÉS HATTYÁR HELGA

Teleki László Alapítvány
Budapest
2002

JÓSTUDOMÁNYI
INTÉZET

Előnyelvi példány

2002. 39. 824

2004-04-05

A kötet tanulmányai az
V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
(Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)
„Magyarok és nyelvtörvények” című szimpóziumán
elhangzott előadásokon alapulnak

Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán

Megjelent
a Jyväskyläi yliopiston Hungarologia-projektin,
a Magyar Tudományosság Külföldön MTA Elnöki Bizottság
és a

BALASSI BÁLINT
INTÉZET

támogatásával

Copyright © Kontra Miklós, Hattyár Helga és a szerzők, 2002

ISSN 0865 3925
ISBN 963 86291 3 4

Tartalom

Előszó	1
KONTRA MIKLÓS	
A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs?	3
KONTRA MIKLÓS és SZILÁGYI N. SÁNDOR	
A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában.....	11
CSERNICSKÓ ISTVÁN	
Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények	25
SIMON SZABOLCS	
Nyelvtörvények és nyelvhasználati valóság – főként a magyar nyelvhatár délnyugati térségében	53
VÖRÖS OTTÓ	
Néhány adat a magyarországi románok nyelvi jogairól	61
BORBÉLY ANNA	
Szegregáció, diszkrimináció vagy társadalmi integráció? – A magyarországi siketek nyelvi jogai	73
BARTHA CSILLA és HATTYÁR HELGA	
Melléklet: A siket gyermek joga a kétnyelvűvé váláshoz.....	125
FRANÇOIS GROSJEAN	
Név- és tárgymutató	131

Előszó

Ha egyszer elkészülne a XX. századi magyar nyelvészeti bibliográfia, abban a nyelvi jogokról szóló tanulmányok jelentéktelen számban szereplnének. Az 1989-es rendszerváltások előtti időkben céhbeli nyelvészeink alig-alig foglalkoztak a nyelvhasználat törvényi szabályozásaival. Történészek, jogászok és szépirok értekezéseiben, esszéiben vagy nyugatra kicsempészett s ott kiadott írásaiban több szó esett a közép-európai nyelvi jogokról s jogfosztásokról, de a magyar nyelvészek a nyelvhasználat jogi vonatkozásait tárgyaló tanulmányokat nemigen publikáltak. A század utolsó évtizedében aztán megváltozott a helyzet: nyelvészeink is megszólaltak. Először a kisebbségben élők: 1991-ben LANSTYÁK ISTVÁN, aki a magyar nyelv csehszlovákiai helyzetét elemezte 1918 és 1991 között, majd 1994-ben SZILÁGYI N. SÁNDOR, aki olyan törvénytervezetet alkotott, amely a nyelvhasználat szabályozásának minden korábbtól gyökeresen eltérő, a Romániában élő többség és kisebbségek valóban méltányos, harmonikus együttélését lehetővé tevő kereteit biztosíthatná. Tudománytörténészeknek való csemege, hogy a kolozsvári nyelvész Szilágyitól függetlenül, de vele egy időben, egy pécsi jogászprofesszor, ANDRÁSSY GYÖRGY a modern állam nyelvi jogának alapvető kérdéseit merőben új módon tárgyaló elméleti kutatást folytatott, aminek összegzése 1998-ban *Nyelvi jogok* címen tankönyvben is megjelent. A jogász elméletileg, a nyelvész a kívánatos gyakorlatot leírva jutott el ahhoz az elvhez, hogy *mindenkinek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét használja*.

A rendszerváltások után egyre-másra születtek nyelvtörvények a közép-európai országokban, s a róluk szóló hírek belopóztak minden napjainkba is. Az újságírók, a politikusok s egyéb közszereplők valós vagy vélt nyelvi jogsértésekről szóló nyilatkozatai elárasztották a nyomtatott és elektronikus hírközlést. Nyelvészeink hangja ritkán hallatszott ebben az áradatban, de néha már hallatszott. Az 1990-es években nyugaton robbanásszerűen kifejlődő nyelvi jogi szaktudás és szakirodalom is egyre ismertebb lett ezen a tájon, sőt 1997-ben Budapesten olyan nyelvi emberi jogi konferenciát rendeztünk, amelyen a plenáris előadók (nyelvészek, jogászok, politológusok) e diszciplína „világstárjai” közé tartoztak. Egyikük, TOVE SKUTNABB-KANGAS a finnországi Jyväskyläben 2001. augusztus 6–10-én rendezett V. Hungarológiai Kongresszusnak is plenáris előadója volt.

Kötetünk a kongresszus „Magyarok és nyelvtörvények” című szimpóziумának előadásain alapuló tanulmányokat tartalmaz. E szimpóziум Magyarország és a környező országok nyelvi jogi helyzetét vizsgálta meg, különös tekintettel a következő kérdésekre:

1. Az egyes országok releváns törvényeinek mely részeit jellemzi a felcserélő/szubtraktív, és melyeket a hozzáadó/additív kétnyelvűség filozófiája?
2. Milyen anyanyelv-definíciók szerepelnek implicite vagy explicite a törvényekben? Az utóbbi népszámlálások kérdőíveiben milyen kérdések vonatkoztak az anyanyelvre s a nemzetiségi hovatartozásra?
3. Mi a de jure és de facto helyzet az adott országban az egyes, az elemzést készítő szerint fontos területeken?

A kisebbségek valódi nyelvi jogi helyzetének egyik legjobb mutatója az anyanyelvi oktatás. Ezt a kérdést kötetünk minden szerzője részletesen elemzi. Az államnyelven folyó oktatás és az anyanyelven folyó oktatás alapvető különbségeit a román tanügyi törvény kapcsán KONTRA MIKLÓS és SZILÁGYI N. SÁNDOR mutatja be, majd Ukrajna nyelvi jogi helyzetét elemzi CSERNICKÓ ISTVÁN, megállapítva, hogy a kisebbségek nyelvi helyzete a szovjetunióbelihez képest nem sokat változott. A szlovákiai nyelvtörvényekről – az 1990-es években három is született – SIMON SZABOLCS értekezik, bemutatva egyebek mellett azt is, hogy milyen tévhitek és indulatok övezik a törvényeket. A magyar nyelvhatár délnyugati részéről (Horvátországról, Szlovéniáról és Ausztriáról) VÖRÖS OTTÓ ír. BORBÉLY ANNA a magyarországi románok példáján mutatja be az 1993. évi kisebbségi törvény anomáliáit, s dokumentálja azt a szomorú gyakorlatot, ahogy az iskola – ahelyett, hogy erősítené – gyengíti a románok közösségi nyelvéhez való kötődését. Kötetünk záró tanulmányában BARTHA CSILLA és HATTYÁR HELGA a magyarországi siketek nyelvi jogi helyzetét elemzi részletekbe menően, megmutatva, hogy a siketek kiszolgáltatottsága nyelvi jogfosztottságukból is ered. A magyar jelnyelv használatát iskoláinkban ma is tiltják, különféle törvényeink a siketeket sokkal inkább szegregálják, mintsem integrálják, némi reményt kelt azonban az 1998. évi „esélyegyenlőségi” törvény.

Ez a könyv nyelvészeknek, jogászoknak, politológusoknak és politikusoknak, tanároknak és oktatásirányítóknak szól, de orvosoknak is. Mindenkinek, aki tenni szeretne valamit a magyarországi és a határainkon túli nyelvi kisebbségek jogfosztottságának csökkentéséért.

A KISEBBSÉGEKNEK VAN ANYANYELVÜK, DE A TÖBBSÉGNEK NINCS?¹

KONTRA MIKLÓS

*Szegedi Tudományegyetem és
MTA Nyelvtudományi Intézet*

SZILÁGYI N. SÁNDOR

*Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár*

Ebben a cikkben azt mutatjuk be, hogy miként konstruál egy oktatási törvény egy államban olyan többséget, amelynek nincs anyanyelve, olyan kisebbségeket, amelyeknek van anyanyelvük, s hogy miként kelti az ilyen törvény azt a látszatot, hogy a kisebbségi tannyelvű oktatás privilégium, de olyan, amiért – ha a kisebbségek túl nehéznek találják – csak magukat okolhatják.

A világ legtöbb országában tannyelvi diszkrimináció sújtja azokat a kisebbségeket, amelyeknek anyanyelve eltér annak az államnak a hivatalos nyelvétől, amelyben élnek. Az ilyen eseteknek elszomorítóan bő tárházát olvashatjuk Skutnabb-Kangas (2000) könyvében. A magyarországi tannyelvi diszkrimináció legsúlyosabban a nem magyar anyanyelvű cigányokat sújtja, akiknek zömét egész életükre munkanélküliségre ítéli az a politika, amely megfosztja őket attól a nyelvi emberi joguktól, hogy iskolai karrierjüket anyanyelvükön kezdhessék el (l. Kontra 1999a, 1999b).

A tannyelvi diszkriminációnak számos fajtája létezik. Az egyik – viszonylag ártatlannak tűnő – fajtája az, ami az angolt idegen nyelvként tanuló szlovákiai magyar iskolásokat sújtja, amikor részt vesznek az angol tanulmányi versenyeken. Ezeken a versenyeken a magyar diákokat ugyanolyan kritériumok alapján értékeli, mint a szlovákokat. A magyarok azonban kisebb óraszámban tanulnak angolt, mint a szlovákok, mivel nekik magyaróráik is vannak. A szlovák diákoknak nincsenek magyaróráik, ezért magasabb óraszámban tanulják az angolt a magyaroknál. A tanulmányi versenyek szervezői azonban ezt az óraszámbeli különbséget nem veszik figyelembe az értékeléskor, mondván, hogy

¹ Cikkünk angol nyelvű változata elhangzott a Lett Egyetem és a Lett Külügyminisztérium által rendezett *Small Languages in the 21st Century Europe* konferencián (Riga, 2001. április 19–21.). Köszönjük Szikonya Juditnak (Révkomárom, Szlovákia), hogy megosztotta velünk e cikk megírását inspiráló élményeit.

„demokratikusan, mindenkit azonos mércével mérnek”. Az ilyen diszkrimináció jól megmutatja, miként tekintik sokan a kisebbségi nyelvet második vagy idegen (de mindenképp *extra*) nyelvnek (L2), nem anyanyelvnek (L1), annak következtében, hogy a többségi döntéshozók képtelenek perspektívát váltani, amikor a kisebbségekről beszélnek. Ez a példa egy alacsony szintű oktatási szabály diszkriminatív voltát illusztrálja, a következőt azonban a ma hatályos román tanügyi törvényből vesszük.

A 84/1995-ös, 1999-ben újraközölt román Tanügyi törvény szerint

22. szakasz – (1) A gimnáziumi tanulmányokat [gimnáziumon Romániában az V–VIII. osztályt értik, a négy elemi után és a középiskola/liceum előtt, K. M. és Sz. N. S.] egy országos [național], a Nemzeti Nevelési Minisztérium által kidolgozott és a tanévkezdésig közzétett metodológia alapján kialakított képességvizsga zárja román nyelv és irodalomból, matematikából, és a románok történelméből vagy Románia földrajzából. A nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók, akik gimnáziumi tanulmányaikat anyanyelvükön folytatják, anyanyelv és irodalomból is vizsgáznak.²

E szerint a szöveg szerint a román diák nem *anyanyelvből és irodalomból* vizsgázik, hanem *román nyelvből és irodalomból*. A törvény szövege nem is utal sehol sem arra, hogy a románoknak is van anyanyelvük. A szöveg azt sugallja, hogy Romániában minden tanuló – a tannyelvtől függetlenül – ugyanazokat a vizsgákat teszi le: román nyelvből és irodalomból, matematikából stb. vizsgázik mindenki, *ezen túlmenően* azonban a nemzeti kisebbségi tanulók vizsgáznak még anyanyelv és irodalomból is.

Valójában azonban minden diák anyanyelv- és irodalomvizsgát tesz, tehát a románok román nyelvből és irodalomból, a magyarok magyar nyelvből és irodalomból vizsgáznak, s *ezen túlmenően* a magyarok és más

² „Art. 22. – (1) Studiile gimnaziale se încheie cu susținerea unui examen național de capacitate, structurat pe baza unei metodologii elaborate de către Ministerul Educației Naționale și dată publicității până la data începerii anului școlar, la Limba și literatura română, Matematică, și la o probă din Istoria românilor sau Geografia României. Elevii aparținând minorităților naționale, care frecventează cursurile gimnaziale în limba maternă, susțin și o probă la limba și literatura maternă.”

nemzeti kisebbségek vizsgáznak államnyelv és irodalomból is, ami ebben az esetben román nyelvből is irodalomból tett vizsgát jelent. (Ezt a plusz terhet még növeli az, hogy a történelem- és földrajzvizsgát mindenki románul teszi le, mert a törvény ezeknek a tárgyaknak kizárólag államnyelven történő tanítását engedélyezi. E két vizsgát tehát a románok anyanyelvükön, a kisebbségek második nyelvükön teszik le, ami számukra lényegesen nehezebb feladatot jelent.)

A törvényszöveg elkendőzi, hogy valójában mi történik, mivel azt sugallja, hogy a kisebbségi nyelv- és irodalomvizsga a mindenki számára közös vizsgákon *túlmenően* letett vizsga.

Az ilyen elkendőzés teljesen általános a román törvényekben. Az általános szabályokban, ha nyelvről esik szó, azt mindig románként specifikálják, sosem anyanyelvként. Az általános szabályok után, néhány „külön intézkedés” szól még a kisebbségekről, melyek az anyanyelvükön folytatható tevékenységeket említik meg. Fontos megjegyeznünk, hogy a román törvényekben az *anyanyelv* [limba maternă] kizárólag a kisebbségekkel kapcsolatban van megemlítve. Ily módon az anyanyelv használatát a törvény privilegiumként, vagy extra teherként jeleníti meg. Az anyanyelv használata azért tűnik privilegiumnak, mert az anyanyelven folyó oktatás miatt van szükség külön intézkedésekre, avagy külön paragrafusokra a törvényben, amelyek szabályozzák azokat a körülményeket, amelyek megléte esetén anyanyelven folyhat az oktatás. Ha valami a törvényben külön paragrafust kap, az bizonyára olyan privilegium, amelyet a többségi nyelvet (államnyelvet) beszélők nem élveznek.

Kísérletképpen fogalmazzuk most át e törvényszöveget úgy, hogy ne csak a kisebbségi diákoknak, hanem minden diáknak legyen anyanyelve. Eredményként ilyesféle szöveget kapunk:

Képességvizsgát kell tenni: anyanyelv és irodalomból, matematikából, és a románok történelméből vagy Románia földrajzából. A nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók, akik gimnáziumi tanulmányaikat anyanyelvükön folytatják, román nyelv és irodalomból is vizsgáznak

Ez a szöveg pontosabban tükrözi, hogy valójában mi is történik, mert megmutatja, hogy mit adunk hozzá mihez. Ebből a szövegből nyilvánvalóan kitetszik, hogy az anyanyelven folyó oktatás mindenki számára közös, és *ezen túlmenően* a kisebbségi diákok még államnyelv- és irodalomból is vizsgáznak. Ez az átfogalmazás tükrözi azt a nyilvánvaló

tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, függetlenül attól, hogy abban az államban, amelyben él, a többséghez vagy valamelyik kisebbséghez tartozik-e. Ez az átfogalmazott szöveg – sokak véleményével egyezően – elismeri, hogy az anyanyelven folyó oktatáshoz való jog emberi jog, tehát nyelvi emberi jog, olyan jog, amit – legalábbis az alapfokú oktatásban – mindenkinek élveznie kell. Nyilvánvaló, hogy ez az átfogalmazás az anyanyelven folyó oktatást tekinti alapvetőnek, elsődlegesnek, nem az államnyelven folyó oktatást. Ez az átfogalmazott szöveg megfelel annak, amit a legtöbb nyelvész, pedagógus és társadalomtudós legjobb kutatási eredményeire hivatkozva kívánatosnak tart. Az így átfogalmazott szöveg, amely megfelel az 1996-ban közzétett *A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlásoknak* is, nyilvánvalóbbá tenné, hogy a nyelvi jogok olyan emberi jogok, amelyek mind a többségeket, mind a kisebbségeket egyformán megilletik, nem csupán a kisebbségekre vonatkozó külön jogok (Andrássy 1998).

Egy olyan törvénynek, mint amilyen a román tanügyi törvény, fontos következményei vannak. Ha például elismerjük, hogy minden tanulónak van anyanyelve, ergo minden tanuló tanul anyanyelv és irodalmat, ugyanakkor vannak, akik az államnyelvet is tanulják (az irodalmával együtt), akkor nyilvánvaló, hogy Romániában a román diákok iskolai terhelése eltér a nemzeti kisebbségekhez tartozó diákokétól. Pontosabban szólva: ha a kisebbségi diákok a román diákok heti óraterhelésének megfelelően tanulnának, akkor 13 és fél évre lenne szükségük annak elvégzéséhez, amit a románok 12 év alatt elvégeznek. Természetesen a kisebbségi tanulók is 12 évig járnak csak iskolába, amiből az következik, hogy minden iskolai napjuk hosszabb, mint a románoké. (Az általános romániai közvélekedés szerint, ez a „többlet-teher” az anyanyelvi és irodalmi „többletórákból”, például a magyar-órákból keletkezik.) A plusz másfél tanév azonban nem akármilyen másfél tanév, hiszen a tanévbe beletartoznak a rajzórák, a testnevelési órák és más „kevésbé intellektuális” tanórák is, de a kisebbségek extra másfél tanévét kizárólag a románórák töltik ki. Teljesen evidens, hogy ez a helyzet hátrányos a kisebbségek számára, mivel nekik a többségi nyelvet kell tanulniuk miközben a többségiek esetleg játszanak, vagy épp az egyetemi felvételi vizsgára készülnek.

Úgy látszik, senkit sem érdekelnek a kisebbségi tanulók „extra” iskolai terhei. Ezeket a terheket olyan extra terheknek tekintik, amelyeket a kisebbségi diákok és szüleik önként vállalnak. A kisebbségi diák csak magára vethet, ha túl nehéznek találja az anyanyelvi oktatást, hisz ha az

anyanyelven folyó (L1) oktatás túl nehéz számára, akkor szabadságában áll a „könnyebb” utat választani, az államnyelvi (L2) oktatást.

Hogyan lehetne ezen a helyzeten könnyíteni? Ha a törvényszöveg elismerné azt az egyetemes igazságot, hogy mindenkinek, tehát minden állam minden polgárának, van anyanyelve, akkor jobban látszana, mi tartozik az alapoktatáshoz, s mit adunk hozzá. Azok az oktatáspolitikusok és pedagógusok, akiket aggasztanak a kisebbségi diákok többletterhei, jobban látnák a problémák lényegét és megoldási módjait. Így például könnyebb lenne a romániai kisebbségi diákokat sújtó oktatási diszkrimináció elleni küzdelem is. Nem kétséges, hogy a romániai kisebbségi diákoknak románt is kell tanulniuk az iskolában, de az is nyilvánvaló – legalább is számunkra –, hogy az államnyelv tanulása nem szabadna, hogy ily mértékű túlterheléshez vezessen.

Ha a román tanügyi törvény szövegét úgy változtatnák meg, ahogy mi javasoljuk, akkor a román oktatáspolitikusok is jobban látnák, hogy a „román nyelv és irodalom” tantárgy – noha azonos néven szerepel mind a többségi románok tanterveiben, mind a kisebbségi tantervekben – valójában mást jelent a többségieknek, mint a kisebbségieknek. Tagadhatatlan, hogy az első esetben román anyanyelvi (L1) beszélők román nyelvi és irodalmi nevelése a pedagógiai cél, a másodikban viszont az a cél, hogy a kisebbségi tanulók megtanulják a románt, mint második nyelvüket (L2). Ha a politikusok értenék a célok különbözőségét, azt is jobban értenék, miért nem szabadna a kisebbségieknek a románt ugyanazon tanterv szerint, és ugyanazon tananyagokból tanulniuk, mint a románoknak. Ha egyazon tanterv szerint tanulnak, miként ez ma is történik sajnos, akkor az eredmény nem lehet kielégítő. Annak ellenére, hogy a magyarok nagy óraszámban tanulják a románt, nem tanulnak meg elég jól románul az iskolában, amiből később jelentős hátrányaik származnak (l. Szilágyi 1998).

A Hágai Ajánlások kimondják, hogy „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek felelőssége integrálódni a szélesebb társadalmi közösségbe a hivatalos nyelv kellő mértékű elsajátítása által”. Ennek az ajánlásnak van egy fontos nyelvpedagógiai implikációja: a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1 tanulókéttől lényegesen eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor

ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók. Tulajdonképp a második nyelvnek anyanyelvként való tanítása *pedagógiai műhiba* (l. Baugh 1999). Az ilyen pedagógiai műhibák társadalmi konfliktusokat gerjesztenek, például Kárpátalján, ahol az ukrán állam egyre növekvő nyomással igyekszik elérni, hogy a magyarok az ukránt mint államnyelvet megtanulják, ugyanakkor nem képez elegendő számú magyar–ukrán kétnyelvű tanárt, s nem ad(ott) ki egyetlen ukrán–magyar vagy magyar–ukrán szótárt sem.

Az államnyelven folyó oktatás és az anyanyelven folyó oktatás különbségeit így foglalhatjuk össze:

1. Államnyelven folyó oktatás

A államnak X nyelv az államnyelve/hivatalos nyelve.

Az anyanyelv olyan nyelv, amely különbözik az államnyelvtől/hivatalos nyelvtől.

Ezért

Az X nyelv anyanyelvi (L1) beszélőinek nincs anyanyelve.

Az Y nyelv anyanyelvi (L1) beszélőinek, akik az X-et L2-ként beszélik, van anyanyelvük.

A államban az oktatás az államnyelven (X) folyik.

Az Y-t L1-ként beszélők esetében az oktatás folyhat anyanyelven is.³

Az anyanyelven folyó oktatást privilégiumként konstruálják, és olyan tehernek láttatják, amelyet a kisebbségek önként, szabad akaratukból vállalnak.

³ Lásd például a Román Alkotmányt:

13. cikkely: Romániában a román a hivatalos nyelv.

32. cikkely (1) [...]

(2) Az oktatás minden szinten románul történik. Történhet nemzetközi használatú idegen nyelven is, külön törvénybe foglalt szabályok szerint.

(3) Az Alkotmány garantálja a nemzeti kisebbségek jogát anyanyelvük megtanulására és az anyanyelven történő oktatásra. E jogok gyakorlásáról törvény rendelkezik.

2. Anyanyelven folyó oktatás

Mindenkinek van anyanyelve.

A államnak X nyelv az államnyelve/hivatalos nyelve.

Ezért

Az X nyelv anyanyelvi beszélői anyanyelvüket államnyelvként/hivatalos nyelvként használják, minden különösebb erőfeszítés nélkül.

Az Y nyelv anyanyelvi beszélőinek külön erőfeszítéseket kell tenniük az X-nek államnyelvként/hivatalos nyelvként való elsajátítására.

A államban az oktatás anyanyelveken folyik.

Ezért

Az X-et anyanyelvként (L1) beszélők tannyelve X.

Az Y-t anyanyelvként (L1) beszélők tannyelve Y, ők az X-et második nyelvként (L2) tanulják.⁴

Az anyanyelven folyó oktatást nem privilégiumként, hanem egyetemes emberi jogként konstruálják. Az államnyelv (és irodalma) tanulását olyan többletterhek ismerik el, amelyet a kisebbségek nem saját akarataukból viselnek. A kisebbségeknek az államnyelv megtanulásából eredő többletterhe a lehető legkisebb kell legyen.

Nem nagy azoknak a politikusoknak a száma, akik tagadják, hogy az oktatáshoz való jog emberi jog, de sok politikus szerint a kisebbségek anyanyelven történő oktatása nem tartozik az emberi jogok közé. Ez az álláspont azt implikálja, hogy az oktatáshoz való jog az államnyelven történő oktatáshoz való jogot jelenti. A tannyelv kérdésének ilyen trivi-

⁴ „Az állam hivatalos nyelvét is közönséges iskolai tantárgyként kell oktatni; leginkább olyan – mindkét nyelvet ismerő – tanárookra bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét.” (*A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések*, 7.)

alizálása gyakran szül társadalmi konfliktusokat, és olyan szakszerűtlen nyelvpedagógiát eredményez, ami az államnyelv elégtelen elsajátításához vezet. Ez az álláspont egyben az emberi jogoknak olyan felhígítása is, ami az értelmetlenségig való kiüresítésükkel egyenlő.

Irodalom

- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések*. The Hague: Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996. október.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.
- Kontra Miklós 1999a. Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség. In: *Közérdekű nyelvészet*, 84–88. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra, Miklós 1999b. Some Reflections on the Nature of Language and Its Regulation. *International Journal on Minority and Group Rights* 6: 281–288.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Szilágyi, N. Sándor 1998. De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală? *Altera* VII: 131–148.

A NYELVEK HELYZETÉRE VONATKOZÓ DOKUMENTUMOK UKRAJNÁBAN

CSERNICSKÓ ISTVÁN

*Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola,
Beregszász*

1. A nyelvek státusára vonatkozó ukrajnai dokumentumok¹

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában a nyelvek státusáról, használatáról közvetlenül a következő dokumentumok rendelkeznek: Ukrajna Alkotmánya (1996), Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről (1989), Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991), Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992), Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról (1997), valamint elvileg a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája.

Ukrajna Alkotmányának 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételeket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán”, és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrajnai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme.” A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és *törvény határozza meg*”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasznált rendjét.

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás *vagy* az anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cikkely az államnyelv ismeretétől teszi

¹ Az ukrajnai kisebbségek nyelvi helyzetéről lásd még Cserniczkó (1998) és Orosz–Cserniczkó (1999). A kárpátaljai magyarokra vonatkozóan lásd pl. Magocsi (1996) és *Етнічні меншини в Україні*.

függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírósági tagság, bírói tisztség).

Az Alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A nyelvtörvény is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely), ugyanakkor továbbra is megmarad az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének (4. cikkely). Az 5. cikkely értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható más nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos űrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely).

Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog (25. cikkely). Ezzel a joggal azonban ideális esetben is csak maximum a középiskola befejezéséig élhetnek a kisebbségi polgárok. A törvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát, és csak a nemzeti kádereket képző oktatási intézményekbe felvételizők tehetnek anyanyelvből vizsgát.

A hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrain nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukrain földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval ültetik át ukránra (39. cikkely).

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely). Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeték- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéből képzett apai név (otcsesztvo) (12. cikkely).

Az ukrain önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az

önkormányzati szervek munkájának nyelvét (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. július 3., 7.).

Az érvényben lévő hivatalos dokumentumok szerint tehát Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz az ország egész területén az ukránnal párhuzamosan hivatali nyelvként és a nemzetek közötti érintkezés nyelveként funkcionál, a többi nemzetiségi nyelv használata pedig a nemzetiségi többségi területeken *engedélyezett*. Nem tartalmaz azonban olyan kitételeket egyik dokumentum sem, ahol explicite meg lenne fogalmazva, milyen feltételek mellett van lehetőség a kisebbségi nyelveknek az államnyelvvvel egyenrangú használatára. A törvényerejű dokumentumok mellett azonban számos olyan állami és regionális rendelkezés szabályozza a nyelvek használatát, amelyek azt bizonyítják, hogy a törvények által deklarált jogok a gyakorlatban másképp vagy egyáltalán nem működnek.

Az ukrán nyelv Ukrajna függetlenné válása óta fokozatosan államnyelvi státusba került, az orosz azonban – annak ellenére, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény is számos helyen kiemelten mint hivatalos funkciókban is használatos nyelvet is említi – az ukrán terjeszkedésével párhuzamosan szorul vissza az állami, hivatali szférából, amit minden bizonnyal hamarosan törvényi eszközökkel is szentesítenek. Erre enged következtetni, hogy egyre többször esik szó a sajtóban a nyelvi helyzetről, a nyelvek státusáról, és egy új nyelvtörvény elfogadásának gondolata is megfogalmazódott mind a kormány, mind pedig az ellenzék részéről. Így Ukrajnában nyílt ellentét alakult ki az ország közel egyharmadát kitevő orosz kisebbség és a nemzeti (nyelv)politikát preferáló kormány között.

Miután az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmány államnyelvként határozza meg az ukrán nyelv státusát, az orosz többségű területek, megyék egy része a nyelvtörvényre hivatkozva közigazgatási határain belül hivatalos nyelvi státusba emelte az orosz nyelvet. Így tett többek között pl. a kelet-ukrajnai Harkiv megye, ahol az 1989-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 33,2%-a volt orosz nemzetiségű (Tur 1996) és a Krími Autonóm Köztársaság is, ahol az oroszok aránya 1989-ben 67%-os volt (Tur 1996) (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. január 11., 1., augusztus 5., 4., október 21., 4. stb.). A baloldali ellenzék is az orosz nyelv hivatalossá tételét sürgeti, s a kormány nyelvtörvénytervezetét bírálva saját nyelvtörvénytervezetének elfogadását javasolja (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. július 24., 1.).

A hatalmon lévő és természetesenleg pozíciói megtartására törekvő elit az 1998. március 29-i választásokra készülve válaszlépésként a nemzetiségi és migrációs ügyek állami bizottságának égisze alatt külön

ügyszályt hozott létre, melynek feladata az ukrainai hivatalos nyelvpolitika koordinálása, érvényesítése és ellenőrzése (Kárpáti Igaz Szó 1997. április 8., 4.). Kucsma köztársasági elnök pedig személyesen jelentette ki, hogy alkotmányellenes azon megyék döntése, amelyek saját területükön belül hivatalos státusba emelték az orosz nyelvet, s a lépést önkényesnek és az ukrán államiságra veszélyesnek nevezte; majd kijelentette, hogy az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság szorgalmazza egy, az ukrainai nyelvek fejlődéséről és használatáról szóló új törvény elfogadását (Kárpáti Igaz Szó 1997. április 17., 1.). Az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság el is készítette a törvény tervezetét.

A tervezetet össznépi vitára bocsátották a sajtó hasábjain (pl. Oszvita Ukrajini 1999. február 17., Kárpáti Igaz Szó 1999. július 1.). A tervezet – amely nagyban szűkítené a kisebbségi nyelvek használati körét – azonban még 2001-ben sem került a parlament elé.

Láthatjuk tehát, hogy elvileg az ukrán államnyelv mellett vagy azzal párhuzamosan az orosz, a nemzetiségi többségi területeken pedig a kisebbségi nyelvek is funkcionálhatnak hivatali nyelvi státusban, a valóságban azonban ez nem működik.

Végül is megállapíthatjuk, hogy *de jure* az ukrán Ukrajna államnyelve, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőségük nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. *De facto* azonban az ukrán államnyelv mellett az orosz az adminisztratív tiltások ellenére is hivatalos nyelvként használatos az oroszok által sűrűn lakott keleti területeken. A kisebbségi nyelvek azonban csak az oktatásban, a nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Gyakorlatilag tehát a magyar nyelv helyzete Ukrajna függetlenné válása után sem sokat változott a Szovjetunióban fennállt helyzethez képest.

2. Az ukrainai és a nemzetközi dokumentumok a kisebbségi nyelvhasználatról

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskoláztatásához való jog az egyik legfontosabb tényezője a kisebbségek hosszú távú megmaradásának. Ez egyike azon éles kérdéseknek, amelyeken lemérhető, milyen szerepet szán az adott állam a kisebbségeknek és a kisebbségi nyelveknek a közeli és

távoli jövőben. Nem véletlen, hogy számos nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény, ajánlás foglalkozik ezzel a problémával. Ezért elemzésünkben mi is bővebben foglalkozunk ezzel kérdéssel, mégpedig oly módon, hogy összevetjük az idevágó nemzetközi és ukrainai dokumentumokat, azok rendelkezéseit.

Hét nemzetközi kisebbségvédelmi okmányt hét ukrainai dokumentummal hasonlítunk össze. Mindegyik dokumentumban közös, hogy közvetve vagy közvetlenül foglalkozik a kisebbségek oktatásának problémájával. A 14 összehasonlításra kerülő dokumentum a következő:

- a) Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (ENSZ, 1992);
- b) a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (Európa Tanács, 1992);
- c) az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása (ET, 1993);
- d) Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ET, 1995);
- e) a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Nyelvi Jogok Világkonferenciája, 1996);
- f) a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, 1996);
- g) Ajánlás a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről (ET, 1998) egyik részről, illetve
 - a) Az USZSZK törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről (1989);
 - b) Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (1991);
 - c) Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
 - d) Ukrajna Alkotmánya (1996);
 - e) Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
 - f) Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai (tervezet több változatban, 1997–1999);
 - g) Ukrajna törvénye a nyelvek fejlődéséről és használatáról Ukrajnában (tervezet, 1999)
 a másik részről.

A nevezett okiratok egybevetése során kiderül, hogy a nemzetközi dokumentumok többségének van egy vagy több ukrainai megfelelője. Lássuk elsőként, mit is olvashatunk a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdéséről az Európa Tanács oly sokat vitatott 1201. számú ajánlásában, s

mely ukrainai dokumentum feleltethető meg neki. Az idézeteket a könnyebb összehasonlítás kedvéért egymás mellett közlöm.

1201. ajánlás

Minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvét megtanulni és az anyanyelvén történő oktatáshoz [...]

*Nyilatkozat Ukrajna és
Magyarország
együtműködésének elveiről
a nemzeti kisebbségek
jogainak biztosítása
területén*

A Felek egyetértenek abban, hogy biztosítják az ahhoz szükséges lehetőségeket, hogy a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak az oktatás minden szintjén.

Mindkét dokumentum rögzíti az anyanyelv megtanulásának és az anyanyelven történő oktatásnak a jogát.

Lépünk tovább, s hasonlítsuk össze az alábbiakat.

*Nyilatkozat a nemzeti vagy
etnikai, vallási és nyelvi
kisebbségekhez tartozó
személyek jogairól*

Az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy – ahol lehetséges – a kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen anyanyelvük tanulására, vagy hogy az anyanyelvükön történő oktatásban részesüljenek.

Ukrajna Alkotmánya

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvény garantálja a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy anyanyelvüket tanulják [...]

*Keretegyezmény a Nemzeti
Kisebbségek Védelméről*

2. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni.

3. A jelen cikk 2. bekezdését úgy kell végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy ezen a nyelven való tanítást.

*Ukrajna törvénye a nyelvek
fejlődéséről és
használatáról (tervezet)*

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van anyanyelvükön tanulni vagy anyanyelvüket tanulni. Az állam lehetőségeihez képest megteremti a megfelelő feltételeket a saját oktatási rendszereinek kereteiben és ösztönzi különböző szintű oktatási intézmények és tagozatok létrehozását az illető nemzetiségi kisebbség anyanyelvének oktatására vagy anyanyelvén folyó oktatásra [...]

*Ukrajna törvénye a
nemzetiségi kisebbségekről*

Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja [...] az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül [...]

A fent idézett dokumentumok már nem fogalmazzak egyértelműen. Nem mindegy például, hogy az anyanyelv tantárgyként való tanulásához vagy pedig az anyanyelven történő tanulóshoz van joguk a kisebbségieknek. Még ehhez a vagylagos, tulajdonképpen az állam

jóindulatától függő megfogalmazáshoz is ködösítő, értelmezhetetlen „biztonsági szelepet” építenek be különböző feltételek felsorolásával, amelyek megléte ismét csak attól függ, hogy az állam elismeri-e ezt vagy sem. A jogilag kifejtetlen és homályos megfogalmazások használatában különösen az idézett nemzetközi dokumentumok járnak elől. Ebbe a csoportba sorolható az ukrán oktatási törvény is, amelynek 7. cikkelye szerint az oktatás és nevelés nyelvét Ukrajna Alkotmánya és a nyelvtörvény szabályozza.

Nézzük, mit tartalmaznak a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások. Ezt a dokumentumot érdemes hosszabban idézni, s összevetni a *koncepció* néven emlegetett ukrainai tervszöveggel.

A Hágai Ajánlások kimondják:

11) [...] A pedagógiai kutatások az iskoláskor előtti és az óvodáskorú gyermekek anyanyelven folyó nevelését javasolják. Ahol csak lehetséges, az államoknak meg kell teremteniük a feltételeket, hogy a szülők élhessenek ezzel a lehetőséggel.

12) A kutatások szerint az alapfokú oktatásban is az a legkedvezőbb, ha a tantárgyakat kisebbségi nyelven tanítják. [...] Az elemi oktatás vége felé néhány gyakorlati vagy nem elméleti tárgyat államnyelven kell tanítani. [...]

13) A középfokú oktatásban a tantárgyak döntő hányadát kisebbségi nyelven kell tanítani. A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. [...] Az oktatás e periódusában az államnyelven oktatott tantárgyak számát fokozatosan növelni kell.

Az ukrainai kisebbségi oktatás reformtervezete, a koncepció is a tranzitív oktatási modellt kínálja a nemzetiségeknek, melynek lényege, hogy az anyanyelvi elemi iskola után az általános iskolában az anyanyelvi oktatásról fokozatosan át kell térni a többségi nyelvű tanulásra. Az átmenet gyakorlatilag a középiskolára befejeződik, s a nemzeti jellegű tárgyak (az anyanyelv és irodalom, a népismeret és az anyanemzet története) kivételével minden tantárgyat az államnyelven tanulnak a diákok. A koncepcióban foglaltak tehát kísértetiesen hasonlítanak arra, amit a Hágai Ajánlások idézett részében olvashatunk.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ehhez képest a lehető legszélesebb jogköröket biztosítja a kisebbségek számára az oktatásban, s

ehhez hasonlóan fogalmaz a máig érvényben lévő, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény.

*Nyelvi Jogok Egyetemes
Nyilatkozata*

Minden nyelvi közösségnek joga van eldönteni, hogy nyelvének milyen mértékben kell jelen lennie mint használatos nyelv és mint tanulmány tárgya az oktatás minden szintjén, így az iskola-előkészítő, elemi, középfokú, technikai és szakoktatásban, valamint az egyetemi és felnőttoktatásban. (24. cikk)

1989-es nyelvtörvény

Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg. Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. (25. cikkely)

Nem az iskolai oktatásra vonatkozik ugyan, ám hasonlóan széles jogokat javasol a kisebbségek számára az Európa Tanács 1353. számú, a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről szóló ajánlás 6. cikkelyének ii. pontja: „a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetősége kell legyen az anyanyelven folyó közoktatás megfelelő típusaiban és szintjein való részvételhez a felsőoktatásra való felkészítés céljából”.

A végére egyetlen dokumentum, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája maradt, nem véletlenül. Ez a dokumentum váltja ki ugyanis a legtöbb vitát Ukrajnában, s talán ez az a nemzetközi egyezmény, amelyre a legtöbbet hivatkoznak az országban.

Ennek az a magyarázata, hogy ez a dokumentum sokféleképpen szemlélhető. A Karta ugyanis *à la carte* rendszerben (vagyis választhatóan) konkrét fokozatokat sorol fel többek között a kisebbségi nyelvek oktatásban való használatáról is, amelyek közül a Kartát aláíró államok a ratifikáció során kiválaszthatják a számukra legmegfelelőbbeket. Nézzük, milyen lépcsőzetes elrendezésben foglalja össze a dokumentum az anyanyelvi oktatáshoz való jogot.

Az oktatással a 8. cikk foglalkozik, s gyakorlatilag azonos fokozatokat kínál fel választékként az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai oktatásban, a szakmunkásképzésben és a felsőoktatásban:

Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy

i. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást² az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatás lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i–iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek minősül.

Könnyen belátható, hogy a fenti négy fokozat közül az oktatás minden szintjén egyaránt kiválasztható a kisebbségek számára legkedvezőbb éppúgy, mint a legkevesebb jogot biztosító. Éppen ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az adott állam hogyan válogat a felkínált lehetőségek közül.

A Karta ratifikációja feltétele volt Ukrajna Európa tanácsi tagságának. Az Európa Tanács végső határidőnek 2000 elejét nevezte meg Ukrajna számára, és az ukrán parlament 1999. december 29-én ratifikálta a Kartát, mégpedig oly módon, hogy azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbségek aránya meghaladja a 20 százalékot, a legmagasabb fokozatot kell alkalmazni. 2000 júliusában azonban az ukrán alkotmánybíróság egyes parlamenti képviselők nyomására úgy döntött: alkotmányellenes a Karta ratifikálásáról szóló törvény, és hatályon kívül helyezte azt.

² Az általános iskolai oktatás kifejezés helyére az iskola-előkészítő oktatást, középiskolai oktatást, szakmunkásképzést, illetve felsőoktatást behelyettesíthetve megkapjuk a 8. cikk további, ezen oktatási fokozatokra vonatkozó részeit.

A fiatal állam történetében ez volt az első olyan eset, amikor alkotmányellenesnek minősítettek egy nemzetközi dokumentum ratifikálásról szóló törvényt. Ennek az Ukrajna Európa tanácsi tagságát is veszélyeztető lépésnek elemzők szerint az a magyarázata, hogy Ukrajnában a homogén nemzetállami modell kialakítása távlati kormányzati terv, amelybe nem illeszkedik egy ilyen nemzetközi dokumentum. A hivatalos állami nyelvpolitika az ország alkotmányának azt a passzusát (10. cikkely), amely az államnyelv fejlődésének biztosítását írja elő a társadalmi élet minden területén, úgy értelmezi mint a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorításának jogi lehetőségét. (Érdekes, hogy az alkotmánybíróság 2000. július 14-i határozatában nem a Karta rendelkezéseit tartotta alkotmányellenesnek, hanem azt az ügyrendet, amely során ratifikálták.)

3. Összefoglalás

A fenti elemzésből azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy Ukrajna nem lép túl a kisebbségi nyelvhasználat tűrésén. A kisebbségi nyelvhasználat kérdését is érintő dokumentumok csupán megengedők, nem pedig kötelező érvényűek. Az ukrán államiság első éveiben úgy tűnt, hogy a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésére törekszik az ország vezetése (ennek tudható be, hogy számos megengedő passzus került a dokumentumokba), ám az utóbbi évek történései ennek ellenkezőjére utalnak. Így összefoglalóan azt mondhatjuk: Ukrajna nem az additív, hanem a szubtraktív kétnyelvűséget kínálja a kisebbségek számára, és ezt törvényi szinten is deklarálni kívánja.

Irodalom

- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Magocsi, Paul Robert 1996. The Hungarians in Transcarpathia (Subcarpathian Rus'). *Nationalities Papers* 24 (3): 525–534.
- Orosz, Ildikó és Cserniczkó, István 1998. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.

- Тур, Јевгенуїј (Тур, Евгений) 1996. Карта национальностей Украины или национальная карта. *Регион* 16 января 1996 г., 17.
- Етнічні меншини в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України – Міністерство України у справах національностей та міграції.

SZLOVÁKIAI MAGYAROK ÉS NYELVTÖRVÉNYEK

SIMON SZABOLCS
Comenius Egyetem, Pozsony

1. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai: elmélet és gyakorlat

Szlovákia lakosságának mintegy tizenöt százalékát alkotják a különböző nemzeti kisebbségek (l. Gyurgyík 2001: 250), vagyis Szlovákia többnemzetiségű államnak számít. Szlovák részről azonban ezt a tényt nagyon kevesen ismerik el (vö. Kusý 1998: 221), a többségi és egyben hivatalos vélemény e tekintetben az alkotmány bevezetőjében fogalmazódik meg: Szlovákia a szlovák nemzet állama,¹ s lényegében ez az alapállás határozza meg a nemzeti kisebbségekkel szembeni szlovák magatartást is.

A kisebbségekkel szembeni szlovák magatartást alapvetően befolyásolja az, hogy a többségi társadalom szemében a kisebbségi kérdés de facto a magyar kérdéssel azonos: a szlovákiai kisebbségek között a magyarok alkotják a legnagyobb létszámú közösséget, a legöntudatosabbak és a legszervezettebbek (Kusý 1996), a Magyar Koalíció Pártja révén a parlamentben is jelen vannak, sőt jelenleg (2002 tavaszán) kormánytényezők. Továbbá a szlovákiai magyarsággal szembeni szlovák magatartást alapjában az a tény határozza meg, hogy a szlovák nemzet 1918-ig a magyar állam keretei között létezett és fejlődött (máig él az ún. „ezeréves magyar elnyomás” mítosza).

A kisebbségi kérdésben (ideértve a nyelvi jogokat is) érvényesülő szlovák felfogás alapvető jellemzői:

a) A kisebbségi jogokat egyéni jogokként értelmezik, s elutasítják a kisebbségek kollektív jogait.²

¹ Az Alkotmány preambulumban a nemzeti és a polgári elv keveredik: „Mi a szlovák nemzet [...] a Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok tagjaival közösen [...] tehát mi, a Szlovák Köztársaság polgárai választott képviselőink révén elfogadtuk a következő alkotmányt.” (Varga szerk. 1993: 51)

² Annak ellenére is, hogy például a kisebbségi nyelvhasználati törvény kollektív jogszabály. (Jellegéből adódóan egyének vonatkozásában nem is értelmezhető. Vö. Kovács 1996: 170–171.)

b) Az állampolgárok közötti egyenlőség elvére hivatkozva elutasítják a kisebbségekkel szembeni pozitív diszkrimináció elvét, sőt egyesek a kisebbségi jogok érvényesítésében a többség diszkriminálását látják (l. pl. a Dél-Szlovákiában élő szlovákok helyzetének értékelését és a Függelékben olvasható beszélgetést Csáky Pállal), ezért a különböző dokumentumokban (pl. a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájához* fűzött állásfoglalásban) külön kiemelik, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése nem érintheti hátrányosan a többségi nemzethez tartozókat.

c) A szlovák közvélemény egy része, főleg a Szlovák Nemzeti Párt tagjai és szimpatizánsai a kisebbségi jogok érvényesítésére irányuló törekvéseket a szlovák állam szuverenitása és területi integritása elleni támadásnak tartja (a magyarok részéről természetesen), s a határrevíziótól való félelemtől motiválva elutasít minden olyan elképzelést, mely a kisebbségi jogokat valamely földrajzilag meghatározható területhez kötné. Ezért nemcsak a területi autonómia gondolatának felvetését kísérik heves reagálások, de ez a magatartás motiválja azt a tényt is, hogy pl. a kisebbségi nyelvhasználati jogokat (kisebbségi nyelvhasználati törvény, illetve Karta) nem bizonyos területhez (közigazgatási egységhez), hanem konkrét településekhez kötik. Ez az álláspont fejeződik ki abban a megfogalmazásban is (a Kartához fűzött nyilatkozatban), hogy Szlovákiában nincsenek regionális nyelvek, csak kisebbségi nyelvek vannak.

d) A kisebbségi jogokkal kapcsolatban képviselt szlovák álláspont pozitívista-normativista, vagyis csak azt tartják jognak, ami valamely konkrét jogszabályban *expressis verbis* megfogalmazódik, amit valamely jogszabály megenged (jellemző e tekintetben a kisebbségi nyelvű településnevek használatával kapcsolatos álláspont).

e) A kisebbségi jogok érvényesítését, főleg a nyelvhasználat kérdését többé-kevésbé magánügynek tekintik; nyílt (állami) diszkrimináció nincs, de az állami adminisztráció részéről a kisebbségek támogatása inkább csak deklaratív jellegű.³ Bizonyos kisebbségi jogokat a törvények megengednek, ezek azonban nem érvényesülnek automatikusan, hanem csak akkor, ha az adott jogot a kisebbség (egy adott kisebbséghez tartozó személy) igényli. Az ide vonatkozó törvények úgy

³ A diszkrimináció egyik fajtája markánsan jelentkezik az oktatásügyben az állami dotációk elosztásánál. Elképzelhető például olyan eset, hogy egy nemzetiségileg vegyes lakosságú városban levő magyar és szlovák iskola pályázata közül a szlovák iskoláé részesül állami támogatásban.

vannak megfogalmazva, hogy a kisebbségi jogok gyakorlása az állam számára minél kevesebb „gonddal” és költséggel járjon.

f) A kisebbségektől elvárják, hogy a többségi nyelvet ugyanolyan szinten beszéljék, mint az egynyelvű szlovákok; elutasítják viszont azokat a felvetéseket, melyek szerint a kisebbségekkel együtt élő szlovákoknak is el kellene sajátítaniuk valamely szinten a környezet nyelvét. Sőt a szlovákokkal szembeni diszkriminációnak tekintik azt az igényt, hogy a kisebbségek lakta területeken az ügyfelekkel kapcsolatban levő hivatalnokok beszéljék a kisebbség nyelvét is (vö. a Függelékben olvasható Csáky Pállal való beszélgetést).

A kisebbségek jogait, s ezen belül a nyelvhasználati jogokat, illetve az egyes nyelvek státusát Szlovákiában több törvény is szabályozza, ezek közül a legfontosabbak: az alkotmány (33. és 34. §), az 1995. évi ún. államnyelvtörvény, az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény. Egyéb jogszabályok (pl. a közoktatási törvény, a Büntető Törvénykönyv, a Szlovák Televízióról és a Szlovák Rádióról szóló törvény, a közérdekű információkról szóló törvény stb.) is tartalmaznak olyan rendelkezéseket, melyek a nem szlovák anyanyelvűek (nemzetiségűek) nyelvi jogaira vonatkoznak. Szlovákia továbbá ratifikálta a kisebbségvédelmi keretegyezményt, és elfogadta a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját*. A kisebbségek jogaira vonatkozóan az államközi szerződések (pl. a magyar–szlovák alapszerződés) is tartalmaznak rendelkezéseket.

A fenti törvényekre érvényes, hogy a kisebbségek jogait (s ezen belül a nyelvhasználati jogokat) egy nemzetközileg éppen elfogadható, minimális szinten garantálják. (E tekintetben jellemző az, hogy a Karta által felkínált lehetőségek közül Szlovákia melyeket választotta. Ezzel a kérdéssel alább még foglalkozunk.) A fő gondot e törvények gyakorlati alkalmazása jelenti, a nyelvhasználati törvények közül jellegzetesen például csak az államnyelvtörvény végrehajtásának szenteltek figyelmet, azt ellenőrizték; a kisebbségi nyelvhasználati törvény végrehajthatóságával kapcsolatos problémákat már kevésbé tartják fontosnak.

Az alábbiakban összefoglalásképpen lássuk a nyelvhasználati jogokkal kapcsolatos megoldásra váró kérdések felsorolását – az egyes jogok témakörök szerinti bontásában:

1. Az államnyelvtörvény vs. kisebbségi nyelvhasználati törvény vs. Karta. (Az érvényes nyelvhasználati törvények jellemzését lásd lejjebb.)
2. Személy- és helynevek kérdése. Személynevek: a történelmi magyar nevek átírása; helynevek: az ukrán és ruszin helységnevek

- átírása; a térképészetben az egységesítés jogcímén a nem szlovák földrajzi nevek (dülőnevek) lefordítása (a terület „szlovákosítása”).
3. Tömegtájékoztató: mind a televízióban, mind a rádióban a kisebbségi nyelvű műsorok adásideje nem felel meg a kisebbségek számarányának; a kisebbségi sajtó támogatásának kérdése; regionális orgánmok.
 4. Vallási élet. A vallási élet és szertartások nyelvét nem szabályozza törvény.
 5. Hivatali nyelvhasználat (az állami adminisztráció és a hatóságok nyelvhasználat): a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos gondok; a beadványok és határozatok kérdése, feliratok, a jogi-közigazgatási szaknyelv kérdése.
 6. Közoktatás: a kisebbségi nyelvű oktatás, illetve a kisebbségi nyelv oktatása; a szlovák nyelv oktatása a kisebbségek, főként a magyarok részére: szlovák részről ötven éve kritizálják a magyar iskolákban folyó szlováknyelv-oktatás színvonalát, de a modern nyelvoktatási módszerek kevés támogatásban részesülnek; az ún. alternatív oktatás gondolatának minduntalan felvetése; megfogalmazva ugyan nincs, de az állami oktatáspolitikát a szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűséget támogatja.

2. Nyelvpolitika és a kisebbségek nyelvhasználatának törvényi szabályozása 1918 és 2000 között (Cseh)Szlovákiában

Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetet jobban megértsük, szükséges – legalább érintőlegesen – áttekinteni az előzményeket. Erről a témáról Gyönyör József (1989) és Szabó Mihály Gizella írt átfogó tanulmányt (Szabó Mihály 1998). 1918 és 1938 között a Csehszlovák Köztársaságban élő nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait számos törvény szabályozta, ezek közül a legfontosabbak: a saint-germain-i kisebbségi szerződés, a 121/1920-as alkotmánylevél (VI. fejezet, 128–134. §), a 122/1920-as nyelvtörvény, illetve az ehhez kapcsolódó 17/1926. sz. kormányrendelet, a 266/1920. sz. törvény. Mindezek a jogszabályok (mintegy a korábbi monarchiabeli gyakorlatot folytatva) aránylag széles körű nyelvi jogokat biztosítottak a kisebbségek számára, s lehetővé tették a kisebbségi nyelvek használatát nemcsak a szóbeli, hanem az írásbeli kapcsolattartásban is. A második világháború idején a szlovák állam a magyarokkal szemben az ún. viszonyossági elvet alkalmazta, a kisebbségek

jogállását az 1939-es alkotmány, illetve a 121/1940-es nemzetiségi törvény szabályozta. 1945 és 1948 között a csehszlovákiai németektől és magyaroktól (az ún. kassai kormányprogram és a beneši dekrétumok alapján) megvonták az összes nyelvhasználati jogot; Szlovákiában a magyar nyelvnek nyilvános helyen való használata is büntethető volt. Az 1948–1989 közötti időszakban a kisebbségek nyelvhasználatát párthatározatok és belső utasítások szabályozták. Az 1960-ban elfogadott ún. szocialista alkotmány a magyar, az ukrán és a lengyel nemzetiségű állampolgárok számára csak az anyanyelven való oktatás és a „kulturális fejlődés” jogát szavatolta. Az anyanyelvű művelődéshez, az anyanyelv hivatalos használatához, a saját nyelvű sajtóhoz való jog az 1968. évi 144. sz. kisebbségi alkotmánytörvényben fogalmazódott meg először. A pártutasításokat és az említett törvényt azonban nem hajtották végre következetesen, ezért az adott időszakban a kisebbségi nyelvek fokozatosan kiszorultak a hivatalos és gazdasági kapcsolatokból, illetve a közélet színtereiről, s egyre inkább csak előszóban voltak használatosak.

Az 1989-es rendszerváltozás után Szlovákiában három nyelvtörvényt is elfogadtak (1990, 1995, 1999), ezek lényegében a hivatalos (közéleti) nyelvhasználatra vonatkoznak. Az 1992-ben elfogadott alkotmány 33. és 34. cikkelye (l. az *Az alapvető jogok és szabadságjogok alkotmánylevele [kartája]*⁴) szerint a kisebbségekhez tartozó személyeknek az alábbi nyelvi jogaik vannak: a saját nyelvű tájékoztatás (információterjesztés és -befogadás) joga, az anyanyelven való művelődés joga, nyelvük hivatalos kapcsolatokban való használatának joga, az államnyelv elsajátításának joga. A Szlovák Köztársaság ratifikálta *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt* (1995/1998); 1996-tól hatályban van a magyar–szlovák alapszerződés (Jószomszédi és baráti együttműködési szerződés), melynek értelmében a szlovák kormány kötelezte magát az alábbi dokumentumokban megfogalmazott normák és politikai kötelezettségek alkalmazására: *Az EBEE Emberi Dimenzió Konferencia koppenhágai dokumentuma*; az ENSZ-Közügylés 47/135-ös nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, az *Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201-es ajánlása, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája*.

⁴ A hivatalos közlönyben 23. szám alatt jelent meg. Tartalmilag az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* (1950) felel meg. E törvény 5. §-a helyezte hatályon kívül az 1968. évi 144. sz. törvényt.

2.1. A kisebbségi nyelvek használatának egyes kérdései

Személynevek: a családi és utónevekről szóló 1993. évi 300. sz. törvény értelmében anyakönyvezhetőek a kisebbségi utónevek; az 1994. évi 154. sz. anyakönyvi törvény szerint a nem szlovák anyanyelvű nők családnevüket az *-ová* toldalék nélkül használhatják.

Helynevek: az 1994. évi 191. sz. törvény szerint azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya legalább 20%-os, a település elejét és végét jelző táblán feltüntethető a település neve kisebbségi nyelven is.

Oktatás: Az 1984. évi 29. számú közoktatási törvény értelmében óvodai nevelés, alap- és középfokú oktatás a kisebbségek nyelvén is folyik; az 5/1999-es törvény értelmében a magyar tannyelvű alapiskolák és középiskolák tanulói újra kétnyelvű bizonyítványokat kapnak, illetve ezekben az iskolákban az iskolai dokumentációt két nyelven, szlovákul és magyarul állítják ki.

Tömegtájékoztató: Az állam az állami rádióban és televízióban biztosítja a kisebbségi nyelvű műsorszórást (a Szlovák Rádióról szóló 1991. évi 255. sz. törvény; a Szlovák Televízióról szóló 1991. évi 254. sz. törvény).

Bíróságok: A nemzetközi dokumentumoknak és gyakorlatnak megfelelően mind a Polgári Törvénykönyv, mind a Büntető Törvénykönyv lehetővé teszi bírósági eljárásban (tolmács igénybevételével) a kisebbségi nyelvek szóbeli használatát.

Vallási élet: A vallási élet és szertartások nyelvét nem szabályozza törvény.⁵

Hivatalos kapcsolatok, a hatóságok, állami adminisztráció: Az 1995-ben elfogadott ún. *államnyelvtörvény* értelmében a hivatalok, az állam és közigazgatás nyelve a szlovák. Az 1999. szeptember 1-jével

⁵ Külön kérdést jelenthet az iskolai hitoktatás problémája. A jelen gyakorlat szerint a hitoktatás mint választható tárgy nyelve tannyelvfüggő, az iskola tannyelvéhez alkalmazkodik, tehát a magyar tannyelvű iskolákban magyar tannyelvű a hitoktatás is. Elképzelhető azonban olyan eset is, hogy például magyar vagy dominánsan magyar anyanyelvű (vernakuláris nyelvű) gyerek szlovák tannyelvű iskolába jár, ott látogatja a szlovák nyelven folyó hitoktatást is, miközben az iskolán kívül magyar nyelvű istentiszteleteket látogat. A hitélet intim terület és csak „lazán kapcsolódik” a többi iskolai tantárgyhoz, kérdés azonban, hogy éli meg mindezt egy gyerek. Vagyis felmerülhet ilyen jellegű nyelvhasználati problémák kérdése is.

hatályba lépett kisebbségi nyelvhasználati törvény azonban lehetővé teszi, hogy azokon a településeken, ahol az egy kisebbséghez tartozó személyek számaránya eléri a 20%-ot, a kisebbség tagjai a szóbeli hivatalos érintkezésben használják nyelvüket. Ezeken a településeken az önkormányzatokhoz és az államigazgatási szervekhez intézett írásos beadványok kisebbségi nyelven is benyújthatók, az ilyen beadványra a hivatal kisebbségi nyelven válaszol; az ügyfél kérésére bizonyos határozatok (az államnyelvű eredeti mellett) kisebbségi nyelven is kiadhatók (ilyenek pl. névváltoztatásról szóló határozat, építési engedély, vállalkozói engedély, szociális juttatások megadása stb.); a hivatalnokok viszont nem kötelesek ismerni a kisebbség nyelvét; az ilyen településeken a fontos információkat a kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni stb. E törvény szerint az öt szlovákiai kisebbség (magyar, roma, ruszin, ukrán, német) 638 településen használhatja hivatalos kapcsolatokban a nyelvét. Magyarok: 512 településen az önkormányzattal való kapcsolatokban (a magyar nemzetiségük 89,7%-a); 8 városban (járási székhelyen) az állami szervekkel való kapcsolattartás során (64,87%). Ruszinok: 68 településen helyben, 1 járási székhelyen (40,48%); ukránok 18 településen (8,3%), romák 57 községben (25,45%), a németek 2 településen (1% alatt).

A szlovák hivatalos álláspont alapvető jellemzői: a kisebbségi nyelvek használata szigorúan egyéni jog (vö. Kovács 1996: 160–161, 173–176), mely jogot az állam nem tagadja meg ugyan, de nem is nagyon támogatja; a kisebbségi állampolgároknak sikeres beilleszkedésük érdekében el kell(ene) sajátítaniuk az integráló funkciójú államnyelvet; a kétnyelvűsödés csak a kisebbségek számára kívánatos.

Az államnyelv elsajátításának a kisebbségek részéről a nyelvtörvény megalkotói olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak, hogy a kisebbségek „érvényesülésének” zálogát látták benne. Olyan szlovák törvény elfogadását tüzték ki célul, amely a szlovák nyelvnek mint a Szlovák Köztársaság államnyelvének a státusát tekinti mérvadónak, és amely támogatja a szlovák nyelvnek az államegységesítő, államintegráló és nemzetegységesítő funkcióját. Államegységesítő funkción általában a Szlovák Köztársaság valamennyi polgárának egységesítését értik a szlovák nyelvnek mint közös kommunikációs eszköznek az alapján, valamint a szlovák nyelv ismereten alapuló egyenlő érvényesülési lehetőség alapján. Ez utóbbi főleg a más, nem szlovák nemzetiségű polgárokat illeti. Nemzetegységesítő funkción pedig a Szlovák Köztársaság valamennyi szlovák nemzetiségű polgárának egységesítését értik a szlovák nyelv alapján, ez a gyakorlatban azoknak a szlovákoknak a főleg erkölcsi és törvényes támogatását jelenti, akik saját állami

területükön „ki voltak és vannak téve az elnemzetietlenítő nyomásnak” (vö. Kačala 1994: 53–54). Ugyanakkor azonban ez a szemlélet ellentétben áll például a Karta szellemével, ugyanis az a regionális vagy kisebbségi nyelveknek „a hivatalos nyelvekkel fennálló kapcsolatát nem a konkurencia vagy az antagonizmus szellemében szabályozza. A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának* alapeszméje, hogy e nyelveket az őket megillető helyen a nyelv kulturális funkcióját figyelembe véve a többnyelvűség és a sokkultúrájúság szellemében részesítse védelemben.” (Kovács 1996: 65)

3. A rendszerváltás utáni évtized nyelvtörvényeiről

Szlovákiában 1990. október 25-én hirdették ki a 428. számú törvényt Szlovákia hivatalos nyelvéről (*428. sz. törvény a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről*). A többi honos nyelv a vernakuláris (alapnyelv, egy bizonyos beszélőközösség helyi nyelve, vö. Trudgill 1997: 8) kategóriában maradt, erősen korlátozott használati körrel. A törvény előkészítésével kapcsolatos előzmények között meg kell említeni a szlovák kormány mellett működő Nemzetiségi Tanács tervezetét a vegyes lakosságú területek kétnyelvűségéről, az Együttélés politikai mozgalom előterjesztését a szabad nyelvhasználatról, illetve arról, hogy a nemzetiségileg vegyes népesség lakta településeken a többség is bírja a kisebbség nyelvét. Ezekkel szemben született meg a Matica slovenská követelése az egynyelvű Szlovákiáról. A nyelvtörvény tervezete két változatban készült el: az első minden hivatalos megnyilatkozásban csak a szlovák nyelvet ismerte el, s bevezette volna minden iskolában a szlovák tannyelvet – ezzel a magyart a magánélet szférájára szorítva vissza; a második változat, amely kijelentette ugyan, hogy a kisebbségek használhatják nyelvüket a kultúra, a vallás, a művészet területén, azzal folytatta a törvényjavaslatot, hogy minden írásos dokumentumot, okmányt csak szlovákul lehet közzétenni, emellett minden betöltendő közéleti-gazdasági tisztség alapfeltételeként jelölte meg a szlovák nyelvtudást – megkérdőjelezve ezzel a kisebbségeknek tett engedményeket.

A tervezetkészítések nyomán parázs vita keletkezett. Ilyen indulatok között született meg az első nyelvtörvény, figyelmen kívül hagyva a még érvényben levő, s jogilag magasabb rendű 1968-as 144. sz. alkotmánytörvényt, amely korlátok között, de biztosította a nemzetiségek számára az anyanyelvük használatát. A törvényhozók figyelmen kívül

hagyták azt a Koppenhágában aláírt emberi jogi dokumentumot (1990), amelynek értelmében a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek mind a közéletben, mind a magánéletben használhatják anyanyelvüket. A törvény végleges változatát a kisebbségi szakértők cinikusnak minősítették, mert a rendeletek, melyekre a törvény hivatkozik, és a törvény gyakorlati háttére arra utal, hogy az erőszakos asszimiláció lehetőségét deklarálta a parlament. A nyelvtörvény következtében keletkezett, az anyakönyvezést érintő viszálykodás, ún. „névháború”, valamint a helységnévhasználat körül kirobbant „táblaháború” dokumentumaiból Zalabai Zsigmond könyvet állított össze, melynek előszavában így értékeli a történeteket: „Számunkra, szlovákiai magyarok számára a nyelvtörvény nem törvényességet, hanem »nyelvtörvényteleniséget« szült. Nemhogy lezárta volna a nyelvháborút, hanem újabb és újabb feszültségek, ádáz parlamenti viták, szenvedélyes és szlovák részről gyakran hisztérikus sajtóhadjáratok, szünni nem akaró politikai-társadalmi konfrontációk forrása lett.” (Zalabai 1995: 6) E nagy vitákat kiváltó törvényről, megszületésének előzményeiről és körülményeiről Berényi József írt átfogó elemzést (Berényi 1994, vö. még pl. Lanstyák 1998, 2000: 94–96 és Nádor 1998).

Mivel a Szlovákiában honos nyelveket az alkotmány is szabályozza, röviden kitérünk erre a dokumentumra is. *A Szlovák Köztársaság Alkotmányát* 1992. szeptember 1-jén fogadta el a parlament és 1992. október 1-jén lépett hatályba. Az első fejezet 6. cikkelye kimondja, hogy „A Szlovák Köztársaság területén a szlovák nyelv államnyelv.” A „nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok jogairól” a negyedik szakasz 33. és 34. cikkelye szól. Az előbbi deklarálja, hogy a nemzetiséghez való tartozás nem lehet hátrány, az utóbbi pedig szavatolja a kisebbségi kultúrák anyanyelvű ápolásának lehetőségeit, az intézményalapítás jogát és a hivatalos kommunikációban az anyanyelv használatának jogát. Ezek a pontok összhangban vannak a Prágában 1991. január 9-én elfogadott *Az alapvető jogok és szabadságjogok alkotmánylevelével (kartájával)*. Ez azonban még a csehszlovákiai kisebbségekre vonatkozott.

Az alkotmány és az 1995. november 15-én elfogadott államnyelvtörvény közötti időszakban a szlovákiai magyarság két újabb nyelvi csatát vívott: a személynevek anyakönyvezésével és a magyar, illetve kétnyelvű helységnévtáblák kihelyezésével és eltüntetésével, majd betiltásával kapcsolatos ütközeteket. Az államnyelvtörvény (270. sz. törvény *a Szlovák Köztársaság államnyelvéről*) keletkezését hazai és nemzetközi viták, tiltakozó akciók kísérték, de a Szlovák Nemzeti Párt

keresztülvitte a Matica slovenská akaratát akkor is, ha az Szlovákia alkotmányával, illetve a nemzetközi kisebbségi jogi szerződésekkel ellentétes kitételeket is tartalmaz. A törvény szembeszökő sajátossága az, hogy a többség nyelvét védi a kisebbségektől. A „bevezető rendelkezések” 2. pontjában kijelenti, hogy a szlovák nyelv, amely „államnyelv, előnyt élvez a Szlovák Köztársaság területén használt más nyelvekkel szemben”. Ezzel nyíltan deklarálja a többségi és a kisebbségi nyelvek alá-, illetve fölérendeltségi viszonyát, amely a kisebbségi nyelvek pozitív diszkriminációjának épp az ellentétét jelenti. A 3. pontban arról rendelkezik a törvény, hogy minden hivatalos iratot (anyakönyvet, jegyzőkönyvet, közleményt, pedagógiai dokumentációt) szlovák nyelven kell kiadni. Elfogadhatatlan az orvos és beteg kapcsolatának, a műsorok konferálásának szabályozása is (vö. 8. § (3) és 5. § (7)). A törvény 9. §-a felhatalmazza a szlovák kulturális minisztériumot arra, hogy felügyelje a törvény betartását, s hogy megszegését pénzbírsággal sújtsa. A fenti paragrafusok s egyáltalán az egész törvény célja a magyar kisebbség asszimilálásának elősegítése (vö. Kontra 2000: 267). Kontra Miklós, a szlovákiai nyelvi helyzettel behatóan foglalkozó szociolingvista erről így ír: „A szlovák államnyelvi törvényt és az 1995. június 28-án elfogadott romániai oktatási törvényt a kisebbségeket asszimilálni akaró oktatáspolitikai célok tárházának nevezhetjük. Az asszimilációt akaró oktatáspolitikusok egyik stratégiai célja az, hogy ne biztosítsák a kisebbségeknek a lakosság arányainak megfelelő nyelvhasználatot.” (Kontra 2000: 268) A szlovák nyelvtörvény megalkotói lényegében egyenlőségjelet tesznek két, egymástól lényegi jegyeikben különböző politológiai fogalom, a „nemzeti kisebbség” és a „bevándorló” közé, s az országukban élő nemzeti kisebbséget a bevándorlókhoz hasonló nyelv- és kultúrafeladásra szeretnék rábírní, s mindezt természetesnek fogadják el. Erre utalnak az „Indoklás”-nak az egyes paragrafusokhoz fűzött megjegyzései, pl. a dél-szlovákiai magyar kisebbség állítólagos „hiányos” szlováknyelv-tudásáról (vö. a Függelékben olvasható első interjú szövegében), a magyar iskolákban használt, „irredentának” minősített magyarországi tankönyvekről stb.

A magyarországi Határon Túli Magyarok Hivatala elkészítette a törvény elemzését, összevetve a szlovák alkotmánnyal, a szlovák–magyar alapszerződéssel, valamint azokkal a nemzetközi szerződésekkel, amelyeket Szlovákia is aláírt.⁶ Az elemzés szerzői kiemelik a törvény

⁶ *The Slovak State Language Law and the Minorities. Critical Analyses and Remarks.* Budapest: Minority Protection Association. É. n. [1995].

diszkriminatív és alkotmányellenes jellegét. A vizsgálatból kitűnik például, hogy a szlovák nép egyedüli államalkotó mivoltát kijelentő passzus ellenkezik a *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezménnyel*, valamint az ENSZ-nek a kisebbségekre vonatkozó alapokmányával, mert mindkét dokumentum elutasítja a kisebbségek diszkriminációját.

Az 1. § 4. pontja szerint a kisebbségek nyelvhasználatáról külön törvény fog rendelkezni. Ez ellentétes a szlovák alkotmánnyal, amely garantálja a kisebbségek nyelvhasználatát, hasonló okokból a szlovák–magyar alapszerződéssel, valamint a már említett nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokkal. 1997 januárjában a nyelvtörvény 10. §-a is életbe lépett, s megkezdte Európában példa nélküli munkáját a „nyelvrendőrség”. A tanév végén pedig a magyar tannyelvű iskolák diákjai a korábban szokásos kétnyelvű bizonyítvány helyett csak az állam hivatalos nyelvén kiállított dokumentumot kaphattak.

A legutóbbi nyelvtörvényről, az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvényről (*184. sz. törvény a nemzetiségi kisebbségek nyelveinek használatáról*), annak genezisééről, rendelkezéseiről, értékeléséről Lanstyák István írt a témát kimerítő tanulmányt (Lanstyák 1999). Az 1995-ös 270. sz. törvény, az ún. államnyelvtörvény hatályon kívül helyezte az 1990. évi nyelvtörvényt, melynek rendelkezései a kisebbségi nyelveknek a hivatali szférában való használatát is érintették, s ugyanakkor leszögezte, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot nem szabályozza. Ezzel jogi vákuum keletkezett, amely visszaélések sorozatára teremtett lehetőséget. Az államnyelvtörvény ugyanis a nyelvhasználat számos színterén a szlovák nyelv használatát írja elő (pl. a közszolgálati szervek alkalmazottainak hivatalos érintkezése; jogszabályok, határozatok és egyéb közokiratok közzététele stb.), más színtereken pedig megengedi a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét is, pl. községek megjelölése; községi krónikák vezetése stb. Ahogy Lanstyák István tanulmányában megállapítja, „ebből következően azokról a színterekről, amelyeken az államnyelvtörvény a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét **nem** említi, de amelyeken ezeket korábban használták, az 1998-ig uralmon lévő nacionalista kormányzat igyekezett – e törvényre hivatkozva – a magyar nyelvet kiszorítani; ezek közül a legnagyobb visszhangja a pedagógiai dokumentáció egynyelvűsítésének volt” (Lanstyák 1999: 75). A fentebb említett jogi vákuumot a

nacionalista hatalomnak nem állt érdekében megszüntetni,⁷ ezért, noha többször is ígérte, nem fogadott el olyan törvényt, amely a kisebbségi nyelvek használatát szabályozta volna. A kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvény kérdése az 1998. évi kormányváltás után került újra napirendre. Hosszadalmas előkészületek és tárgyalások után a törvényhozás 1999 júliusában két törvényjavaslatról nyitott vitát az első olvasatban: a kormánykoalíció szlovák részének képviselői által kidolgozott és a kormány által elfogadott javaslatról, valamint a képviselői indítványként benyújtott MKP-javaslatról.

A parlamenti képviselők többsége az MKP-javaslatot az első olvasatban elvetette, csak a kormány tervezetét utalták második olvasatba. Hiába volt a magyar képviselők számos módosító javaslata a kormány törvénytervezetének javítása érdekében, azokat még a koalíciós partnerek is sorra elutasították. Az 1999. július 10-én megszavazott törvény – négy ponttól eltekintve – azonos a kormányjavaslattal. Amint Lanstyák (1999: 76) megállapítja: „mind a négy rontott a törvényen a kisebbségi nyelvhasználati jogok szempontjából”.

Jellemzőképpen a törvény rendelkezéseiből kettőt emelünk ki. A 2. § 1. bekezdése a kisebbségekhez tartozó személyek számára lehetővé teszi saját anyanyelvük használatát a hivatalos érintkezésben, amennyiben olyan községekben laknak, ahol az érintett nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya eléri a 20%-ot. Ám az e feltételeknek megfelelő községek lakosai is csak helyi szinten használhatják anyanyelvüket a hivatalos érintkezésben; járási szinten erre csupán akkor nyílik lehetőség, ha az illető járási székhelyen is eléri az adott kisebbséghez tartozó lakosok részaránya a 20%-ot. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy többségében magyar lakosságú falu lakosai csak akkor használhatják anyanyelvüket a járási hivatalban, ha az illető járási székhelyen a magyarok arányszáma meghaladja a 20%-ot, ellenkező esetben viszont nem.

⁷ Szépe György szerint: „Nyilvánvaló, hogy az új nacionalista rezsimek nem érdekeltek abban, hogy az emberi jogoknak és kisebbségvédelemnek egy új és korszerűen összekapcsolt formája alakuljon ki, és főleg nem érdekeltek abban, hogy ezek nemzetközi és európai normaként érvényesüljenek. (Ez nem jelenti azt, hogy az egyes új alkotmányokban nem volna megtalálható mindaz a sok szép és jó eszme és ígéret, amelyek aztán néha csak házi olvasmányként méltányolhatók.)” (Szépe 2000: 133–134)

A nyelvi jogok helyi érvényesíthetőségét is súlyosan korlátozza az a körülmény, hogy a közigazgatási szerveket és azok alkalmazottait a törvény nem kötelezi a kisebbségi nyelvek használatára, a törvény 7. §-ának I. bekezdése ezt csupán megengedi a számukra. Sőt, a folytatásban az is szerepel, hogy a közigazgatási szerv és annak alkalmazottai „nem kötelesek tudni a kisebbség nyelvét”. Lanstyák István erről úgy vélekedik, hogy ez „a kisebbségi nyelv hivatali használatát esetlegessé teszi, a jogot kegygé változtatja. (Ezért nem fogadható el azok véleménye, akik szerint a kisebbségi nyelvtörvény helyi szinten hivatalossá tette a kisebbségi nyelveket.)” (Lanstyák 1999: 77)

A törvényt – jogi vonatkozásban – Lanstyák István a következőképpen értékeli: „Az első Csehszlovák Köztársaság idején érvényesülő nyelvi jogokhoz képest egyértelmű a visszalépés. A kommunista diktatúra időszakában nem volt nyelvtörvény; a különféle titkos párthatározatok ugyan nagyvonalúak voltak a kisebbségi nyelvhasználati jogok biztosításának **előírásában**, csakhogy ezek jórészt papíron maradtak. Az 1990. évi nyelvtörvényhez képest csekély, az 1995. évi államnyelvtörvényhez képest valamivel nagyobb az előrelépés, de ez utóbbi jogszabály »méregfogát« nem sikerült kitépni.” A kisebbségi nyelvtörvény annyiban *teljesítette* rendeltetését – írja szerzőnk –, hogy megszüntette a joghézagot, ugyanakkor jórészt konzerválta a kisebbségi nyelvekre nézve diszkriminatív jogi szabályozást. Mindemellett a törvény kétségtelen pozitívuma, hogy szabadabb nyelvi légkört teremtett, bizonyos területeken és korlátokon belül legalizálta a kisebbségi nyelvhasználatot, a kisebbségi, főleg magyar anyanyelvű lakosság jelentős része számára (a szlovákiai magyaroknak csaknem 90%-a él olyan településen, ahol részarányuk eléri a 20%-ot).

4. Az államnyelvtörvény és a kisebbségi oktatásügy

1996. szeptember 1-jén hatályba lépett az államnyelvtörvény, amely azzal, hogy joghézagot teremtett – amint arra fentebb utaltunk –, számos visszaélésre adott lehetőséget. Az államnyelvtörvény előidézte visszásságok közül a leghevesebb reakciót az oktatásügyben történt események váltották ki, nevezetesen az, hogy a nyelvtörvényre való hivatkozással iskolaigazgatókat bocsátottak el állásukból amiatt, hogy a tiltás ellenére kétnyelvű bizonyítványokat adtak ki. Így távolították el posztjáról például Tóth Sándort, Pék Lászlót, Kovács Lászlót, Tenczel Istvánt és Szigeti Lászlót. (Ötük közül egyébként egyedül Tóth Sándor

fordult bírósághoz a jogellenes döntés miatt, és meg is nyerte a pert. Az oktatási minisztérium részéről azonban nem került sor a rehabilitációjára.) Tóth Sándor 1997 júniusában a roznói járásban egyedüli pedagógusként állított ki kétnyelvű bizonyítványokat. A Rozsnói Járási Hivatal elöljárója, Ladislav Ocelník állítása szerint ezzel „súlyosan megsértette a munkafegyelmet” és „lehetetlenné tette a tanévzáró megtartását” (vö. *Új Szó*-információ 1997).

Az iskolaigazgatók leváltásán kívül az egész pedagógustársadalmat súlyos, embertelen dilemma elé állította a példátlan rendelkezés, ellehetetlenítve pedagógust, szülőt, gyermeket egyaránt. A szlovákiai magyar kisebbséget az oktatásügyben ért újabb megaláztatásával számtalan cikk foglalkozott a kisebbségi sajtó hasábjain, noha abban az időben a lakosságcsere ötletének – vagy sokkal inkább faji tisztogatásnak nevezhető koncepció – felmelegítése miatt kirobbant botrány is borzolta a kedélyeket.⁸ A sajtóban az oktatásügyben kialakult helyzettel kapcsolatban megszólaltak a politikai pártok képviselői, pedagógusok, magán- és közéleti személyek. Az írások közül kettőre részletesebben is kitérünk. Mindkét cikk szerzője köztisztviselőnek örvendő közéleti személy, Vojtek Katalin, az *Új Szó* c. napilap munkatársa és Barak László költő, a Nap Kiadó igazgatója. Mindketten – rendszeresen – okos, higgadt hangnemű írásokkal rántották le a leplet a hatalom ostoba túlkapasáiról, kicsinyes indulatból fakadt intézkedéseiről, kiteve magukat kellemetlen támadásoknak is. Időrendben az első Vojtek Katalin írása (Vojtek 1997a), amelyben a szerző azzal foglalkozik, hogy a szlovákiai magyar pedagógustársadalom hogyan értékeli a bizonyítványügyben felemásra sikeredett bizonyítványát. Egy másik cikkében (Vojtek 1997b) olvasható példázattal élve felteszi a kérdést: elmarasztaljuk-e az „Isménéket” (értsd: az egynyelvű bizonyítványt kiadókat) és pajzsra emeljük az „Antigonékat” (a kétnyelvű bizonyítványt kiadókat), vagy ne marasztaljuk el az „Isménéket”, de adózzunk tisztelettel az „Antigonéknak”? Arra a megállapításra jut, hogy egzisztenciát féltve szabad társadalom nem építhető, ezért erőteljesen szorgalmazza egy hazai magyar jogvédő iroda létrehozását, ahol tehetséges, ambiciózus jogászok tudásukat és energiájukat a jogsérelmet szenvedett pedagógusok védelmére fordítanák.

⁸ Vladimír Mečiar egy, Horn Gyula akkori magyar miniszterelnökkel folytatott megbeszélésén – nem tudni, mennyire komolyan – felvetette a lakosságcsere ötletét.

Barak László (Barak 1997) írásában amellet tesz hitet, hogy tiszteletet érdemel minden magyar igazgató, pedagógus, a „Görcs Lajosok”, az „Agócs Bélák”, akik kiálltak, vállalva a megaláztatást, a személyes felelősségre vonást is, a tetteikért járó – igazságtalan – következményeket. Szerinte hiba lett volna azonban a kevésbé bátrak fölött pálcát törni, azokat kiátkozni, vagy netán kiközösíteni.

Az említett cikkek is jól példázzák, hogy a magyar kisebbség a korábban meglevő jogáról nem óhajt önként lemondani, azok önkéntes feladásával önbecsülése szenvedne csorbát. A cikkekből kitűnik, hogy hasonlóan érzett az egész pedagógustársadalom, azonban abban nem volt egy akaraton, hogy hogyan helyezkedjen szembe a hatalom sunyiságával. A helyzet áthidalására ún. Központi Koordinációs Tanácsok alakultak, melyek a szülői szövetség támogatásával egyfajta tiltakozásként arra ösztönöztek, hogy a magyar iskolába járó szlovákiai magyar gyerekek ne vegyék át az egynyelvű bizonyítványokat. Ez sok helyen meg is történt, a hatalom ugyanakkor azzal fenyegetőzött, hogy a bizonyítványnak nem a megfelelő időpontban való átvételét anyagi ellenszolgáltatás fejében teszi lehetővé.

5. Egy kérdőíves felmérés tanulságai

Szlovákiában a parlament 1995. november 15-én újabb törvényt fogadott el a Szlovák Köztársaság államnyelvéről, olyat, amely diszkriminatív, és erősen korlátozza a nemzetiségek nyelvhasználatát. Különösen a következő cikkei kifogásolhatók: 3. § (1), (2), (3) b), (4), (5); 5. § (2); 8. § (4), (5) (vö. Görömbei 2001: 187, Findra 1998: 79–88). Az államnyelvtörvény ismeretéről a szlovákiai magyar értelmiségiek egy kis csoportjában Lanstyák Istvánnal mikrofelmérést készítettünk 1997 decemberében. A kérdőíves vizsgálattal az volt a célunk, hogy képet kapjunk a szlovákiai magyar értelmiség képviselőinek az 1995 novemberében elfogadott nyelvtörvénnyel kapcsolatos ismereteiről. Alapvető feltételezésünk az volt, hogy az adatközlők nagy része: (1) nem ismeri behatóan a nyelvtörvényt, (2) azt antidemokratikusnak, az előzőhöz – az 1990-ben elfogadott hivatalos nyelvről szólóhoz – képest szigorúbbnak tartja. Az alábbiakban e felmérés néhány tapasztalata következik.

Az adatközlők felkérésünkre egy – Lanstyák István által készített – harminc kérdésből álló kérdőívet töltöttek ki, minden esetben a személyes jelenlétünkben, s az egyes kérdések megválaszolásához

semmilyen segédanyagot nem használhattak. Megemlíthetjük, hogy több középiskolai tanár nem vállalkozott a kérdőív kitöltésére, s ezt azzal indokolta, hogy „nem ért a nyelvtörvényhez”.

A kérdőívet 53 adatközlő töltötte ki, 73,6%-uk (39) nő, 26,4%-uk (14) férfi. A pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatói és hallgatói, illetve ismerőseink köréből választottuk ki őket. Középiskolai tanár vagy oktató az adatközlők 28,3%-a (15), a Comenius Egyetem magyar tanszékének hallgatója 56,6%-uk (30); 96,2%-uk (51) magyar nemzetiségű, 3,8%-uk (2) szlovák; 98%-uk (52) magyar anyanyelvű, 1,9%-uk (1) szlovák.

A kérdőívekből nyert adatokról: A szerint a szempont szerint, hogy az adatközlők hogyan, hány százalékban választották meg a kérdéseket, a következő csoportok különböztethetők meg:

1. Egyértelműen megválaszolt kérdések. Itt a kérdőívben feltüntetett lehetséges válaszok közül a helyeset az adatközlőknek több mint a 66,6%-a (2/3-a) választotta. (Az összes kérdés 34,8%-a (8) tartozik ide.)⁹

2. A válaszokat az adatközlők viszonylag nagy százalékban, legalább 20%-ban „érintés nélkül” hagyták, azaz nem karikázták be a „nem tudom megítélni” lehetőséget sem. (A kérdések 21,7%-a (5 kérdés) tartozik ide.)

Vegyük szemügyre közelebbről is az egyes csoportokat!

1. A legegységesebb választ az adatközlők például a következő kérdésekre adták (csökkenő sorrendben):

Az adatközlők 94,3%-a (50) igaznak tartja azt az ítéletet (19. kérdés), hogy „A fogyasztó védelmének érdekében kötelező az államnyelv alkalmazása a hazai, ill. az importált áru tartalmának megjelölésekor. Ezek más nyelvre is lefordíthatóak, de az idegen nyelvű szöveg csak az azonos nagyságú államnyelvű felirat után következik.” Ebben minden bizonnyal gyakorlati tapasztalataik is vannak az adatközlőknek.

Az adatközlők 92,5%-a (49) igaznak tartja azt az ítéletet (15. kérdés), hogy „A polgárok a közszerzői intézményeknek címzett írásbeli beadványaikat az állam nyelvén terjesztik elő.”

⁹ A kérdőív 30 kérdéséből 23 vonatkozik a nyelvtörvényről szóló ismeretekre; az első 7 kérdés – szokásos módon – az adatközlő személyére vonatkozó adatokat illeti (születési év, állandó lakhelye, foglalkozása stb.). A feltüntetett érték kiszámításakor a 23 kérdést tekintetem 100%-nak, a másik két csoportban szintűgy.

Az adatközlők 86,8%-a (46) igaznak tartja azt az ítéletet (16. kérdés), hogy „Az egész pedagógiai dokumentáció az állam nyelvén vezetendő.”

Az adatközlők 79,2%-a (42) szerint nem volt szükség Szlovákiában államnyelvtörvényre (28. kérdés).

Az adatközlők 69,8%-a (37) szerint „Az egészségügyi személyzet és a páciensek érintkezése az állam nyelvén történik.” (22. kérdés)

Az adatközlők 67,9%-a (36) szerint „Államnyelven ebben a törvényben a szlovák nyelv kodifikált változatát kell érteni.” (12. kérdés)

Elkülöníthető egy olyan alcsoport is, melyben a lehetséges válaszok valamelyikét az adatközlőknek ugyan kevesebb mint kétharmada, de több mint 50%-a választotta. Ilyen a következő példa:

„Az üzletekben, szórakozóhelyeken és más nyilvános helyeken [...] a szlovák állampolgárok az egymás közötti kommunikációban kötelesek a szlovák nyelvet használni. Amennyiben a kommunikációnak nem szlovák állampolgárságú résztvevője is van, más nyelvek is használhatók.” (21. kérdés; ezt ilyen formában nem tartalmazza a nyelvtörvény, csak mintegy kísérletképpen szerepel a kérdőívben.) Az adatközlők 54,7%-a (29) nem tartja igaznak, érdekes viszont, hogy ugyanakkor 20,8%-a (11) igaznak tartja!

Kevesbé voltak biztosak az adatközlők abban a kérdésben, hogy az államnyelvtörvény szabályozza-e a kisebbségi nyelvek használatát (10. kérdés). 37,7%-uk (20) szerint nem szabályozza, 54,7%-uk (29) szerint szabályozza, s 7,5%-uk (4) más választ adott. Magában a törvényben ez olvasható: „A törvény nem szabályozza a nemzetiségi kisebbségek és az etnikai csoportok nyelvének használatát. Ezeknek a nyelveknek a használatát külön törvények szabályozzák.”

2. A viszonylag nagy százalékban válasz nélkül hagyott kérdések (csökkenő sorrendben):

Az adatközlők 62,3%-a (33) „érintetlenül” hagyta az arra utaló kérdést, hogy „ha olvasta az államnyelvtörvény szövegét, milyen nyelvű változatát olvasta?” (9. kérdés)

Az adatközlők 35,8%-a (19) semmilyen választ nem adott a 29. kérdésre: „Amennyiben szükség volt államnyelvtörvényre, kinek volt rá szüksége?” Vélhetően kényes kérdésnek tarthatták ezt az adatközlők, talán a félelem is szerepet játszott abban, hogy nem adtak választ, ill. nem voltak megfelelő ismereteik.

Az adatközlők semmilyen választ nem adtak a következő kérdésekre sem: „Mi a viszony az államnyelvtörvény és a korábbi, 1990-ben elfogadott nyelvtörvény között?; az államnyelvtörvény és a szlovák

alkotmány között?; az államnyelvtörvény és a magyar–szlovák alapszerződés között?” Úgy tűnik, ezek a kérdések eléggé elvontak, más dokumentumok ismeretét is feltételezik, vélhetően ezért hagyták őket érintetlenül. Tény azonban, hogy az adatközlők nagy része akkor másodéves egyetemi hallgató volt, akiknek még nincsenek igazán mély ismereteik a nyelvhasználat politikai vonatkozásairól. Másrészt az is valószínű, hogy a nem hallgató adatközlők is inkább azokban a kérdésekben foglalnak egyértelműen állást, melyek munkakörükhöz valamilyen módon kapcsolódnak (pedagógiai dokumentáció államnyelven vezetése), vagy amivel a mindennapi életben gyakran találkoznak (a közszolgálati intézményeknek címzett írásbeli beadványok elkészítésekor; az államnyelv alkalmazásával a hazai, ill. az importált áru tartalmának megjelölésekor).

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy mivel a kérdőívet viszonylag kevesen töltötték ki, a kapott adatokat nem lehet általánosítani, bizonyos jelenségek azonban így is eléggé határozottan kirajzolódtak.

Beigazolódott a feltevésünk, miszerint az adatközlők nem ismerik behatóan a nyelvtörvényt. A kapott adatok szerint a megkérdezett szlovákiai magyar értelmiségi adatközlőknek csak a 32,1%-a (17) olvasta a nyelvtörvényt, 64,2%-a (34) nem olvasta semmilyen nyelven sem a nyelvtörvényt, csupán hallott róla, ill. a mindennapi életében szerezhetett róla tapasztalatot. 18,9%-uk (10) egyszer olvasta, 9,4%-uk (5) többször is elolvasta, s mindössze 3,8%-uk (2) tanulmányozta át alaposan a nyelvtörvényt. Ahhoz azonban, hogy öntudatos polgárként használják anyanyelvüket, szükséges lenne alaposabb ismereteket szerezniük a nyelvtörvény(ek)ről. Ennek a lehetősége adott, hiszen nemcsak a nyelvtörvény, hanem annak tervezetei is megjelentek a sajtóban, természetesen a magyar nyelvűben is. Úgy tűnik, mindez kevésnek bizonyult, illetve már elfakultak az adatközlők korábbi ismeretei. Még fontosabb azonban, hogy a nyelv használói beható ismereteket szerezzenek a nyelvpolitikáról, a kisebbségi, s ezen belül a nyelvhasználati jogokról.

Igazolódott az a feltevés is, hogy az adatközlők a nyelvtörvényt antidemokratikusnak tartják. Erre engednek következtetni azok az adatok, hogy az adatközlők 50,9%-a (27) a nyelvtörvény szellemét nem tartotta összeegyeztethetőnek a szlovák–magyar alapszerződéssel, s ugyanakkor nagy részük 43,4% (23) egyenesen ellentétet látott a nyelvtörvény és az alkotmány között, s úgy vélekedett, hogy a nyelvtörvény megszületése a hatalom birtokosainak érdekeit szolgálja.

6. A szlovákiai magyarok nyelvi jogai és a nyelvi Karta

A szlovák kormány 2001. január 17-én fogadta el a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának* aláírására vonatkozó javaslatot. Szlovákia a kormányhatározatnak megfelelően aláírta 2001. február 20-án a Kartát, s az 2002. január 1-jén hatályba is lépett. Az alkotmány 7. cikke értelmében a Karta elsőbbséget élvez a belső törvényekkel szemben.

A Szlovákiában élő kisebbségek nyelvhasználati jogait alapvetően két törvény szabályozza: *A nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról a hivatali érintkezésben* című 1999. évi 184. számú törvény (ez a hivatali érintkezésben történő nyelvhasználatot szabályozza) és az *államnyelvről szóló* 1995-ös 270. számú törvény (amely speciális rendelkezés hiányában a kisebbségek nyelvhasználatára is vonatkozik; rendezi a hivatali érintkezésen kívüli egyéb nyelvhasználatot). A magyar javaslattal ellentétben a *kisebbségi nyelvhasználati törvény csak a hivatali érintkezésre* terjed ki, így számos egyéb területen az általános, vagyis az *államnyelvről* szóló törvény rendelkezései alkalmazandók. Ezekhez képest mennyiben jelent előrelépést a nyelvi Karta?

Lényeges kérdés, amint arra Görömbei Sára felhívja tanulmányában (Görömbei 2001) a figyelmet, hogy nyelvi jogokról lévén szó, elvárható lenne, hogy a Karta alkalmazási területét a *nyelvhasználat* és ne a *nemzeti hovatartozás* alapján jelöljék ki (vö. Görömbei 2001: 169). Gyurgyik László adatai alapján (Gyurgyik 1994: 108) Szlovákiában az 1991-es népszámlálás szerint a magukat magyarnak vallók száma 40 000 fővel kevesebb volt, mint a magyar anyanyelvűek száma. (1991-ben 608 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek, de csak 567 ezren magyar nemzetiségűnek.) 1991-ben 7,21%-kal magasabb volt a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya, mint azoké, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat (Gyurgyik 1994: 27). A 2001-es népszámlálás eddig nyilvánosságra hozott adatai szerint (www.statistics.sk) ez az arány már 10% (magyar anyanyelvű 572 929 személy, magyar nemzetiségű pedig 520 528 személy). Ez azt jelenti, hogy a nemzetiségi hovatartozás és a nyelvismeret (vagy az anyanyelv) nem fedi egymást.

A Karta rendelkezései a következő területeken vonatkoznak a magyar nyelvre: oktatás, igazságszolgáltatás, közigazgatósági hatóságok és közszolgáltatást nyújtó szervek, tömegtájékoztatási eszközök, kulturális tevékenység és kulturális létesítmények, gazdasági és társadalmi élet, határokon túli cserekapcsolatok. E rendelkezésekkel, s egyáltalán a Karta aláírásával kapcsolatban Görömbei két fontos körülményre mutat rá: (1) a

Karta elfogadásával az Európa Tanács ellenőrző rendszere alá került a szlovák kisebbségi nyelvpolitika; (2) szem előtt tartva, hogy a Karta alanyi jogok helyett csupán állami kötelezettségeket rögzít, „reális megközelítésének tartjuk, ha a Karta rendelkezéseit a legszűkmarkúbb jogalkalmazást feltételezve értékeljük” (Görömbei 2001: 184). A Karta főként az igazságszolgáltatás, a gazdasági és társadalmi élet és a határon túli cserekapcsolatok tekintetében jelent előrelépést. Mivel bővítik a magyar kisebbség jogait, előrelépést jelentenek a következő rendelkezések: 9. § 2.a), 3.; 11. § 2., 3.; 12. § 3.; 13. § 1.a), b), c); 14. § a), b). Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy kikényszeríthetőségük nem kellően biztosított. Ezenkívül a jogalkalmazástól függően a magyar kisebbség helyzetének javulását eredményezheti az oktatás, a tömegtájékoztató és a kultúra területén is (vö. Görömbei 2001: 184).

7. Befejezés helyett

A fentebb összefoglaltaknak számomra az a legfőbb tanulsága, hogy belátható időn belül és szakszerű tárgyilagossággal helyet kell adni az iskolai oktatásban a nyelvpolitikai, nyelvi tervezési ismereteknek. Attól tartok, hogy a kisebbségi sorsba kényszerült vagy került gyerekek és a felnőttek egy része is – s itt nyilván nem elsősorban az értelmiségiekre gondolok – a kisebbségi létet nem „normális” állapotnak tartja, olyannak, amelyben a világon számtalan sorstársa osztozik, hanem egyféle anomáliának, amellyel képtelen tárgyilagosan szembenézni. Az élete kulisszáit jelentő helyzetek, nyelvhasználati szinterek állandóan „figyelmeztetik” is erre.

Emiatt aztán szűkebb pátriájából kilépve, még ha felvállalja is nemzeti kisebbségi identitását, akkor sem szabadon, görcsöktől mentesen teszi, hanem „kisebbségi tudattal”. Ezért az iskolai oktatásba – minden szinten – be kellene vezetni egy olyan tantárgyat, Zalabai Zsigmond szavával élve egyfajta „nemzetiségismeretet”, amely nemzetiségünk létszámára, területi megoszlására, társadalmi rétegzettségére vonatkozó adatokra, nemzetiség történetre okítana, beleértve a szlovák–magyar békés együttélés példáit is. Annak bemutatásával, hogy a magyar és a szlovák nép nyelvében ugyan nem, de életmódjában, szokásaiban, hagyományokban, vallásában, vérmérsékletében, külső megjelenésében stb. számtalan hasonlóságot mutat – elég, ha az egymástól államhatárral elválasztott régiók, mint például Gömör és Nógrád összetartozására gondolunk – erősíthető a többségi nemzet, a mindenkori hatalom részéről

oly hön óhajtott hazafiság érzésének elmélyülése is, ugyanakkor azonban egy új identitás, az egy régióhoz, a közös Közép-Európához tartozás kialakulása is.

Olyan tantervet kellene készíteni, amelyben feltétlenül jutna néhány óra a helyi, kisebbségi hagyományoknak, a szülőföldismeretnek, emellett az állampolgári jogokat rögzítő alkotmánytörvénynek, nyelvtörvényeknek (kisebbségi nyelvhasználati törvény, államnyelvtörvény), ugyanakkor az Európa Tanács emberi jogi dokumentumainak is (pl. *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, A nemzeti kisebbségek védelmének keretegyezménye, Az emberi jogok nyilatkozata*), a szlovákiai magyarhoz hasonló nemzeti kisebbségek (pl. finnországi svédek) életkörülményeinek, jogállásának, politikai-gazdasági helyzetének bemutatására is, s természetesen a többi szlovákiai nemzetiség ismeretére is, különös tekintettel a cigányságra, mint a magyar után Szlovákiában számban legjelentősebb kisebbségre. Az ezzel foglalkozó kisebbségbarát tantárgy könyve tartalmazna egy kultúrtörténeti és irodalomtörténeti fejezetet is, összefoglalást a nemzetiségi kultúra intézményeiről, műhelyeiről, a kisebbségek országos rendezvényeinek jellegéről (CSEMADOK, Katedra Társaság és más szervezetek országos rendezvényei), tanulmányi versenyekről, s az erről szóló forrásokról, szakirodalomról.

Komplex tudatformálásra van szükség, hogy a nemzetiségi iskola – elsősorban – fennmaradjon, s szellemiségében is erőteljesen vállalja önmagát. Az a rejtett szellemi tartalék, amely minden bizonnyal megvan, csak ilyen módon szabadítható föl. A tudatformálásban viszont semmi nem vetekedhet azzal a hatással és eredményességgel, amit az oktatás rendszeressége és módszeressége válthat ki. Ahhoz, hogy a szlovákiai magyarok széles tömegei tisztában legyenek helyzetükkel, kevés a napi sajtóban megjelenő nyelvhasználati, ill. egyéb jogok ismertetése, vagy akár alapos szakavatott elemzése is; a demokráciával, törvényességgel kapcsolatos ismereteket generációról generációra kell továbbadni.

Irodalom

Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.

- A nemzeti kisebbségek védelmének Keretegyezménye. 1996. In: Mavi Viktor (összeállította és szerkesztette). *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*, 182–194. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- A regionális vagy kisebbségi nyelvek Európai Kartája. 1996. In: Mavi Viktor (összeállította és szerkesztette). *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*, 159–181. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Az alapvető jogok és szabadságjogok alkotmánylevele.
- Az emberi jogok nyilatkozata. 1996. In: Mavi Viktor (összeállította és szerkesztette). *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*, 197–198. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Berényi József 1994. *Nyelvországglás*. Pozsony: Fórum.
- Barak László 1997. Oktatás: törvényen kívül-belül. *Új Szó*, július 28., 2. lap.
- Csernusné Ortutay Katalin és Forintos Éva (szerk.) 2000. *Nyelvi jogok*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről. (Emberi Jogok Európai Egyezménye). 1996. In: Mavi Viktor (összeállította és szerkesztette). *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*, 15–38. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Findra, Ján 1998. *Jazyk, reč, človek*. Bratislava: Q111.
- Görömbei Sára 2001. Magyar nyelvi jogok Szlovákiában a Nyelvi Karta tükrében. *Regio* 12/3: 163–189.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram.
- Gyurgyík László 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. *Regio* 12/3: 247–260.
- Kačala, Ján 1994. *Slovenčina – vec politická?* Martin: Matica slovenská.
- Kontra Miklós 2000. Kétnyelvűség, oktatás és emberi jogok. *Educatio* 9/2: 253–273.
- Kovács Péter 1996. *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kusý, Miroslav 1996. The Hungarian minority in Slovakia under the conditions of the Slovak nation state. *Perspectives* 6–7: 63–74.
- Kusý, Miroslav 1998. *Čo s našimi Maďarmi?* Bratislava: Kalligram.

- Lanstyák István 1998. A szlovák nyelvtörvény és a szlovákiai magyarok. In: Nádor Orsolya és Komlós Attila (szerk.). *Kiút a csapdából*, 79–99. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia.
- Lanstyák István 1999. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1/2: 75–83.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lukácsy Andrea 1996. Rózsák és rovarok üzenete. Elkészült a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának szövege. *Magyar Hírlap*, június 17., 8. lap.
- Nádor Orsolya és Komlós Attila (szerk.) 1998. *Kiút a csapdából*. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia.
- Nádor Orsolya 1998. A magyar nemzeti kisebbség nyelvi jogai a Kárpát-medencében. In: Nádor Orsolya és Komlós Attila (szerk.), *Kiút a csapdából* 51–78. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia.
- Ropers, Norbert 1996. A nacionalizmus kihívásai. In: Tóth Károly (szerk.), *Lépések a megbékélés felé*, 106–113. Budapest: A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Kiadása.
- Szabómihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. In: Tóth László (szerk.), *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*, 132–167. Budapest: Ister.
- Szépe György 2000. A nyelvi jogokról a nyelvész szemével. In: Csernusné Ortutay Katalin – Forintos Éva (szerk.), *Nyelvi jogok*, 118–131. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Új Szó-információ 1997. Elbocsátották Tóth Sándort. *Új Szó*, július 1., 1. lap.
- Varga Sándor (szerk.) 1993. *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Pozsony: Nemzetiségi Dokumentációs Centrum.
- Vojtek Katalin 1997a. Jogaink védelmében. *Új Szó*, július 25., 2. lap.
- Vojtek Katalin 1997b. Magyar Antigonék. *Új Szó*, július 1., 2. lap.

Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Függelék

Részletek Ivor Ripkával, a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézetének egykori igazgatójával az államnyelvtörvény megszületésének körülményeiről készített interjúból¹⁰

– J(eff) H(arlig): Először azt szeretném megkérdezni, hogy az intézet kutatja-e a nyelvpolitikai kérdéseket?

– I(vor) R(ipka): A mi intézetünk elsősorban nem a nyelvpolitikai kérdések kutatásával foglalkozik. Különböző feladatokat végzünk a Kulturális Minisztérium megbízásából, de elsősorban tudományos kérdésekkel foglalkozunk.

– J. H.: Értem.

– I. R.: Tehát nem mi voltunk azok, akik ezt a törvényt közvetlenül elkészítették. A törvénynek néhány előzetes változata volt, s nekünk lehetőségünk volt arra, hogy az egyes javaslatok kapcsán állást foglaljunk. A nyelvtudósok – igaz, nem lehet általánosítani – alapján szükségét érzik a nyelvtörvény megalkotásának, ahogyan a laikus közvélemény bizonyos része is. Ugyanakkor természetesen a nyelvész-társadalom is bizonyos módon differenciálódott, nincs uniformizáltság a nézetekben. Alapjában a törvény szövegében azt a paragrafust üdvözlöttük, amely arról szól, hogy az állam garantálja a nemzeti nyelv kutatását, tehát nemcsak a standard változatét, hanem minden változatét, a nemzeti nyelvét a maga komplexitásában, s bizonyos kételyekkel fogadtuk azt a megszóvegezést, amely a represszív-regresszív részeket illeti. Szóval ezzel kapcsolatban voltak fenntartásaink. Előljáróban hadd jegyezzem még meg, hogy magam nyelvjáráskutató vagyok.

– J. H.: Igen, tudom.

¹⁰ Az interjút Jeff Harlig és Simon Szabolcs készítette a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében 1996. május 13-án, Pozsonyban. Lejegyezte Simon Szabolcs.

– I. R.: Egyébként a Szabad Európa Rádió számára már megfogalmaztam ezeket a gondolatokat, amelyeket most itt elmondok.

– J. H.: El lehet azt valahol olvasni?

– I. R.: Az az anyag csupán egy körkérdéses műsor számára készült és valójában nem volt publikálva, nem lenne nagy értelme megkeresni. Az én személyes szubjektív véleményem – s itt valóban nem próbálok az intézmény mögé bújni – az, hogy a törvény előkészítésében bizonyos köztes helyzet keletkezett. Még nem lehetett tudni, hogy milyen lesz a végleges változata a törvénynek, de már akkor is támadások érték a készülő törvényváltozatot. Nem fogadhatom el az olyan szélsőséges nézeteket, amelyek azt próbálták jelezni, hogy Szlovákiában nem lehet majd például az Operában olaszul énekelni, nem jelenhetnek majd meg tudományos tanulmányok idegen nyelveken. Nem kísérelem meg megítélni, hogy ezek a nézetek milyen mértékben származnak tudatlanságból, illetve milyen mértékben voltak ezek a nézetek tendenciózusak azzal a céllal, hogy nagy visszhangot váltsanak ki.

– J. H.: A szlovákok részéről? Vagy kinek a részéről gondolja?

– I. R.: Azok részéről, akik nem voltak felkészülve a nyelvtörvény elfogadására. Úgy vélem, hogy ez a helyzet, ez a folyamat tükrözi az egész magyar–szlovák viszonyt, nemcsak a mai helyzetre értve, hanem a történelmi távlatokra is. Úgy gondolom, hogy a magyar kisebbségnek legkevesebb, minimum, legkevesebb összehasonlítható jogaik vannak a többi kisebbségével. És sok dolog fölöslegesen, hangsúlyozom, fölöslegesen politikai felhanggal, nem teljesen korrekt módon van interpretálva. A tudományosságból kicsúszik a politika, illetve egy nem korrekt szférába, a tudományos értelmezés helyett.

– J. H.: Megint csak felteszem a kérdést: kire gondol?

– I. R.: A magyar politikai pártok képviselőire gondolok. Nekem mint tudósnek és magánembernek elfogadhatatlanok például Duray Miklós vagy Csáky Pál nézetei. Sokszor militánsan hangzanak ezek a nézetek. De visszatérve a nyelvtörvényhez, az a kérdés, hogy mi az az államnyelv? A nemzeti nyelv, mint egész, vagy annak csupán standard változata (szlovákul: *spisovný jazyk*). Mivelhogy néhány törvényváltozat/megszövegezés szerint az csak a standard (kodifikált) nyelv. Mindez ellenérzéseket keltett, hogy a nyelvjárásokat sem lehetne majd használni a mindennapi nyilvános érintkezésben. Az én magyarázatomban a törvény értelme abban van, hogy a szlovák nyelv használva legyen – tehát nem a büntetésekről van itt szó –, használva legyen a szlovák nyelv a déli területeken is. Kérem, hangsúlyozom, hogy a törvényben mindig a közéleti nyelvhasználatról, nyilvános érintkezésről van szó (szlovákul:

verejný styk), tehát nem arról, hogy otthon ne lehessen úgy beszélni, ahogy azt az emberek megszokták.

– J. H.: Hogyan látja, Ripka úr, a nyelvtörvény tükrében a magyar nyelv sorsát itt, Szlovákiában?

– I. R.: Úgy, mint eddig, semmilyen veszély nem fenyegeti a magyar nyelvet. Létezik magyar nyelvű sajtó, rádió, nemzetiségi kultúra, színházak. Arról van szó, hogy az anyanyelv mellett az államnyelvet is elsajátítsák a magyarok.

– J. H.: Milyen felmérések alapján tudják, hogy a magyarok nem beszélnek jól szlovákul?

– I. R.: Hangsúlyozom, a törvénynek nem az az értelme, hogy valaki „hiperkorrekt” módon „tökéletesen”, nyelvtani hibák nélkül beszéljen szlovákul – mert előfordulnak főleg szintaktikai, grammatikai hibák –, hanem hogy egyáltalán tudja használni a szlovák nyelvet. Ha egy szlovák bemegy a magyarlakta területeken egy üzletbe, akkor tudják megfelelő módon kiszolgálni. Azaz funkcionálisan jól tudja használni a szlovák nyelvet, így értem a jó szlováknyelv-használatot. Ehhez képest nem fontosak a stilisztikai–grammatikai hibák. Tehát ne az legyen, hogy mivel csak egy nyelvet beszélnek, bizonyos bezártságba kerülnek, elszigetelődnek, s így kevésbé jól érvényesülhetnek.

– J. H.: S mi a véleménye a szlovák kétnyelvűségről?

– I. R.: Úgy gondolom, hogy a szlovákok, akik a magyarlakta területeken hosszabb ideje laktak, tudnak magyarul, persze ez csak az én személyes véleményem, semmiféle felmérésekkel nem tudom alátámasztani. S ez nagyon jó dolog, hiszen, ahogy a közmondás is mondja, ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy. Ez nagy pozitívum.

Beszélgetés Csáky Pállal¹¹

Elhangzott a *Horúce kreslo* ('Forró miniszteri szék') c. rádióműsorban, 1999. január 3-án a szlovák Twist Rádióban (kereskedelmi rádió). Műsorvezető: Katarína Bratková. Beszélgetés Csáky Pál miniszterelnök-helyettessel, aki mint a kisebbségekért, általános emberi jogokért felelős politikus, a Szlovák Kormány képviselője nyilatkozott a rádióban. [A hallgatók a műsor alatt betelefonálhattak, s közvetlenül Csákynek kérdéseket is tehettek fel, melyekre azonnal válaszolt – S. Sz.]

¹¹ A beszélgetést lejegyezte és szlovákból fordította Simon Szabolcs.

1. HALLGATÓ: – [...] a dunaszerdahelyi anyakönyvi hivatalban nem voltak hajlandók velem szlovákul kommunikálni. Esélyünk sem volt megértetni magunkat szlovákul.

RIPORTER: – Én is voltam Dunaszerdahelyen az említett hivatalban, ahol volt lehetőségem személyesen is meggyőződni arról, hogy az ottani alkalmazottak tudnak szlovákul. Talán kicsit toleránsabbak is lehetnének. Lehet ugyan, hogy azok az alkalmazottak egymás között magyarul beszélnek, de ez még nem indok arra, hogy a Duna mögé küldjük őket. [A hallgató itt közbe vágott, s azt kérdezte, ilyen esetekben fordulhat-e Csákyhoz – S. Sz.]

CSÁKY: – A tisztelt hallgató legyen szíves megnevezni, mikor történt az eset, hogy személyesen is meg tudjak győződni arról, valójában mi is történt. Természetesen hozzám lehet fordulni ilyen ügyekben, de ahhoz, hogy ki lehessen vizsgálni, pontosabb adatokra van szükségem.

1. HALLGATÓ: – Arra emlékszem, hogy egy ötven körüli és egy huszonöt év körüli hölgy ült a szobában.

2. HALLGATÓ: – Mondjon Csáky úr még egy olyan államot, ahol a sértett fél (állampolgár) nemzetközi fórumhoz fordulhat jogorvoslásért.

CSÁKY: – Léteznek belső állami normák, ilyen például az alkotmány, ez garantálja az állampolgár jogait. Azonban az az állampolgár, aki nincs megelégedve például az Alkotmánybíróság döntésével, felsőbb nemzetközi fórumokhoz is fordulhat.

2. HALLGATÓ: – Ez demagógia. De tény, lassan oda jutunk, hogy egy szlováknak Szlovákiában tolmácsot kell kérnie, ha az állami hivatalokban el akarja intézni az ügyeit. Ez semmiképpen sem normális.

CSÁKY: – Nem rendkívüli dolog, sőt tömegjelenség, hogy az állampolgár jogait akarja érvényesíteni az állammal szemben.

3. HALLGATÓ: – Maguk [értsd: a magyar politikusok – S. Sz.] mesterek a szófacsarásban. De értse meg, például Dunaszerdahelyen egy szlovákot kiröhögnek, csak azért, mert szlovákul szólal meg. Negyven éve itt élek, nagyon jól tudom, mi van itt.

[...]

6. HALLGATÓ: – Nové Mesto nad Váhomból jelentkezem [Város a Trencsényi kerületben, a Vág folyó partján Trencséntől délnyugati irányban – S. Sz.]. A kétnyelvű bizonyítványokra szeretnék visszatérni. A kommunizmusban is voltak kétnyelvű bizonyítványok?

CSÁKY: – Persze hogy voltak, a rendszertől függetlenül.

6. HALLGATÓ: – Sok embert nem értek, hogy ha 1989-ig voltak kétnyelvű bizonyítványok, akkor miért olyan fontos, hogy most megszüntessék őket? Septák is meglepett azzal, hogy kifogásolta, hogy

magyar kisebbségek vannak a kormányban. Miért, olyan rosszak a magyarok? Mindenki fél az autonómiától, Bőstől, miért? Voltam például Hrušovban [Körtvélyes – S. Sz.]. Ott normálisan élnek együtt magyarok a szlovákokkal. Az emberek ott egymáshoz nagyon kedvesek voltak. Miért ez a magyargyűlölet? Szorítok maguknak, hogy sikerüljön valamit elérniük.

NYELVTÖRVÉNYEK ÉS NYELVHASZNÁLATI VALÓSÁG – FŐKÉNT A MAGYAR NYELVHATÁR DÉLNYUGATI TÉRSÉGÉBEN

VÖRÖS OTTÓ

*Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely és
Comenius Egyetem, Pozsony*

1. A nyelvtörvények

1.1. A nyelvtörvény mibenléte

Ahhoz, hogy a fenti kérdéskör körüljárásához kezdjünk, célszerűnek tűnik meghatározni, mit értünk ezen a fogalmon. Nyelvtudományunk fogalmai szerint ez a kategória értelmezhetetlen, hiszen a nyelvhasználat, illetve a nyelv működése során megnyilvánuló, megragadható törvényszerűségeket inkább nyelvi törvény(szerűség)eknek nevezhetjük. Mai megbeszélésünk nem is erről szól, hanem arról, hogy egy adott politikai közösség, leggyakrabban egy egész állam állampolgárainak hagyományosan kialakult és működő kommunikációját miként igyekszik befolyásolni (megerősíteni vagy éppen megváltoztatni) a közösséget szervező és irányító hatalom. Politikai értelemben tehát *a nyelvtörvény egy politikai eszközökkel fenntartott közösség, leggyakrabban egy állam polgárainak összességét érintő, államjogi úton és eszközökkel alkotott előírás. Tartalmát tekintve arra irányul, hogy megszabja a megnevezett polgárközösség számára, hogy ezen helyzetükből adódó kommunikációjuk során milyen nyelvszokást kövessenek, vagy mitől tartózkodjanak.*

Az így alkotott törvény intézményesített, betarthatóságát államigazgatási úton kell biztosítani, be nem tartása szankcionálható, vita esetén jogállamban bírósághoz fordulhatnak az érdekelt felek. Ideális esetben a nyelvtörvények (főként az ún. kisebbségiiek) egy adott nyelv és az általa hordozott kultúra védelmét szolgálják, de példák mutatják, hogy alkalmasak nyelvi-kulturális genocídium elkövetésére, ha meghozataluknak a kizárólagosságra törekvés, a kirekesztés a célja. Ilyen törvényeket térségünkben a magukat nemzetinek deklarált államok szoktak hozni, amelyek tudják magukról, hogy korántsem azok, de azt az

állapotot, amit alkotmányukban kimondanak, a valóságban is el akarják érni a nyelvi kisebbség asszimilálásával.

1.2. A nyelvtörvények fajtái (1)

1.2.1. *Egynyelvű nyelvtörvények*

Azokat az állami szabályozással alkotott rendelkezéseket (parlamentari törvényeket, államigazgatási szerv által hozott utasításokat, ajánlásokat) sorolom ide, amelyek az ún. *államnyelvek* használatát szabályozzák. Látszólag vagy ténylegesen is a nyelvi standard, „tisztaságának” biztosítására, esetleg a deklarált államnyelv kizárólagosságának szavatolására szánják a törvényhozók.

Ezek a szabályozások néha nem is nyelvtörvényként születnek, hanem más, sajátos állami funkciók (pl. kereskedelmi törvények, szabályozások) járulékos elemeiként. Ilyenkor nem is a nyelvhasználat egészéről, hanem csupán egy-egy területéről rendelkeznek. Például a helyi közigazgatás dokumentumai, a kereskedelmi árucikkek használati utasításai, a kereskedelmi egységek, hivatalok portáljának feliratai stb. Szerintem ezek is nyelvtörvények, csak más köntösben. Ide sorolnám a franciaországi szabályozást, a szlovák államnyelvről szóló törvényt, de a magyarországi 2001. évi XCVI. törvényt is (a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről), amely ugyan korlátozott, csak a gazdasági élet szereplőit érinti, a kereskedelmi egységek feliratait, mégis kötelező nyelvhasználati eljárást ír elő.

Az egynyelvű nyelvtörvények alkalmasak az illető államigazgatás más nyelvű polgárai nyelvhasználati szabadságának korlátozására. Ez csupán emberjogi kérdés akkor, ha olyan közösségeket vagy egyéneket érint, akik önkéntes migráció révén szakadtak el eredeti nyelvi és kulturális közegükből, mert ezek így vagy úgy számoltak bekövetkező helyzetükkel, erre lelkiileg és gyakorlatilag (pl. nyelvtanulással) felkészültek. Am ha ez a törvénnyel ösztönzött elsőnyelv-csere ún. autochton kisebbséget érint, az egy történelmileg kialakult közösségi kultúra elvesztését jelenti, esetleg több generációra kiterjedő nyelvi hátrányt hoz magával. Ennek bizonyítékai azok a felmérések, amelyek olyan településeken készültek, ahol a családban és a tágabb települési egységben a kisebbségi nyelven szocializált gyerekek nagyobb csoportjait iratják tájékozatlan szülők 6–7 éves korban államnyelvi iskolába. Itt ugyanis 20–30 év távlatában ki lehet mutatni az iskolázottsági szint csökkenését mind abszolút számokban, mind (és főként) a nyelvváltásra nem kényszerített azonos korcsoporthoz viszonyítva.

1.2.2. „Többnyelvű” nyelvtörvények

Azokat a nyelvhasználati törvényerejű szabályozásokat nevezem így, amelyek feltételezik, hogy egy állam több különböző nyelvű közösségből szerveződik, és ezek közül egy (vagy több) veszélyeztetett helyzetbe kerül, ezért a nyelvszokáson túl törvényi védelemre is szorul. Különösen akkor szükséges az ilyen támasz, ha az adott nyelv egy területen valami oknál fogva veszít használati presztízsből. Ezeket a törvényeket gyakran nevezik kisebbségi vagy nemzetiségi törvényeknek is. Általában nem egyéni, hanem nyelvközösségi (nemzetiségi, kisebbségi) jogokról szólnak, de mint törvény által érintett, mindig a beszélő egyén szembesül velük.

1.2.3. Nem tiszta típusok

Vannak térségünkben olyan szabályozások, amelyek magukon viselik mindkét típus bizonyos jellemzőit. Ezek fő célja inkább az ún. államnyelv megerősítése, de vagy azért, mert a lakosság arányában túl sok a más nyelvű népesség, vagy azért, mert a külpolitikai viszonyok ilyen engedményekre ösztönzik a törvényhozó hatalmat, ami beiktat kisebbségi nyelvhasználati „engedményeket” tartalmazó paragrafusokat szövegébe. Ilyennek tartom az ukrán törvényhozást is.

1.3. A nyelvtörvények fajtái (2)

Főként az 1.2.2. alá tartozó törvényeket egy más szempontú vizsgálat alapján is feloszthatjuk.

1.3.1. Területileg korlátozott nyelvtörvények

Ez a szabályozás ott jöhet szóba, ahol az érintett népcsoport viszonylag egy tömbben él, és itt esetleg a relatív többséget is alkotja. Így működnek Svájc államnyelvei, de térségünkben ilyen a szlovén kétnyelvűségi törvény, amely két autochton közösségnek, az ún. muravidéki magyarnak és az isztriai olaszoknak biztosít az államnyelvvvel azonos jogokat az általuk lakott területen. Aki viszont elhagyja ezt a területet, az az ún. „kollektív jogok” szolgáltatása előnyökből nem részesül, a bevándorlókkal azonos elbírálás alá esik nyelvi szempontból.

1.3.2. „Cenzusos” nyelvtörvények

Azokat a szabályozásokat sorolom ide, amelyek az adott nyelvközösség lélekszámának, az ún. „államalkotó többség” vele együtt lakó részének számarányához méri településenként a nyelvi jogokat. Ilyen a szlovák és a román kisebbségi nyelvtörvény is. Ahogy meghatározzák, a törvényben

előírt nyelvhasználati jogok csak azokon a településeken érvényesíthetők, ahol a kisebbségi nyelvhasználók számaránya eléri a 20%-ot. Ilyen limitet már az 1868-as nemzetiségi törvény is előírt Magyarországon, de ezt a nagyobb településekre, városokra nem alkalmazta, hanem számukra egy minimális beszélőlélekszámot írt elő. Így nem fordulhatott volna elő, hogy egy-egy több százezer lakosú nagyváros 15–20 000 fős kisebbségi nyelvközössége ne részesüljön a biztosított nyelvi jogokból.

1.3.3. Kombinált törvények

Az ilyen rendelkezések lényegüket tekintve nem sorolhatók a nyelvtörvények közé azon kritériumok szerint, ahogy rendezvényünk szervezői a témát meghirdették. Nem is annyira jogokat, mint inkább lehetőségeket biztosítanak a nyelvközösség tagjainak arra, hogy az e nyelvhez kötődő kulturális identitásuk megerősítéséhez lehetőséget (főként az állam által garantált anyagi támogatást) kapjanak. Hogy a lehetőséggel hogyan élnek és milyen keretek között (egyesületi, egyházi), az már az ő dolguk. Ilyen lehetőségeket kapnak pl. a németországi törökök, de más bevándorló közösségek is, de ehhez hasonlít leginkább az ausztriai népcsoporttörvény is. Bár ez utóbbi törvény másként hat a szórványban élő, de kulturális, vallási közösségeket működtető migránsok, mint a burgenlandi őshonos magyarok, horvátok, a karintiai szlovének esetében.

2. Három nyelvtörvényről

A Kárpát-medence északi, északkeleti és keleti térségeiről szóló beszámolók (kötetünkben Simon Szabolcs, Cserniczkó István és Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor írásai) alaposan elemezték a törvények szabályozta lehetőségeket és az azok mögött lévő nyelvhasználati szokásokat, valóságot. A továbbiakban vessünk egy pillantást arra, hogy a délnyugati térség (Nyugat-Pannónia) lakossága vonatkozásában hogyan hatnak a hatályos törvények. Bár azt vallom, hogy modern polgári társadalomban nincs szükség nyelvtörvényre – ezt később még részletesebben is kifejtem –, a térség három államában a korábbi politikai viszonyok miatt főként a magyar nyelv (de a burgenlandi horvát és a magyarországi szlovén is) olyan veszélyeztetett helyzetbe került, hogy fennmaradását csak az állam törvényi védelmével lehet (ha lehet) biztosítani. Az államok részéről ez nem kegy, hiszen a más nyelvű polgárok is egyenrangúak, amikor adót kell fizetni.

2.1. Ausztria

Az ausztriai népcsoporttörvény a bevándorló szórvány magyarság számára (amely ma már sokszorosán meghaladja a burgenlandi őshonos magyarok lélekszámát) nem nyelvtörvény, ugyanis nem biztosít külön nyelvi jogokat, de azzal, hogy olyan programokra, amelyek a nyelvörzést szolgálják, biztosítja a pályázati lehetőséget és ezáltal a rendezési költségek jelentős részét, többet segít, mint egy csak deklarált jogokat biztosító nyelvtörvény. Vita forrása, hogy milyen arányban részesüljön az állami juttatásból a jól szervezett szórvány és a burgenlandi őshonos lakosság maradéka. Ez utóbbi helyen a magyar nyelvű helységnevtáblákról szóló rendelkezés és a néhány éve Felsőőrött, szervezett kétnyelvű gimnázium mutatja azt, hogy valami elindult. Az itteni nagymérvű asszimilációt az is eredményezte, hogy a magyar nyelv presztízse a családban lett olyan alacsony, hogy az 1970-es években a még egynyelvű nagymama nem érett szót a már egynyelvű unokával. Ugyanis az egyik magyar volt, a másik német.

2.2. Szlovénia

Ahogy korábban utaltunk rá, Szlovénia alkotmánya a törvényben földrajzilag körülhatárolt településcsoportban biztosítja a nyelvhasználati jogokat, de itt állami költségvetésből létrehozza az intézményeit is. A térségben egyedülálló, hogy ezen a területen az állam többségi nyelvét beszélő lakosokat is kötelezi a kisebbségi nyelv iskolai elsajátítására, a közéleti fórumokon pedig a kétnyelvű kommunikációra. Arra itt nincs módunk, hogy e törvény tényleges megvalósulását elemezzük. Az viszont tény, ha valami nem jól működik e tekintetben, az nem a törvényhozókon múlik.

2.3. Horvátország

Horvátország magyarságának helyzete ma még átláthatatlan. Az ország magyar lakosságának ma még nem a nyelvtörvény megléte vagy hiánya a legnagyobb gondja, ugyanis a polgárháború a magyarok lakta településeket sújtotta a legnagyobb mértékben a szűkebb térségben. A horvát állam deklarálta és államközi tárgyalások keretében is megerősítette a kisebbség támogatásának szándékát. Támogatja az iskolák, a hitélet, kulturális élet újjászervezését. Kisebbségi nyelvtörvényt nem hoztak, de biztató, hogy többségit sem. Úgy hírlik, hogy horvát értelmiségiek a magyarországi 2001. évi, a gazdasági reklámok nyelvéről szóló XCVI. törvényhez hasonló, a horvát nyelvi standard „tisztaságát”

őrizni hivatott nyelvtervező céllal megalkotott törvényt szorgalmaznának, amely semmilyen kisebbségi nyelv korlátozását nem jelentené.

3. A törvények mögötti valóság

El lehet-e törvényekkel érni a kitűzött célokat? Szerintem sem a pozitívát, a megőrzést, sem a negatívát, a nyelvi asszimilációt nem lehet kikényszeríteni törvényekkel, ha a nyelvhasználó nem vállal partnerséget. Az önfeladás akkor lesz tömeges, ha a nyelvhasználó maga is elhiszi, hogy az ő nyelvével nem érvényesülhet, és az ellenkező érveket már meg sem hallgatja. Ha elfogadja, hogy csak neki kell kétnyelvűnek lenni, a vele együtt élő „államnyelvűnek” akkor sem, ha az adott településen ő a nyelvi kisebbség.

3.1. Újabb tapasztalatok

A rendszerváltások és a térség állami berendezkedéseinek változása óta is több ellentétes folyamat tapasztalható.

3.1.1. A többségi társadalom egyes, néha meghatározó csoportjai részéről nő a kirekesztési hajlam, a türelmetlenség.

3.1.2. Más csoportok részéről nő az érdeklődés a magyar nyelv iránt, mert gazdasági érdekük fűződik hozzá. Az persze egyáltalán nem biztos, hogy ez az érdeklődés változást hoz az identitás vállalásában. Tapasztalatok mutatják, hogy pl. Ausztriában több eredeti német vállalja a meghirdetett tanfolyamokon a magyar nyelv tanulását, mint a magyar gyökerekkel is rendelkező, nyelvileg és kulturálisan már asszimilálódott burgenlandi fiatal.

3.1.3. Megtörténhet, hogy a lassú gazdasági folyamatok eredményeként, főként a kisebb térségek már kezdődő határon keresztül nyúló integrációjával felértékelődnek a korábbi történelmi hagyományok és az erre támaszkodó együttműködés. Akár visszatérhetnek együttműködésükhöz, családi kapcsolataikhoz a szétszakított néprajzi, gazdasági egységek (Szentgotthárd térsége három ország, de egy táj találkozásánál, az Őrségek, Hetés, Göcsej).

3.1.4. Éppen e folyamat eredményeképpen változhat a térségben a használt nyelvek presztízisének megítélése a kapcsolatokban. Eltűnhet az ún. „államnyelv” mítosza. De mi jöjjön helyette? Mi lehet ebben az új integrációban az állam, az ún. államnyelv és az állampolgár viszonya? Azaz milyen nyelvtörvény kell? Hitem szerint semmilyen, mert az államnak természeténél fogva nincs nyelve, csak az állampolgárnak. Ő

azért adózik, hogy ebből sok más mellett az állam biztosítsa a feltételeket a nyelvközösségi hagyományából fakadó nyelvhasználati gyakorlata számára. Ez azt is magában foglalja, hogy ezt az eszközt használhassa a tehetségének megfelelő legmagasabb szintű tudás megszerzése során. Ez az államnak is érdeke, mert anyanyelve révén rövidebb idő alatt több ismeretet tud elsajátítani, beleértve a többnyelvűséget is.

NÉHÁNY ADAT A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK NYELVI JOGAIRÓL*

BORBÉLY ANNA
MTA Nyelvtudományi Intézet

1. Bevezetés

Előadásom a Magyarországon élő őshonos román közösség nyelvi jogainak tömör bemutatására irányul. Ebből a szempontból ismertetem a Magyar Köztársaság Alkotmányát és az 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, valamint a 32/1997. (XI. 5.) MKM rendeletet. Ezeken túlmenően a februárban lezajlott 2001-es népszámlálás kérdőívének a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó kérdéseit is ismertetem. Majd ezt követően néhány olyan jelenségre hívom fel a figyelmet, amelyek sértik a magyarországi románok nyelvi jogait.

2. A kisebbségi nyelvi jogok Magyarországon – de jure

2.1. A Magyar Köztársaság Alkotmánya

A Magyar Köztársaság Alkotmányának tizenöt fejezete közül az *Alapvető jogok és kötelességek* című XII. fejezetben esik szó a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségekről, akik – a 68. paragrafus (1) bekezdése szerint – „részei a nép hatalmának: államalkotó tényezők”. A kisebbségek nyelvéről rögtön a következő (2) bekezdésben olvashatunk, eszerint:

A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

* A kutatás az OTKA T 030305 és az NKFP 5/126/2001 pályázatok támogatásával készült.

Az Alkotmányban ennél több szó a kisebbségek nyelvéről nem esik. Megjegyzem még, hogy a *nyelv* szó a dokumentumban még a következő mondatban fordul elő:

70/A. § (1) A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.

2.2. A kisebbségi törvény

Sokkal részletesebben szól a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvéről és nyelvhasználatáról az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amelyet a Magyar Országgyűlés 1993. július 7-én 96%-os többséggel fogadott el. A kisebbségi törvény elfogadását egy két és fél éves jogi és politikai előkészítés előzte meg. Ennek ellenére jogászok és kisebbségi szakértők is a kisebbségi törvény egyes részeinek pontatlanságaira hívják fel a figyelmet, és a kisebbségi csoportok a kisebbségi törvény egyes szakaszainak megváltoztatását már szorgalmazzák is.

A törvény bevezető részében olvashatjuk, hogy e „törvény célja, hogy a Helsinki Záródokumentum elvei alapján megteremtse a kisebbségi lét megélhetéséhez szükséges intézményes alapokat, beleértve az anyaországokkal és nemzetekkel való szabad, élő kapcsolattartást”. A Magyar Országgyűlés e törvény megalkotásakor a Magyar Köztársaság Alkotmányában rögzített elveken kívül nemzetközi jogi dokumentumokat is figyelembe vett: az ENSZ Alapokmányát, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, a Párizsi Kartát, az Európai Emberi Jogi Konvenciót.

A kisebbségi törvény rögzíti a Magyarországon honos csoportokat és a magyarországi kisebbségi nyelveket is ekképpen:

E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán. (IX. fejezet, Zárórendelkezések, 61. paragrafus)

E törvény értelmében kisebbségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a cigány (romani, illetve beás), a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv. (VI. fejezet, 42. paragrafus)

A törvény a kisebbségek anyanyelvéről szóló definíciót nem tartalmaz. Viszont a VI. fejezet, 43. paragrafus (1) bekezdésében olvasható részben rögzíti az állam viszonyát a kisebbségek anyanyelvéhez, mely szerint:

Az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösségösszetartó tényezőként ismeri el, oktatásukat – ahol ezt igénylik – a kisebbségi települési önkormányzathoz nem tartozó közoktatási intézményekben a (2)–(4) bekezdésekben, valamint a 44–49. paragrafusokban foglaltak szerint támogatja.

A kisebbségi nyelvekről szóló részekben elsősorban az *anyanyelv* szó fordul elő, pontosan tizenegyszer jelenik meg a szövegben. Négyyszer fordul elő a *nyelv* szó olyan szöveggörnyezetben mint például: *nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve; saját nyelve*. Egy alkalommal szerepel a törvényben a *kétnyelvű* szó: „Kérésre az anyakönyvezés és az egyéb személyi okmányok kiállítása – [...] – kétnyelvű is lehet.”

Itt említem meg, hogy a törvényben a kisebbségi *oktatásra* utaló passzusok figyelemre méltó felvonultatása észlelhető. Az *anyanyelvű oktatás* (lásd A Magyar Köztársaság Alkotmányát) kifejezés jelenik meg először (II. fejezet, 13. paragrafus, b) pont: „[A kisebbséghez tartozónak joga van:] részt venni az anyanyelvű oktatásban [...]”), majd a következő fejezetben (III. fejezet, 18. paragrafus, (3) bekezdés, a) pont) ez a kifejezés kiegészül ekképpen: „anyanyelvű oktatás vagy anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) [...] oktatás feltételeinek megteremtését kezdeményezni”. A VI. fejezet, 43. paragrafusának, (2) bekezdésében már ez olvasható: „A kisebbséghez tartozó gyermek, [...] anyanyelvű, illetőleg anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) vagy magyar nyelvű oktatásban részesül, illetőleg részesülhet.” Szerepel még a törvényben az *anyanyelvű vagy anyanyelvi oktatás*. (V. fejezet, 43. paragrafus (3) bekezdés; V. fejezet, 44. paragrafus). Végül a következőket olvashatjuk: „A magyar nyelv oktatását – az elsajátításhoz szükséges óraszámban és színvonalon – a kisebbségi oktatási

intézményben is biztosítani kell.” (V. fejezet 48. paragrafusa, (2) bekezdés). Összegezve az ebben a bekezdésben felsorolt idézeteket, sokkolónak érezzük, hogy a kisebbségek érdekeit védő törvény szövegében is eljutunk a kisebbségek anyanyelvű oktatásától a kisebbségek magyar nyelvű oktatásáig.

2.3. A 2001-es népszámlálás nyelvre vonatkozó kérdései

A legutóbbi magyar népszámlálás adatgyűjtése 2001. február 1. és 21. között zajlott le. A 2001-es népszámlálás kérdőíve egy lakáskérdőívből és egy személyi kérdőívből állt. A személyi kérdőív 4. oldalán a 22. pontban – a napi közlekedésre vonatkozó kérdéseket követően – szerepelt a nyelvismeretre vonatkozó kérdés, mely így szól: „Milyen nyelveken beszél?” A lehetséges válaszokra történő utalások pedig a következők voltak: „magyar, egyéb, mégpedig:...” E kérdést követően került sor a személyi kérdőívben belül a nem kötelező kérdések blokkra, amely a következő mondattal volt bevezetve: „A következő kérdésekre az adatszolgáltatás nem kötelező!” Ezen blokkon belül került sor (1) a nemzetiségre, nyelvi kötődésre, (2) a vallásra, hitfelekezetre és (3) a fogyatékosagra vonatkozó kérdésekre.

Mivel a nemzetiségekre vonatkozó kérdésekre nem volt kötelező válaszolni felmerülhet bennünk a gyanú, hogy a kérdezőbiztos nem minden esetben tette fel ezeket a kérdéseket. A népszámlálási kérdőívekkel kapcsolatban a kisebbségekben az a félelem él, hogy nem minden magyarországi kisebbségi közösséghez tartozó egyén volt annyira éber és/vagy felkészült, hogy a kérdezőbiztos által fel nem tett kérdéseket hiányolja. A népszámlálási adatok feldolgozásakor ennek következtében nem tudjuk meg, hogy például az egyes kisebbségek számának csökkenése az ezt megelőző 1990-es népszámláláshoz viszonyítva a nyelvcserre következményeként, vagy pedig a kérdezőbiztos lazasága következményeként értelmezhető. Véleményem szerint megbízhatóbbak lehetnek volna a 2001-es népszámlálás adatai abban az esetben, ha a kérdezőbiztosok szeme előtt nem jelenik meg a nemzetiségekre vonatkozó kérdések blokkjánál, hogy *a következő kérdésekre az adatszolgáltatás nem kötelező*, elegendő lett volna az, ha a megadott válaszok között szerepel az a lehetőség is, hogy a válaszadó *nem kíván válaszolni*.

A kérdőívben a nemzetiségre, nyelvi kötődésre négy kérdés vonatkozott, melyekhez a következő instrukció társult: „Kérdésenként legfeljebb három válasz jelölhető meg.” Ezek a kérdések a következők voltak:

1. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?
2. Mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik?
3. Melyik nyelv az anyanyelve?
4. Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában?

A feltüntetett válaszlehetőségek mind a négy kérdés esetén a következők voltak: „bolgár, cigány (roma), beás, romani, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán, magyar, nem kíván válaszolni; egyéb, mégpedig...”. Ha összevetjük e nyelvek sorát a kisebbségi törvényben megjelölt nyelvekkel, azt tapasztaljuk, hogy a felsorolás a népszámlálási kérdőívben kicsit módosult. Míg a kisebbségi törvényben a cigányok nyelvének meghatározása: „cigány (romani, illetve beás)”, addig a népszámlálási kérdőívben a „cigány (roma), beás, romani” szerepel.

Meg kell jegyeznünk, hogy a népszámlálási kérdőív nyelvismeretre vonatkozó, 22. kérdésének segítségével tehát csak olyan adatokat nyerünk, hogy Magyarországon hányan beszélnek a magyar nyelvet, illetőleg hogy hányan beszélnek még a válaszadók közül az általuk megadott nyelveket a magyar nyelv mellett, illetőleg helyett. Az erre a kérdésre kapott válaszokból viszont már nem tudjuk meg, hogy az összes válaszadó esetében a magyar nyelv milyen státusszal bír: anyanyelvi, második nyelvi vagy esetleg idegen nyelvi státusszal. Annál is inkább, mivel a nem kötelező kérdések között került sor a „Melyik nyelv az anyanyelve?” kérdésre.

3. A magyarországi románok nyelvi jogai – de facto

A fenti dokumentumokból kiderül, hogy a magyar állam elviekben támogatja a területén élő kisebbségek hozzáadó kétnyelvűségét. Ennek ellenére a magyarországi románok esetében nem valósult meg a hozzáadó kétnyelvűség, hiszen a közösség napjainkban a román–magyar nyelvcsere élén áll. Ami viszont nem csak a magyarországi románokra érvényes helyzet, és nem is új keletű felismerés, hiszen már évekkel ezelőtt is megfogalmazódott, hogy Magyarország elméletben nagyon toleráns nem magyarul beszélő nemzeti kisebbségeivel szemben. A valóságban azonban az egynyelvű országgá válás útján halad (lásd pl. Kontra és Székely 1993: 136). A magyarországi románok a

dokumentumokban leírt nyelvi jogokat sokszor egyáltalán nem tudják alkalmazni, ezt a magyarországi románok három intézményének egy-egy kiragadott problémáján keresztül szeretném bemutatni. E három intézmény a kisebbségi önkormányzat, az iskola és a kutatóintézet.

3.1. Román kisebbségi önkormányzat – magyar nyelvhasználat?!

A Magyar Köztársaság Alkotmányából tudjuk, hogy a Magyar Köztársaság a nemzeti és etnikai kisebbségeknek „Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát [...]”.

Napjainkban a románul beszélő magyarországi románok kétnyelvűek. Anyanyelvük használatának lehetőségével elsősorban a saját közösségükön belül élnek, kizárólag olyan nyelvhasználati színtereken, ahol románul beszélők vannak jelen. Magyarok jelenlétében a magyarországi románok csak magyarul beszélnek. A törvény adta lehetőséggel élve, valamint a közösség nyelvhasználati normái szerint is a román önkormányzati ülések román nyelvhasználati színtérnek minősülnek. Ennek megvalósítása olykor kemény nehézségekbe ütközik. A legutóbbi kisebbségi önkormányzati választások után történt meg például, hogy a budapesti XI. kerületi Román Önkormányzat alakuló ülésén a román önkormányzati képviselők nem használhatták román anyanyelvüket, mivel az öt képviselő közül hárman úgy lehettek román önkormányzati képviselők, hogy nem tagjai a magyarországi román kisebbségi közösségnek, így nem is beszéltek a közösség nyelvét. E sajnálatos dolog azért történhetett meg, mert (1) a kisebbségi önkormányzati választások jelöltje lehetett más nemzetiség vagy a többségi társadalom képviselője; (2) a többségi társadalom is szavazott abban a kérdésben, hogy kik képviseljék a kisebbségi csoportokat saját önkormányzatukban. E két körülmény nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy a román önkormányzati ülésen a románok nem használhatták anyanyelvüket, ami az Alkotmányban, illetőleg a kisebbségi törvényben biztosított anyanyelvhasználathoz való jog megsértésének minősül, hanem ezen túlmenően a „kakukkfióka” önkormányzati képviselők távolmaradásukkal meg tudták akadályozni két elektori gyűlésen az Országos Román Önkormányzat megalakulását. Csak harmadik nekifutásra, több mint féléves késéssel alakult meg végül az Országos Román Önkormányzat úgy, hogy 1999 júniusában az Országgyűlés törvénymódosítást szavazott meg, melynek értelmében az országos kisebbségi testületek esetében az elektori gyűlés határozatképességét a korábbi 75 százalékról 50 százalék plusz egy főre csökkentette. Ez a

törvénymódosítás csak ahhoz volt elég, hogy 1999-ben megalakulhatott az Országos Román Önkormányzat, de kevés ahhoz, hogy a következő önkormányzati választásokon biztosítva legyen, hogy a kisebbségi önkormányzatok saját kisebbségi csoportjuk tagjaiból álljanak össze.

3.2. Iskola és anyanyelvhasználat

A 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet 1. számú mellékletében, mely a *Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve* címet viseli, ezt olvashatjuk: „A kisebbségi óvodai nevelést folytató óvodában jellemzően a kisebbség nyelvén kell szervezni a gyermekek óvodai életét. Törekedni kell arra, hogy a gyermekek gondozásában résztvevő felnőttek is ismerjék és használják a kisebbség nyelvét (tájnyelvét).” (Lásd *A kisebbségi óvodai nevelés megszervezése* című szakasz 3. pontját.) A rendelet szerint a magyarországi kisebbségek körében „anyanyelvű (kisebbségi nyelvű) óvoda és kisebbségi nevelést folytató kétnyelvű óvoda” működtethető.

Ugyanezen rendelet 2. számú mellékletében, mely a *Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve* címet kapta, már elsősorban az *anyanyelv (a kisebbség nyelve)* kifejezés fordul elő. Ebben a rendeletben olvashatunk arról, hogy bevezetésre kerül a kisebbségi oktatásban egy új tantárgy, *Kisebbségi népismeret* elnevezéssel (lásd még a kisebbségi törvény 45. szakaszának 3. bekezdését). A Kisebbségi népismeret általános témakörei között szerepel *a kisebbség nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája – nyelvhasználati sajátosságok, beleértve a nyelvjáráásokat, nyelvváltozatokat*. Ezen tantárgy keretében a magyarországi kisebbségi oktatás történetében először nyílik lehetőség arra, hogy – rendelettel szabályozott módon – a kisebbségi oktatásban részt vevő tanulók közösségük saját nyelvváltozatáról ismereteket szerezhessenek. Megjegyzendő, hogy az iskolában tanult román nyelvváltozat, amelyet a különféle dokumentumok *saját nyelvnek, kisebbségi nyelvnek, anyanyelvnek* neveznek, alapvetően nem a magyarországi románok közösségében használatos nyelvváltozat. Napjainkig a román kisebbségi iskolákban a tanmenetet követő tanárok megtehetik, hogy egy árva szót sem ejtenek a közösségben használt nyelvváltozatról, annak fontosságáról, értékéről. Azok a magyarországi román tanárok, akik az iskolában szólnak a településen beszélt román nyelvváltozatról, ezt saját elhatározásukból teszik. A saját nyelvváltozat és a nemzetiségi oktatás mostoha kapcsolata elsősorban abból fakad, hogy a második világháború után a román kisebbségi oktatás elindító *nyelvországi típusú* román oktatással akarták megoldani a nyelvországon kívül élő, tehát sok tekintetben rendhagyó helyzetű kisebbség sajátos

művelődési és nevelési feladatait (vö. Kozma és Petrusán 1986: 1045). Ezzel figyelmen kívül hagyták azt az alapvető tény, hogy a gyermekek iskolába kerülésük időszakában egy helyi nyelvváltozatot, és nem a romániai köznyelvi változatot beszélik. A saját nyelvváltozat felé irányuló pozitív attitűdöt az iskola így nem tudja fejleszteni és erősíteni. Ezáltal az iskola a tanulóknál a közösségi nyelvhez való kötődést csak gyengítheti, még akkor is, ha ezt nem tudatosan, hanem az évtizedekkel ezelőtt rosszul kialakított szemléletet követve teszi. Egy 2000-ben végzett adatgyűjtésem (vö. Borbély 2001) szerint Kétegyháza, az egyik legjelentősebb magyarországi román településen, a román általános iskola felső osztályosai szerint a romániai román nyelv „normálisabb”, „rendes román”, „igazi román”, ezzel szemben a kétegyházi román: „kicsit magyarosítva van”. Ebből az attitűdből is fakadhat az a vizsgálati eredmény, mely szerint míg 1990-ben egy száz képből álló képmegnevező tesztben¹ a megkérdezett tanulók átlagosan 14 képet neveztek meg a helyi román nyelvváltozat, a kétegyházi román szerint, addig tíz évvel később, az ugyanebbe az iskolába járó diákok, a százból átlagosan már csak 4 kétegyházi román választ adtak. Eközben a sztenderd román válaszok száma a tíz év során nem változott lényegesen (1990-ben átlagosan 34, 2000-ben pedig átlagosan 31 sztenderd román választ kaptam), vagyis a kétegyházi román válaszok csökkenésével nem jár együtt a sztenderd román válaszok növekedése.

A magyarországi románok nyelvjárásának mellőzése az oktatásban nem csak az alapfokú és a középfokú oktatásra jellemző. Ennél sokkal súlyosabb az az eset, amiről a magyarországi románok hetilapjának 2001. június 22-i számában olvashatunk. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán működik egy román tanszék, amelynek elsődleges feladata a magyarországi román kisebbségi iskolák román nyelvtanárainak képzése. E tanszék egyik oktatója a 2000/2001. tanév befejezésekor a román hetilapnak adott nyilatkozatában a következőket mondta:

Nem tartom magam túl szigorúnak abban az esetben, ha valaki négy évi főiskolai oktatás után kötőjel nélkül írja le azt, hogy „mi-am cumpărat” vagyis „miam cumpărat”, vagy

¹A tesztben olyan alapvető szavakat kellett rajzok és képek segítségével románul megnevezni, mint *kéz, láb, fog, alma, körte, szilva, hegy, nap, fa, virág*. A vizsgálat instrukciója a következő volt: „Nevezd meg a képeken látottakat románul.”

ha valaki nem úgy ejti ki, hogy „mi-am cumpărat”, hanem úgy hogy „m-am cumpărat”, csak azért MERT OTTHON EZT ÍGY HASZNÁLJA [kiemelés tőlem], tehát meg vagyok győződve arról, hogy nem vagyok szigorú abban az esetben, ha ennek az embernek, mondjuk a vizsgán kettes osztályzatot adok. (Kaupert 2001: 10²)

A két nyelvi példa közül az elsőt (*miam cumpărat*) helyesírási hibának lehet minősíteni, a másodikat viszont a magyarországi román nyelvváltozat (*m-am cumpărat*) és a sztenderd változat (*mi-am cumpărat* 'vásároltam magamnak') közötti különbségnek. Ebből a nyilatkozatból kitűnik, hogy az említett szegedi román szakon, ahol azokat a tanárjelölteket képzik, akik a kisebbségi iskolákban fogják a jövőben a gyermekeket oktatni, megbüntetik azt a magyarországi román diákot, aki a kisebbségi törvényben használt kifejezések szerint: a kisebbségi közösség nyelvét, saját nyelvét, anyanyelvét használja.³

3.3. Román nyelven működő kutatóintézet

A román kisebbségi lét fenntartásához szükséges olyan intézmények és szervezetek, mint a román kulturális szövetség, a kisebbségi óvodák, a kisebbségi általános iskolák és a középiskola, a főiskolai és az egyetemi tanszékek, a hetilap, valamint a rádió és a tévéadások szerkesztőségei, a települési és az országos kisebbségi önkormányzatok stb. megalakulását a magyar állam rendeletei biztosítják, és az állam költségvetési támogatásával működnek. A rendszerváltozás után a kisebbségi értelmiségiek – az önszerveződés adta lehetőségeket kihasználva – saját

²A cikk alján közölt megjegyzésből megtudjuk, hogy a román tanszék vezetője, dr. Gheorghe Petrușan információja szerint a 2001/2002. tanévben huszonhárman jelentkeztek a szegedi főiskola román szakára, akik között egyetlen magyarországi román származású jelentkező sincs. Tudomásom szerint 2001 szeptemberében egy magyarországi román származású diák megkezdte tanulmányait a szegedi főiskola román szakán.

³Az említett cikkekre a hetilap következő számában válaszolt a 2000/2001. tanévben a szegedi román tanszéken végzett két magyarországi román diák. A cikkben a frissen diplomázott tanárok visszautasítják volt tanáruk „rosszindulatú és ellenséges megjegyzéseit”, illetőleg oktatójuk „elnézését kérik” azért, mert vele ellentétben ők magyarországi románnak és nem romániai románnak születtek (vö. Netea és Netea 2001: 9).

nemzetiségi kutatóintézeteket⁴ hoztak létre, melyek legfontosabb vonása, hogy ezekben a kutatóintézetekben *szervezetten* folynak kutatások a kisebbségek *anyanyelvén*. A fentiekben már említettük, hogy az alap- és középfokú oktatásban most kerül bevezetésre a Kisebbségi népismereti tantárgy. Csak a kisebbségi kutatóintézetek feladata lehet az, hogy az említett tantárgyhoz tanári kézikönyveket, tankönyveket és segéd-eszközöket készítsenek, hiszen nincs Magyarországon egyetlen olyan intézmény sem, amely az oktatási segédanyagokat a kisebbségi közösségek nyelvén biztosítani tudná. Viszont az anyanyelven történő kutatásokat végző intézetek működésével komoly gondok vannak. A hazai kisebbségkutató intézetek éves költségvetését az 1993–1997 közötti periódusban a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztálya biztosította. „Öt év sikeres működés után 1998 márciusában az MKM Kisebbségi Főosztályának vezetője váratlanul kijelentette, hogy nem köteles működési támogatást adni a kisebbségi kutatóintézeteknek, mert nem a minisztérium hozta létre ezeket. Pályázat útján kutatási projekteket támogatnak, de a költségvetést nem biztosítják. Mondotta: tartsák fenn az intézeteket azok, akik létrehozták.” (Berényi 1999: 2603) A kisebbségi kutatók szerint Magyarországon a kisebbségi törvény alapján állami feladat lenne a kisebbségek nyelvén működő kutatóintézetek fenntartása. Mind a mai napig a hazai kisebbségi kutatóintézeteknek folyamatosan harcolniuk kell létükért, a létükhöz szükséges erkölcsi és anyagi feltételekért, és a jövőt, a távlatot biztosító jogi státuszért (vö. Berényi 1999: 2604).

⁴1989-ben alakult meg Békéscsabán a *Szlovákok Kutatóintézete*; 1990-ben Szegeden jött létre a József Attila Tudományegyetem szláv tanszéke mellett működő *Szerb Intézet*; 1991-ben alakult meg a német kutatóközösség Pécsen, majd 1995-től a Germanisztikai Intézet keretében működő a *Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja*; 1993-ban Pécsen jött létre a *Horvát Intézet*, amely 1995-től *Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete* néven folytatja munkáját; 1993-tól működik Gyulán a *Magyarországi Románok Kutatóintézete*; 1994-ben alakult meg a *Cigányság Kutató Intézet*; 1996 elején a Magyarországi Ruszinok Szervezete kezdeményezésére létrejött a *Magyarországi Ruszinok Kutatóintézete*; a Bolgár Országos Önkormányzat 1996-ban *Bulgarisztikai Intézetet* hozott létre (vö. Berényi 1999: 2602).

4. Összegzés

Összegezve elmondhatjuk, hogy a Magyarországon hatályos törvények, rendeletek többsége elviekben biztosítja a Magyarországon élő kisebbségek nyelvi jogait, elviekben támogatja a hozzáadó kétnyelvűség kialakulását. A nyelvi jogok érvényesítésétől viszont még távol állunk akkor, amikor a román kisebbségi közösségekben tapasztaltak szerint megtörténhet az, hogy a román önkormányzati ülésen a román képviselők nem használhatják saját nyelvüket, az alap- és középfokú oktatásban mellőzik, sőt a felsőoktatás bizonyos területein büntetik a közösség nyelvváltozatának használatát, és amikor az anyanyelven működő kutatóintézet költségvetési támogatásban nem részesül. Nagy kérdés a vizsgált közösség tekintetében az, hogy van-e és lesz-e a közösségnek ereje ahhoz, hogy a dokumentumokban biztosított nyelvi jogokat szervesen és hatékonyan kiharcolja magának, merthogy annak ellenére, hogy a jogok biztosítva vannak, a valóságban a közösségnek komoly harcot kell megvívnia azok megvalósításáért.

Irodalom

- Berényi Mária 1999. A hazai kisebbségi kutatóintézetek működésének egyes kérdéseiről. *Barátság*, 1999. november 15., 2602–2604.
- Borbély Anna 2001. Egy tíz év után megismételt szociolingvisztikai kutatás módszerei és a terepmunka tapasztalatai. In: Papp György, (szerk.), *11. Élőnyelvi Konferencia. Tanulmányok (különszám). Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve*, 175–183. Újvidék: Újvidéki Egyetem, Magyar Tanszék.
- Kaupert, I. 2001. Noi oferim numai baza. De tinerii profesori depinde dacă se vor perfecționa în profesia aleasă. Interviuuri după examenul de stat de la Catedra de română din Seghedin. *Foiaia românească*. Anul LI, Nr. 25: 10. Giula [Gyula].
- Kontra, Miklós és Székely, András B. 1993. Hungary (H). *Sociolinguistica* 7: 135–142.
- Kozma Mihály és Petrusán György 1986. A román nemzetiségi oktatás helyzete és továbbfejlesztésének feladatai. *Pedagógiai Szemle* 1986/10: 1045–1048.
- Netea, Andreea és Netea, Zoltan 2001. Părerea studenților. *Foiaia românească*. Anul LI, Nr. 26: 9. Giula [Gyula].

Dokumentumok

A Magyar Köztársaság Alkotmánya

32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet

1. számú melléklet – Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve

2. számú melléklet – Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

A 2001-es Népszámlálás Kérdőíve (KSH)

SZEGREGÁCIÓ, DISZKRIMINÁCIÓ VAGY TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ? — A MAGYARORSZÁGI SIKETEK NYELVI JOGAI*

BARTHA CSILLA

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék

HATTYÁR HELGA

MTA Nyelvtudományi Intézet

1. Bevezetés

A magyarországi siket közösség (hozzávetőlegesen 60 000 ember) alkotja hazánk harmadik legnagyobb nyelvi kisebbségét¹, melynek elsődleges nyelve (sokak anyanyelve) a teljes, a hangzó nyelvekkel egyenértékű, komplex nyelvtani rendszerrel rendelkező magyarországi jelnyelv. Mindeközben e közösség nyelvi kisebbségi státusza ma még csak a szűkebb szakmai körök számára nyilvánvaló. Amellett, hogy a mai hazai gyakorlat – más fogyatékos csoportokhoz hasonlóan – a siketek általános emberi jogait is sérti, s nyelvi jogi szempontból különösképpen kifogásolható, a jogalkotás, a foglalkoztatási szféra, legfőképpen pedig az oktatás azokat a gyakorlati lehetőségeket sem veszi figyelembe, amelyek e közösség nyelvi-kulturális sajátosságainak, a magyarországi jelnyelvnek mint a siketek elsődleges nyelvének elismerésében rejlenek.

A siketek – nyelvi különbségeken alapuló – különleges helyzetét számos országban felismerték, ami egyre inkább tükröződik a jogalkotásban, az oktatásban éppúgy, mint az élet számos más területén (vö. Kyle és Allsop 1997). Noha Magyarországon a siket közösségek társadalmi, kulturális jelenléte, a szervezett siketoktatás kétszáz éves múltra tekint vissza, a legutóbbi időkig a siketek többségének mindennapjait az elszigeteltség, kiszolgáltatottság jellemzi. A siket embert az iskolában, a munkahelyen, a hallók társadalmában igen gyakran diszkrimináció éri. „A munkaképes korú siketek nagy része a létminimum alatt vagy annak határán él, alacsonyan iskolázott s nem jut megfelelő

*A tanulmány az OSI IPF B 9158, valamint az NKFP 5/126/2001 számú projektum támogatásával készült.

¹Magyarország legnépesebb kisebbségi közössége a cigány kisebbség, a második a német kisebbségi közösség.

munkához², társadalmi megbecsülése rendkívül alacsony, állandó kommunikációs nehézségei vannak, a mindennapi létezéshez elengedhetetlen információhoz nem fér hozzá, ami eleve esélytelenné teszi aktív és egyenrangú részvételét a társadalmi élet bármely színterén. A siketek iskoláiban tanuló gyerekek alacsony eredményei, az ilyen iskolából kikerült fiataloknak a magasabb presztízsű foglalkozások gyakorlására, diplomaszerezésre, egy értelmiségi réteg kialakulására stb. való esélytelensége megkérdőjelezi a jelenlegi oktatási gyakorlat kizárólagosságát” (Bartha 2001; Bartha megjelenően *a*), egyben szükségessé teszi az oktatási és jogi gyakorlat kritikai elemzését, több szempontból való átértékelését s új, alternatív megoldási javaslatok kidolgozását.

Tanulmányunkban a siketek és a jelnyelvek hazai és külföldi helyzetének rövid áttekintése után a kérdéssel kapcsolatos jogi instrumentumokat elemezzük, középpontba állítva az oktatás problematikáját. Minthogy azonban a világ más országaihoz hasonlóan Magyarországon is számos téves elképzelés él a siketségről és a jelnyelvről mind a laikusok, mind pedig különféle szakmai csoportok körében, először szükségesnek látszik e tévhitek szembesítése a tudományos és mindennapi tényekkel.

2. A siketséggel és a jelnyelvekkel kapcsolatos laikus elképzelésekről

Számos téves elképzelés él a köztudatban a siketeket, a siketséget, valamint a jelnyelveket illetően. Ezen elképzelések egy része a nyelvről való tudományos gondolkodást is jelentősen meghatározó nyelv-ideológiákra épül, másik részük pedig a megfelelő ismeretek hiányával magyarázható.

² Egy 2000-ben végzett szociológiai felmérés eredményei azt mutatják, hogy a 18–39 éves siketek 50%-a, a 40–59 évesek 80%-a rokkantnyugdíjas (a nagyothallók esetében ez az arány 25, illetve 44%-ot jelent). A gyermekkori hallássérültek nagy része ipari, építőipari, illetve szakképzettséget nem igénylő foglalkozást űz (vö. Abonyi 2001: 380). Ezek az adatok jól jelzik azt az összefüggést, ami a hallásvesztés ideje és módja (a beszéd kialakulása előtti és gyermekkori versus felnőttkori), valamint az elért (a jelenlegi oktatási gyakorlatból adódóan elérhető) iskolázottsági szint között áll fenn.

A siketek hangzónyelv alapú, oralista oktatásának egyik fontos elvi alapja az az ókori klasszikusok óta máig létező nézet, miszerint a nyelv megfeleltethető a beszédnek (vö. Branson és Miller 1998). Az emberek jó része tehát úgy véli, „normális” emberi nyelvnek kizárólag a hangzó nyelvek tekinthetők; minden egyéb kommunikációs mód másodlagos.

Az előbbiekkal gyökeresen szembenálló nézet a jelnyelv kivételes szerepét hangsúlyozza. A 17. századi retorikai munkákban a gesztusok és a jelek rendszerére mint egyetlen és univerzális nyelvre hivatkoztak. John Bulwer (1644) egyenesen a bábéli zűrzavar leküzdésének lehetőségét látta a jelnyelvben, amely szerinte az emberiség eredeti, „az emberi természet általános és univerzális nyelve” (vö. Woll és Kyle 1994: 3892) volt. Sőt, a 18. században a jelnyelv segítségével történő siketoktatás módszerének kidolgozója, de L’Epée abbé is – többek között – az egyetemes nyelv megtalálásának, megalkotásának reményében fáradozott módszere tökéletesítésén (vö. Woll és Kyle 1994).

Egy másik általános tévhit, a jelnyelv egyetemességének feltételezésén túl, az a nézet, mely szerint a jelnyelvek szoros összefüggést mutatnak a pantomimmel. E feltételezés szerint a jelnyelvek a valóság eseményeinek eszköz nélküli megjelenítései (Bos 1994). Az egyetemességhez, valamint a pantomimikus jelleghez kötődő nézetek nemcsak a tudományos munkákban, de a mindennapi elképzelésekben is máig jelen vannak: az emberek többsége úgy véli, a siketek jelelve a világ bármely pontján kölcsönösen megértik egymást.

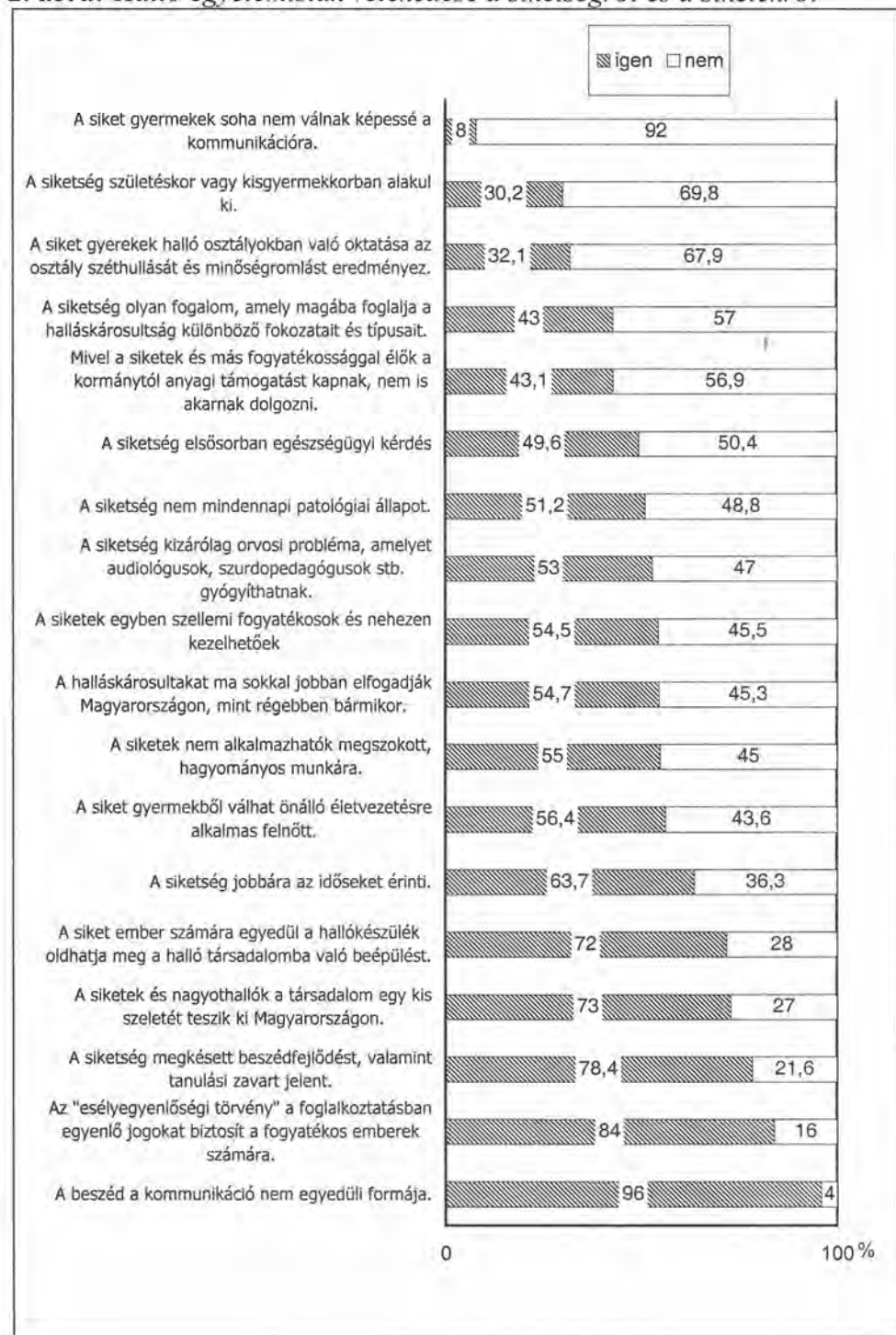
A legszélesebb körben ismert elképzelés értelmében sokan úgy tudják, a jelnyelvek a különböző hangzó nyelvek jelelt vagy jelekkel kísért formái, önálló nyelvtani szabályok nélkül, mintegy követve a hangzó nyelv minden jellegzetességét. Ez a teória természetesen nem engedi meg a jelnyelv univerzális jellegének feltételezését; ebben a keretben a jelnyelvek közötti különbségek a fölénk rendelhető hangzó nyelvek közti eltérésekből erednek. A legtöbb jelnyelvvel kapcsolatban megjelennek tehát azok a fentebb bemutatott tévhitek, amelyek e nyelvek egyetemes, lexikai alapú, pantomimikus, konkrét és agrammatikus jellegét hangsúlyozzák. Hattyár Helga (1998) magyarországi siket és nagyothalló közösségekben végzett szociolingvisztikai vizsgálatának erre a kérdésre vonatkozó eredményei ugyancsak azt tanúsítják, hogy a hallók elképzelései Magyarországon is hasonlóak. Bartha Csilla egyetemisták körében végzett felmérése szintén a fent megfogalmazott tévhitek, elképzelések széles körben való elterjedtségét igazolja (1. és 2. ábra). (A felmérés 2000. novemberre és 2001. áprilisa között készült. A kérdőíves

vizsgálatban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 256 magyar, illetőleg más, bölcsész szakos hallgatója vett részt.)

1. ábra: Halló egyetemisták vélekedése a jelnyelvekről

2. ábra: Halló egyetemisták vélekedése a siketségről és a siketekről

3. A siketség, a siketek és a jelnyelv tudományos megközelítései

3.1. A jelnyelvről

A tudományos kutatások eredményei szemben állnak az imént bemutatott laikus elképzelésekkel. Az 1960-as évek elejétől folyó, igen sok országot és nyelvet (köztük a kilencvenes évektől a magyarországi jelnyelvet is) érintő nyelvészeti vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy a jelnyelvek nem pantomimszerű gesztusrendszerek, nem azonosak a beszédet is kísérő gesztusokkal sem, melyek a hangzó beszéd hiányában, önmagukban csak ritkán lennének értelmezhetők (Stokoe 1960; Hansen 1980; Liddell 1980; Deuchar 1984; Szabó 1998; Lacz és Barbeco 1999 stb.). Ezzel szemben elmondható, hogy *a jelnyelvek a környezetükben használt nemzeti hangzó nyelvektől független, konvencionális jelekből szerveződő, sajátos, jelnyelvenként eltérő szabályok által működtetett önálló természetes rendszerek* (vö. Bergman 1994; Grosjean 1982, 1992; Penn és Reagan 1994; Szabó 1999; Hickok és munkatársai 2001). Ezeket, csakúgy, mint a hangzó nyelveket a nyelvhasználók nem kifejlesztik, hanem elsajátítják vagy megtanulják. (Érdemes azonban megjegyezni, hogy ikonikusabb, pantomimikusabb jelek alkalmazásával két eltérő jelnyelvet használó siket jelelő képes kommunikálni egymással (Bergman 1994).) *A jelnyelvek tehát a hangzó nyelvektől függetlenül alakulnak ki és fejlődnek, a nyelvi komplexitás ugyanolyan fokát mutatják, ugyanolyan kifejező és megismerő funkciókat képesek betölteni.*

3.2. A siketség fogalmáról

A világon mindenütt élnek siketek. A föld népességének mintegy 10%-a él valamilyen mértékű hallásvesztéssel. Ennél természetesen jóval kisebb azoknak az aránya, akik siketen jönnek a világra, illetőleg életük korai szakaszában válnak siketté (prelingvális siketek): ők azok, akiket a siketek nyelveivel, a jelnyelvekkel kapcsolatos nyelvi emberi jogi kérdések érintenek: ők azok, akik nagy valószínűséggel az egy-egy államon belül kialakuló siket kulturális és nyelvi kisebbségi közösség tagjaivá válnak/válhatnak. Minthogy a legtöbb országra, így hazánkra is igaz, hogy a siket gyermekek közel 90%-a halló családba születik, ahol a szülők nem válhatnak az elsődleges nyelvi input hordozóivá, így tehát a prelingvális siket gyermekek közül ők, a halló szülők gyermekei azok, akiknek a normális nyelvi fejlődése is veszélyeztetett.

Rendkívül nehéz a „siket” fogalmát átfogóan meghatározni, hiszen számos, egymástól eltérő s különböző célokat szolgáló orvosi, oktatási,

jogi, kulturális stb. meghatározás létezik, melyek között gyakran nincs átjárhatóság³. A legszélesebb körű köznapi értelmezés szerint a siketség halláshiányt, hallásképtelenséget jelöl, amely azonban nem veszi figyelembe sem a hallásvesztés különböző fokozatait, sem pedig azt a módot, ahogyan ez az állapot létrejött (veleszületett versus szerzett, átmeneti versus állandó stb.).

Orvosi, audiológiai értelemben a siketség a hallás (majdnem teljes vagy teljes) hiánya. Ez a patológiai szemléleten nyugvó meghatározás a siketséget a normálistól való eltérésként, illetőleg hiányként értelmezi, s annak különösen negatív következményeit hangsúlyozza. A siketség orvosi értelmezésben a hallás hiányának fokozatait egy olyan „skála” mentén méri, amely a hallóknál regisztrált általános tartománytól való eltérés nagyságát részleges, közepes, súlyos fokú nagyothalló, siket jelzőkkel illeti, és decibelekből méri. A különböző országokból származó szakmunkákat és a gyakorlatot végigtekintve jól látható, hogy államonként jelentős különbség van a hallásvesztés fokozatainak és a siketségnek a meghatározásában. Nyilvánvaló, hogy a „hallássérültek” bizonyos csoportjaiban a modern orvostudomány eredményei, az egyre újabb technológiák, valamint az ezekkel párhuzamosan alkalmazott auditív-verbális oktatási módszerek számítanak a leghatékonyabb segítségnek. A siketek között azonban szép számmal vannak olyanok, akik számára nem az előbbieket jelentik a valódi megoldást.

Ezzel szemben a kulturális, antropológiai értelmezés a siketséget egy olyan embercsoport létállapotának, adottságának tekinti, amely tagjainak közös vonása, hogy a világot elsődlegesen vizuálisan érzékelik, akiket közös kultúra, hasonló tapasztalatok, viselkedési szokások jellemeznek, s legfőképpen, közös nyelvet, a jelnyelvet használják, amely elsődleges kommunikációs és megismerő szerepe mellett – más nyelvi közösségekhez hasonlóan – önazonosságuk szimbóluma is. „A siket

³ Gyakran használt szó a magyar nyelvben a *siketnéma* (esetleg a bántó *siketnéma*), mely jól megragadja azt a téves elképzelést, mely szerint a siketek nem képesek a beszédre. Ez természetesen nem igaz, a siketek hangképző szervei – eltekintve a ritka kivételektől – épek, s a siketek közt számos olyan akad, aki képes a hangzó beszéd produkálására. Mindemellett fontos megjegyezni, hogy amennyiben egy siket ember nem képes a (-z érthető) beszédprodukcióra, a jelnyelv birtokában egy természetes nyelv használója, mely képessé teszi őt mindazon kommunikatív szükségletek kielégítésére, melyekhez egy halló ember a beszélt nyelveket használja.

közösségek, a siket társadalom tagjai a siketek és nagyothallók mellett halló egyének is lehetnek. Ez utóbbiak például a siket szülők halló gyermekei, akik első nyelvükként sajátítják el a jelnyelvet. Ugyancsak ide tartozhatnak a siket gyerekek halló családtagjai, ha amellet, hogy megtanulnak jelelni, a közösség kulturális értékeivel is azonosulnak. Továbbá azok a hallók, akik, bár rokoni kötelekekkel nem rendelkeznek, vállalják ezeket az értékeket. A siketektől, nagyothallóktól, és hallóktól álló, közös nyelvvel és kulturális sajátosságokkal rendelkező, egyszersmind hátrányosan megkülönböztetett siket közösségek tehát szociolingvisztikai értelemben nyelvi kisebbségeknek minősülnek.”⁴ (Bartha 1999: 86)

3.3. A siketek kétnyelvűségéről

A siketek, noha szétszórva élnek, közösségeket alkotnak. Közösségeiken belül, egymás között a mindennapi kommunikáció során leginkább a jelnyelvet használják. Ám a siketek a halló társadalom tagjaival való napi érintkezéseik következtében rendszeresen használják a többségi nyelv írott és/vagy beszélt formáját is. A siket közösségek, noha tagjai semmiképpen nem tekinthetők egységes csoportnak, kétnyelvű közösségek, amelyekben a leggyakrabban két alapvető típus, a *jelnyelv–jelnyelv*, illetve a *jelnyelv–hangzó nyelv* kétnyelvűség valamilyen formája jelenik meg. Az előbbi esetben a jelnyelv, valamint a hangzó nyelv jelelt változata, például a magyarországi jelnyelv és az önálló nyelvnek nem, hanem ún. kontaktkódnak tekinthető jelelt magyar, az utóbbiban pedig a jelnyelv és a hangzó nyelv beszélt és/vagy írott formája, például a magyarországi jelnyelv és a (beszélt/írott) magyar nyelv közötti érintkezésről beszélhetünk. Ez utóbbi nyelvhasználati mód nemcsak bilingvis, de a kettős (akusztikus és vizuális) közvetítő csatorna

⁴ Az előbbi meghatározás az úgynevezett patológiai, míg az utóbbi az antropológiai szemléleten nyugszik. A kétféle meghatározás alapján megjelölhető csoportok, illetőleg közösségek nem fedik egymást. Vannak olyan siket (a hallás hiányával élő) emberek, akik nem tagjai a siketek kisebbségi közösségnek – például azért, mert idős korukban veszítették el a hallásukat, s így nem sajátították el a közösségben használt jelnyelvet, s nem vallják magukénak a siket közösségre jellemző kulturális jellegzetességeket, értékeket sem. Másfelől a kisebbségi közösség tagjaivá válhatnak halló emberek is – például siket szülők halló gyermekei, akik gyakran első nyelvükként a közösségben, s így a szüleik által használatos jelnyelvet sajátítják el.

párhuzamos jelenléte következtében bimodálisnak is tekintendő. Noha a siketek kétnyelvű nyelvhasználata sok tekintetben tükrözi a bilingvizmus általános jegyeit, (lásd például Lucas 1989, 1994; Lucas és Valli 1992), számos vonatkozásban szükségképpen el is tér a hallók kétnyelvűségétől. A siketek kétnyelvűségének jellemző, a hallókéval részben megegyező, részben pedig attól eltérő vonásai a következők (Grosjean 1982, 1992, 2000; Lucas és Valli 1992; lásd még Hattyár 1998; Bartha 1999):

1. a számukra legtermészetesebb kommunikációs formát, a jelnyelvet sokszor csak az iskolában sajátítják el;
2. hallásuk károsodott volta miatt jelnyelvüket természetesen hosszú időn át megőrzik;
3. egy-egy országon belül nem koncentrálnak egy bizonyos területre;
4. különbségek nyilvánulnak meg bizonyos nyelvi tudással kapcsolatos kompetenciájukban (elképzeltető például, hogy rosszul artikulálnak, bizonyos grammatikai formák között előszóban nem tesznek különbséget, illetve előfordulhat, hogy a többségi nyelvet csak írott formában képesek használni);
5. a nyelvtudás és a nyelvhasználat változatos mintái jellemzik őket;
6. nem ismerik el őket kétnyelvűeknek.

Tagjainak származását tekintve a siket közösségek összetétele más (nemzeti, etnikai) kisebbségekhez képest sajátos jegyeket mutat. Ennek oka abban rejlik, hogy a siketség nagyon gyakran egygenerációs jelenség (Nash 1987). „Nemzedékről nemzedékre más-más családból származó emberek válnak a közösség tagjává. A siketek az egymást követő generációkban nem ugyanabból a körből kerülnek ki, nem a közösségen belül születik a következő siket nemzedék, hanem 90%-uk »kivülről« érkezik. Ez azt is jelenti, hogy a nyelvátadás a legtöbb esetben tehát nem a családban, vagy túlnyomórészt nem a családban történik. A siketség egygenerációs voltához kapcsolódik egy másik nagyon fontos jelenség: hogy mindig születnek siketek, mindig lesz egy újabb generáció. Ebből pedig következik, hogy a siket kisebbségi közösségekben nem megy végbe a többségi társadalomba való teljes asszimiláció. Mindezek miatt, valamint a siketség természetéből adódóan, illetve a szociokulturális igények miatt egyik nyelv irányába sem zajlik le a nyelvcseré.” (Hattyár 2000: 779) Mindez azt is jelenti, hogy míg az etnikai (halló) kisebbségek – gyakran aszimmetrikus, kikényszerített – kétnyelvűsége nem ritkán a többségi nyelvi egynyelvűséghez vezető folyamat (nyelvcseré) rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti állomásának tekinthető, addig a siket közösségek kétnyelvűsége nagy fokú stabilitást mutat. Ezt az alapvető

szociolingvisztikai elrendezést azonban számos ország nyelvpolitikája és oktatási gyakorlata a mai napig nem tükrözi.

Bár vannak szakemberek, akik szerint a jelnyelv, a kétnyelvűség s a siketek mint közösség támogatása erősítheti szegregációjukat, a gyakorlat ezzel szemben szerte a világon azt mutatja, hogy a nyelvi-kulturális közösségként való elismerés, a választás lehetőségének felkínálásával éppen a többségi társadalomba való integrációjukat segíti elő azáltal, hogy a többségi nyelvhez való teljes körű hozzáférés mellett lehetővé teszi az anyanyelv magas szintű elsajátítását és használatát is.

3.4. A siketoktatásban érvényesülő különböző módszerek

Az oktatási-nevelési munka céljaitól, valamint az oktatási elvek mögött húzódó, a siketségre és jelnyelvekre vonatkozó szemléletmódotól függően az elmúlt időszakokban számos siketoktatási módszer született.

A szervezett siketoktatás megindulásakor a francia Charles-Michel de L'Épée abbé által (a 18. században) kidolgozott úgynevezett *manuális módszer* vált népszerűvé és terjedt el a siketek intézményes oktatásában. E módszer lényege az, hogy éppen a jelnyelvet használja a siketek oktatásában, s ennek segítségével igyekszik megtanítani a többségi nyelvet is. Az eredmények hamar nyilvánvalóvá tették, hogy a jelnyelvre támaszkodó oktatási forma biztosítja a siket gyerekek számára az ismeretanyag elsajátításának, a nyelvi, az intellektuális, és az érzelmi fejlődésnek a megfelelő ütemét.

A 19. század közepén a manuális módszert azonban egy új, rivális oktatási eljárás, az úgynevezett *orális módszer* váltotta föl, mely fő céljának a hangzó nyelv elsajátítását, a beszédprodukción, valamint a szájrólolvasási készség fejlesztését tartja, s a cél mihamarabbi elérése érdekében a jelnyelv használatát az oktatás folyamatában nem engedélyezi, tiltja. A módszert egyre több országban kezdték alkalmazni, s térhódítását elősegítette a Második Nemzetközi Kongresszus a Siketekért, melyet 1880-ban, szinte kizárólag halló tanárok részvételével tartottak Milánóban. A Kongresszus résztvevőinek többsége lelkesen fogadta azokat a határozatokat, melyek az oralizmus alkalmazását, egyben a jelnyelv oktatásból való kiiktatását szorgalmazták⁵ (lásd Lane 1992;

⁵ „A Kongresszus, figyelembe véve a beszéd kétségbevonhatatlan magasabb rendű voltát a jelekkel szemben a siketnémáknak a társadalomba való visszaállítására terén, valamint a teljesebb nyelvtudás biztosítása érdekében, *kijelenti*, hogy a jelekkel szemben az orális

Nover 1996). Ez az önmagában is diszkriminatív oktatási módszer különösen megnehezíti azon siket gyerekek helyzetét, akik halló családban nevelkedve otthon, a családban, természetes körülmények között nem tudják elsajátítani a számukra legkönnyebben hozzáférhető jelnyelvet, ily módon nyelvi, kommunikatív kompetenciájuk nem megfelelő ütemben és mértékben fejlődik, melyből adódóan számukra sokkal nehezebb feladatot jelent a többségi nyelv megtanulása, s az általa közvetített ismeretek megszerzése.

Az 1960-as évek végén néhány helyen az orális módszer mellett/helyett az úgynevezett *totális kommunikáció* jelent meg, melyben lényeges előrelépés, hogy a manuális kódo(ka)t nem zárja ki a siket gyermekekkel való osztálytermi kommunikációból. Alapelve, hogy az oktatási folyamat során az információt közvetítő nyelv, illetőleg kód (a jelnyelvtől a hangzó nyelv írott vagy beszélt formáján, a hangzó nyelv jelelt változatán keresztül az ujjábécéig) kiválasztása minden pillanatban az adott gyermek igényeihez igazodjék (Bahan 1989, Evans 1997). Kis létszámú gyerekcsoportokkal számolva is nyilvánvaló, mekkora terhet ró a pedagógusra a totális kommunikáció módszerének alkalmazása. Ezen túlmenően problematikus a két természetes nyelv mellett a mesterséges kontaktkódok (jellel kísért hangzó nyelv, ujjábécé) használata.

A tényleges fordulópontot az 1960-as években megindult jelnyelvi kutatások jelentették; ennek nyomán kezdett kibontakozni egy-egy kísérleti program keretén belül a *kétnyelvű siketoktatás*. A módszer figyelembe veszi, hogy a siketek a mindennapi kommunikációjuk során két nyelvet használnak, s hogy a számukra legkönnyebben hozzáférhető, az ismeretek átadására tökéletesen alkalmas nyelv a jelnyelv. Bár az ilyen kétnyelvű programoknak több fő típusa és számos eltérő megvalósulási formája létezik, közös elemük, hogy mindkét nyelvet használják az oktatási folyamat különböző fázisaiban, biztosítva az ismeretek lehető legteljesebb átadását, a többségi nyelv írott, s – amennyiben lehetséges – hangzó formájának megtanulását is, valamint a magas szintű kétnyelvűség kialakulását.

módszert lenne szükséges előnyben részesíteni az instrukció nyelveként a siketek és a némák oktatásában.

A *Kongresszus*, figyelembe véve, hogy a beszéd és a jelek szimultán használata azzal a hátrányos következménnyel jár, hogy rontja a beszédet, a szájról olvasást és a gondolatok pontosságát, *kijelenti*, hogy a tisztán orális módszert lenne szükséges előnyben részesíteni.” (Idézi: Markides 1997: 116, Lane 1997b: 119, Nover 1996: 121–122)

A nemzetközi és hazai kutatási eredmények egyértelműen a jelnyelvre alapozó kétnyelvű programok hatékonyságát igazolják (vö. Knight és Swanwick 1999; Baker 1999, 2001: 284–294). Rendkívül sajnálatos, hogy – ennek ellenére – Magyarországon, csakúgy, mint a világ sok más államában, napjainkig a jelnyelv használatát tiltó, ezáltal erősen diszkriminatív, tisztán orális módszer használatos a siketoktatásban (vö. Hattyár 2000).

4. A siketek és a jelnyelvek helyzete külföldön és Magyarországon

Vannak államok, ahol a siket embereknek nap mint nap szembesülniük kell a megbélyegzés és az elnyomás (jogaik korlátozása) valamilyen formájával. A siket gyerekek a fejlődő országok nagy részében még ma sem részesülhetnek semmiféle formális oktatásban. A siket felnőttek több ilyen államban nem vezethetnek autót, számos foglalkozást nem vállalhatnak. Sőt, a siketek egymás közötti házasságának tilalmára is jó néhány országból hozhatnánk példát (Andersson 1994: 9). Az pedig nem csak a fejlődő országok sajátossága, hogy a siketek deviáns vagy csökkent képességű csoportnak számítanak, mert nem az uralkodó csoport (ez esetben a hallók társadalma) normáit, értékrendjét, nyelvét követik (vö. Bartha 1999).

A siketek egyéni és közösségként való elismertsége, a jelnyelvek használati köre, támogatottságának mértéke országonként rendkívül változatos képet mutat (1. táblázat). Vannak államok, ahol az alkotmányban szerepel, emellett külön törvény is elismeri a siketek jelnyelvét és az annak használatához való jogot: ilyen többek között a Cseh Köztársaság, Finnország, Görögország, Portugália, a Szlovák Köztársaság, a Dél-Afriai Köztársaság, Uganda stb.; Dánia és Hollandia parlamentje 2002 tavaszán szavaz a kérdésről (Jokinen 2000). Azon országok többségében is, ahol a hatályos esélyegyenlőségi törvények jelentenek jogi keretet a siketek számára, az oktatás teljes vertikumban megjelenik az adott ország jelnyelve oktatási nyelvként és tantárgyként oktatott nyelvként is (ilyen például Ausztrália, Belgium mindhárom nyelvterülete, Észtország, Franciaország, Izland, Kanada, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, az USA stb.)⁶.

⁶ A gyakorlat azt mutatja, hogy a jelnyelv jogi elismerése önmagában nem garantálja a jelnyelvhasználatot vagy a kétnyelvű oktatás

1. táblázat: A jelnyelvek helyzete az egyes európai országokban (forrás: EUD Update, 4. évf., 10. sz., 2001. március)

	A jelnyelv jogilag elismert nyelv	Jelnyelv az oktatásban	Jelnyelvi vagy tolmácsolt tévéműsorok	Államilag finanszírozott jeltolmácsszolgálat
EU-tagállamok				
Belgium (Flandria)	-	+	+	+
Belgium (Vallónia)	-	+	+	+
Dánia	-	?	?	+
Finnország	+	+	+	?
Franciaország	-	+	?	?
Görögország	+	+	+	+
Hollandia	-	+	?	?
Írország	-	-	+	+***
Luxemburg	-	-	?	?
Nagy-Britannia	-	?	+*	+*
Németország	-	+	+	-
Olaszország	-	+	+	?
Portugália	+	?	+	+
Spanyolország	-	-	-	?
Svédország	+	+	?	+

bevezetését. Vannak ugyanis országok, ahol az alkotmányos garanciák ellenére sem javult látványosan a siket közösség helyzete, miközben olyanokról is tudunk, ahol – bár törvény nem szavatolja e jogokat –, a civil társadalom kezdeményezései hatására a gyökeres szemléletváltás mellett hatékony gyakorlati (oktatási, foglalkoztatáspolitikai, gazdasági stb.) lépések történtek.

nyelv voltát, valamint azt, hogy a siketek minden társadalomban nyelvi és kulturális kisebbséget alkotnak.

Ebből az alapállásból érdemes megvizsgálnunk néhány nemzetközi nyelvi jogi dokumentumot. Az ENSZ 1992-ben született, *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* címet viselő dokumentumának néhány bekezdése a siketek szempontjából is különösen fontos lehet:

4. cikk

2. Az államok intézkedéseket foganatosítanak a kisebbséghez tartozó személyeknek a sajátosságaik kifejezéséhez és kultúrájuk, nyelvük, vallásuk, hagyományaik és szokásaik fejlesztéséhez szükséges kedvező feltételek kialakítására, kivéve ahol a sajátos gyakorlatok sértik a nemzeti jogot és ellentétesek a nemzetközi normákkal.

3. Az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy – ahol lehetséges – a kisebbséghez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen anyanyelvük tanulására, vagy hogy az anyanyelvükön történő oktatásban részesüljenek.

4. Az államoknak – ahol helyénvaló – intézkedéseket kell tenniük az oktatás terén, hogy ösztönözzék a területükön élő kisebbségek történelmének, hagyományainak, nyelvének és kultúrájának ismeretét. A kisebbségekhez tartozó személyeknek legyen lehetőségük ismereteket szerezni a társadalom egészéről.

Mindezen célok megvalósulása a siketekre nézve Magyarországon még távolinak tűnik, ugyanis a hatályos jogszabályok szerint a siketeket nem kisebbségként, hanem fogyatékos csoportként tartják számon. A megengedő kitételek („ahol lehetséges”, „ahol helyénvaló”) egyébként is lehetőséget biztosítanak a bekezdésekben foglaltak tág értelmezésére, akár megkerülésére is.

Az 1996-ban Barcelonában, a Nyelvi Jogok Világkonferenciáján elfogadott *A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* című dokumentum nem tesz külön említést a siketekről, illetőleg az általuk használatos jelnyelvekről. A Nyilatkozatban megfogalmazott, a nyelvi közösségekre vonatkozó jogok már csak azért sem érintik a siket közösségeket, mivel a nyelvi közösség dokumentumbeli meghatározása nem vonatkoztatható rájuk:

Ez a Nyilatkozat nyelvi közösségnek tekint minden olyan – egy bizonyos térségben történelmileg kialakult – emberi társadalmat, akár ezt a térséget elismerik, akár nem, mely népként határozza meg magát, és tagjai saját közös nyelvet fejlesztettek ki a kommunikáció és a kulturális kohézió természetes eszközeként. Az a kifejezés, hogy egy területre jellemző nyelv, egy történelmileg létrejött közösség nyelvére vonatkozik egy ilyen térségben. (Bevezető fogalmak, 1. cikk)

Mivel a siketek közösségei nem etnikai alapon szervezettek, nem alkotnak önálló népcsoportot/népcsoportokat, tagjaik mindig valamely más etnikai közösséghez tartoznak, a dokumentumban foglalt kollektív jogok nem vonatkozhatnak rájuk. A felsorolt elidegeníthetetlen nyelvi jogok jó része azonban olyan, amelyeknek – a siket közösségekre vonatkozó, fentebb bemutatott ismérvek alapján – a jelnyelvet használó siket embert is meg kellene illetniük.

- egy nyelvi közösség tagjakénti elismeréshez való jog;
- saját anyanyelve használatához való jog a magánszférában és nyilvánosan;

[...]

- az egyén joga ahhoz, hogy származási csoportjának tagjaival kapcsolatot tartson és hozzá csatlakozzon;
 - saját kultúrájának a megőrzéséhez és fejlesztéséhez való jog;
- [...] (Bevezető fogalmak, 3. cikk/ 1.)

A továbbiakban az általános elvek között több olyan jog is szerepel, mely mindenkit megillet.

- Mindenkinek joga van, hogy közügyekben minden tevékenységét saját nyelvén folytassa, feltéve, hogy ez a nyelv az illető terület jellegzetes nyelve. (12. cikk/1.)
- Mindenkinek joga van, hogy nyelvét használhassa a magánéletben és a családi körben. (12. cikk/2.)
- Mindenkinek joga van, hogy ismerje azon terület nyelvét, amelyen él. (13. cikk/1.)
- Mindenkinek joga van, hogy többnyelvű legyen, valamint hogy ismerje és használja azt a nyelvet, amelyik a

legjobban hozzájárul személyes fejlődéséhez vagy szociális mobilitásához, ha nem sérti az ebben a Nyilatkozatban szavatolt, a területre jellemző nyelv közhasználatát. (13. cikk/2.)

Az oktatással kapcsolatos jogok nagy része a nyelvi közösségekre vonatkozik, a mindenkire vonatkozó jogok között csak a következők szerepelnek:

- [...] mindenkinek joga van bármilyen nyelvet megtanulni. (23. cikk/4.)
- Mindenkinek joga van, hogy az általa lakott területre jellemző nyelven részesüljön oktatásban. (29. cikk/1.)
- Ez a jog nem zárja ki annak a jogát, hogy bármilyen olyan nyelvnek a beszélt, illetve írásos ismeretét elsajátítsa, mely kommunikációs eszköz lehet számára más nyelvi közösségekkel. (29. cikk /2.)

Amint több elemző is szóvá teszi, a dokumentumban szereplő egyéni jogok megfogalmazása túlságosan általános, és az esetek nagy részében a magánszférában való nyelvhasználat biztosítására korlátozódik. Az oktatással kapcsolatos, mindenkire vonatkozó jogok túlságosan szűk keretek között érvényesíthetők, illetőleg a dokumentum nem jelöli meg, kik felelősek a jogszabályok érvényesítésért. (A nyilatkozat szövegéhez fűzött kritikai megjegyzéseket l. Skutnabb-Kangas 1998-ban.) A nyilatkozat tehát nemcsak a siketek nyelvi jogi igényeinek nem felel meg, de feltehetően azon csoportok érdekeivel is csak részlegesen áll összhangban, melyek a dokumentum meghatározása alapján is nyelvi közösségnek minősülnek.

5.2. A siketekre vonatkozó hatályos jogszabályok Magyarországon

Magyarországon kifejezetten a siketek jelnyelvére, illetve annak használatára vonatkozó jogszabályok, rendelkezések nem léteznek: a magyarországi jelnyelvet sem a siketek nyelveként, sem az országban használatos kisebbségi nyelveként nem ismerik el. Ennek fő oka abban keresendő, hogy Magyarországon a siketség hivatalosan kizárólag fogyatékoságként jelenik meg, a civil szervezetek, kezdeményezések nem elég hatékonyak ahhoz, hogy ezen a helyzeten változtassanak. A Magyarországon élő siketek nyelvi jogi helyzetének elemzésekor tehát azokból a dokumentumokból kell kiindulnunk, amelyek e csoport tagjait

és az általuk használt jelnyelvet egyáltalán érintik, valamiképpen tematizálják. Ezek a következők:

1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról

1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról

138/1992. (X. 8.) kormányrendelet a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról a közoktatási intézményekben

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

23/1997. (VI. 4.) MKM rendelet a Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról

⇒mellékletei: ➤Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve
➤Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve

1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról

100/1999. (XII. 10.) OGY határozat az Országos Fogyatékosügyi Programról

⇒melléklete: Országos Fogyatékosügyi Program

2062/2000. (III. 24.) Kormányhatározat az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési tervről

⇒melléklete: Az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv

A fenti instrumentumok közül a jelnyelvre vonatkozó kifejezést összesen hat dokumentum tartalmaz. A pontos (bár a magyarországi jelnyelvre nem leszűkített) *jelnyelv* szó összesen négy dokumentumban fordul elő – összesen kilencszer. Egyszer szerepel a „*jelelés*” [sic!], és szintén egyszer a *jelbeszéd*, illetve a *jel* szó. Egy szöveg említi az *ujj ábécé* [sic!] kifejezést. Az előfordulások kis száma, illetőleg a szóhasználatban megmutatkozó pontatlanság, ingadozás jelzi, hogy a siketeket valamilyen módon érintő jogszabályok és rendeletek a siketségnek nem a jelnyelvi aspektusaira helyezik a fő hangsúlyt. A „*jelelés*” szó (melynek hangzónyelvi analógiája talán a *beszéd/beszélés* lehetne) alkalmazása a törvény szövegében pedig, amellet, hogy pontatlan, az idézőjelek használata által a jelnyelv nyelv voltának,

valamint kommunikációra való alkalmasságának megkérdőjelezését tükrözi, s erős negatív attitűdöt sugall. A törvényekben ugyan csak egyszer előforduló, a laikusok között azonban széles körben elterjedt *jelbeszéd* kifejezés használatában az a fentiekben bemutatott téves elképzelés jelenítődik meg, miszerint a beszéd azonos a nyelvvel.

Egy törvénytől eltekintve az említett jogi instrumentumok a pontos, a siketek által elfogadott *siket* megnevezést használják, a büntetőeljárásról szóló törvényben azonban a *süket*, a *néma* és a *süketnéma* és *siketnéma* szavak szerepelnek. Ezen kifejezések használata problematikus, hiszen a siketség a legkritább esetben jár csak együtt a hangképző szervek működésképtelenségével, másrészt a siketekre nézve bántó: a *süket* szó például jelent bolondot is, s emiatt kerülendő. (E szavak használata sokszor nem a negatív értékítélet kifejezője, hanem egyszerűen a pontos *siket* kifejezés, illetve a jelentéskülönbségre vonatkozó ismeretek hiányából fakad.)

5.2.1. A siketoktatás jogi szabályozása

A nyelvi (emberi) jogok problémakörét tekintve kulcsfontosságúnak számít az oktatáshoz kapcsolódó nyelvi jogok biztosításának kérdése, hiszen a nyelvi, kommunikatív kompetencia fejlesztésében, a nyelvhasználati szokások alakításában, valamint a másság iránti attitűdök formálásában (is) rendkívül fontos szerep hárul az iskolára. Az, hogy egy kisebbségi nyelv megjelenhet-e tanítási nyelvként az oktatás folyamatában, vagy csupán tantárgyként, idegen nyelvként tanulható, esetleg használata tiltva van az oktatási gyakorlatban, sokat elárul egy kisebbség társadalmi státuszáról is, és befolyásolni képes az adott közösség, és tagjai kétnyelvűségének alakulását, hatással van a nyelvvel, az azt használó közösséggel kapcsolatos attitűdökre. Bár ez önmagában még nem elegendő feltétel, az esetek többségében egy kisebbségi nyelv megőrzéséhez, a magas szintű kétnyelvűség kialakításához és sikeres fenntartásához elengedhetetlen, hogy az oktatáspolitikai támogatólag viszonyuljon mind a kisebbségi nyelvek megőrzésének, mind a kétnyelvűségnek a kérdéséhez (vö. Bartha megjelenőben b).

A siketek oktatásáról, így az oktatásban alkalmazott módszerekről, elvekről s az oktatáshoz kapcsolódó nyelvekre/nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekről a többször módosított, *a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény* és a hozzá kapcsolódó két dokumentum rendelkezik. A törvény 8/B §-ának 3. pontja (*Általános rendelkezések – A nevelő és oktató munka pedagógiai szakaszai, követelményrendszere és az állami vizsgák rendszere*) a következőképpen rendelkezik:

8/B § (3) [...] A Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelvében, illetve a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelvében meghatározottak szerint a siket gyermekek óvodai nevelése, iskolai nevelése és oktatása jelnyelven is folyhat.

A hivatkozott irányelvek közül azonban csak az egyik, az iskolai oktatásról szóló tartalmaz a jelnyelvre vonatkozó konkrét utalásokat.

Ugyanezen törvény *A különleges gondozáshoz, a rehabilitációs célú foglalkoztatáshoz való jog, a gyógypedagógiai nevelési-oktatási intézmény, a képzési köteleesség* című (1996-os törvénymódosítással született) része külön is foglalkozik a fogyatékosok nevelésével és oktatásával kapcsolatos jogokkal. Ezek a paragrafusok elsősorban a gyógypedagógiai ellátáshoz való jogot biztosítják, illetőleg lehetőséget nyújtanak a speciális intézményekben való tanulás mellett az integrált oktatásra is. Emellett a törvény elviekben lehetőséget biztosít a szülő számára a szabad iskolaválasztásra, ám ez a szabadság csupán látszólagos:

30. § (3) [...] A nevelési-oktatási intézményt a szülő választja ki a tanulási képességet vizsgáló szakértői és rehabilitációs bizottság, illetve az országos szakértői és rehabilitációs tevékenységet végző bizottság szakértői véleménye alapján.

Ennek értelmében a bizottsági vélemény alapján a szülő eldöntheti, hogy az azonos pedagógiai elvekre építve oktató, nevelő iskolák közül melyikbe iratja be gyermekét, illetve – ha a véleményezés alapján lehetősége van rá – melyik intézményt választja az integrált nevelés megvalósításának színteréül. A választás szabadsága azért csak látszólagos, mert a nyelvet illetően mind a szegregált, mind az integrált oktatási forma ugyanazt a célt szolgálja: a többségi nyelv minél tökéletesebb elsajátítását, a halló társadalom tagjaihoz való lehető legnagyobb mértékű igazodást. A jog akkor biztosítana valódi választási szabadságot, ha a szülő – megfelelő tájékoztatás után – nemcsak az integrált és a szegregált oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, de a nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között is választhatna, s ennek megfelelően szabadon dönthetne például az auditív-orális módszerre építő (jelenleg is uralkodó), illetve a (hazánkban nem alkalmazott) jelnyelvre építő kétnyelvű oktatási formák valamelyike mellett.

A 23/1997. (VI. 4.) MKM rendelet mellékletei tartalmazzák a közoktatási törvényben hivatkozott *Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve*, valamint a *Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve* elnevezésű dokumentumokat. Az előbbi a sérülésspecifikus fejlesztés elveit tárgyalva a siketekre vonatkozóan a következőket állapítja meg:

III/3. *A súlyosan hallássérült – siket – és enyhébben hallássérült – nagyothalló – gyermekek* hallásvesztése a főbb beszédfrekvenciákon olyan mértékű, hogy ennek következtében a beszédnek hallás útján történő megértésére képtelenek, vagy csak részben képesek. A halláskárosodás miatt a beszéd érthető ejtése teljesen elmarad, vagy meg sem közelíti a hallók teljesítményét. Fentiek miatt korlátozott a nyelvi alapokon történő fogalmi gondolkodás kialakulása, aminek következtében a gyermek egész személyisége megváltozhat. A súlyos következmények csökkenthetők a legkorábbi életkortól alkalmazott orvosi-egészségügyi és speciális pedagógiai ellátás együttes alkalmazásával.

Az idézett paragrafus erősen patológiai szemléletű: a siketséget hiányként definiálja, ami már az első mondatból is nyilvánvaló. A siketség, a fogalmi gondolkodás és a személyiségfejlődés ilyen összefüggésére vonatkozó következtetések pedig igencsak megkérdőjelezhetők, sőt a rendelkezésre álló kutatási eredmények fényében egyenesen cáfolhatók. A jelenség valóban létezik, ám éppen akkor beszélhetünk minderről, ha a nyelvi input az akusztikus csatornára korlátozódik, ezáltal (részben vagy egészben) érzékelhetetlen marad a gyermek számára. E súlyos következmények nem merülnek fel a korai jelnyelv-elsajátítás alkalmazása mellett, hiszen a könnyen hozzáférhető, természetes módon elsajátítható jelnyelv használatával a fogalmi gondolkodás kialakulása, a kognitív, szociális, érzelmi fejlődés megfelelő ütemben halad. Ezzel szemben a dokumentum a problémaként kezelt jelenség leküzdésének lehetőségét egy lassú, nagy fáradságot igénylő, s a siket gyerekek esetében kevés eredménnyel kecsegtető módszer alkalmazásában ragadja meg:

III/3. [...] A megfelelő otológiai, audiológiai gondozás, a korszerű hallókészülékkel történő ellátás mellett a speciális pedagógiai segítség – mely a szülők aktív közreműködésére

is irányul – eredményeként a gyermek óvodás életkorára elérhető, hogy a súlyos fokban hallássérült (siket) kisgyermek jelzi a hang érzékelését, képes lesz az emberi hang kommunikációs funkciójának felismerésére; a beszédhallás fejlődésével és a szájra irányultság kialakulásával párhuzamosan tudatos hangadásra képessé válik, megindul a passzív szókincs fejlődése, körvonalazódnak az első aktív szavak.

Az óvodai nevelés központi feladata és célja a „nyelvi kommunikáció megalapozása, megindítása, fejlesztése (III/3.)”, „a nyelvi kommunikáció rendszerében a hallás fejlesztése [...], az aktív nyelvhasználat építése. Ennek keretében kell fejleszteni a beszédértést, szájrólolvasási készséget, érthető kiejtésre nevelést, grafikus megerősítést, szükség esetén az ujj ábécét.” (III/3.a)

A nyelvi kommunikáció itt – csakúgy, mint a továbbiakban – a többségi magyar nyelven történő kommunikációt jelenti. Ennek megfelelően a korai fejlesztéstől kezdődően a többségi nyelv hangzó formája érzékelésének és produkálásának fejlesztése lesz a fő cél. A legkorábbi életkortól alkalmazandó orvosi-egészségügyi és speciális ellátás együttes alkalmazása tehát éppen azt az eszközt: a hangot, a hangzó nyelvet használja az oktatásban, mely – a kód hozzáférhetetlensége miatt – könnyen vezethet azon súlyos következmények kialakulásához, melyek kialakulását akadályozni, enyhíteni szándékozik. Az auditív-orális módszer, bár hatékonynak bizonyul nagyothalló gyerekek oktatása során, nagy erőfeszítések mellett is kevés eredményt hoz a siket gyerekek esetében.

A jelnyelv használatának lehetősége nem merül fel az irányelvekben, csupán az ujjábécé alkalmazása javasolt – szükség esetén. Mivel az ujjábécé a hangzó nyelv morfémaid alkotó fonémák vizuális megjelenítésére szolgál, használata döntően a többségi hangzó nyelv elsajátíttatását célozza. A szájról olvasás a hangzó nyelv vizuálisan érzékelhető, artikulációs jegyeinek érzékelését jelenti, mely azonban nem nyújt elég fogódzót az információ megértéséhez, ugyanis a legjobb szájrólolvasási készséggel rendelkező emberek is csupán az információ 40%-át tudják ily módon felfogni, a többit meglévő ismereteik alapján ki kell egészíteniük. (Nehézséget jelent – többek között – például az, hogy a folyamatos beszédre jellemző artikuláció mellett szájról olvasva nem lehet különbséget tenni a zöngés és a zöngétlen mássalhangzók között, így például a *baba* és a *papa* szavak között.) Ezen felül semmi nem utal

arra, hogy a siketek jobban tudnának szájról olvasni, mint a hallók (vö. Charrow és Wilbur 1989: 107).

Az irányelvben foglaltak választási lehetőség nélkül jelölik ki a fejlesztés célját, módját, rákényszerítve a siketeket egy nehéz, s olykor lehetetlen feladatra, melynek eredményeképpen nemcsak nyelvi képességeik, készségeik nem fejlődnek kellő ütemben, de az ismeretszerzés is rendkívül nehéz feladattá válik számukra. A szülők – s ez különösen súlyosan érinti a halló szülőket – nem kapnak tájékoztatást arról, hogy a prelingvális, illetőleg hallásmaradvánnyal nem rendelkező siket gyermek⁷ nyelvi, kognitív, szociális, érzelmi fejlődése biztosítható a jelnyelv alkalmazásával, melynek elsajátítása a gyermek számára nem jelentene erőfeszítést.

Az iskolai oktatás tantervi alapelveit tárgyaló rész ugyanezt a szemléletet tükrözi. A dokumentum bevezetőjében a következőt olvashatjuk:

I/1. A Nemzeti alaptanterven alapuló kerettantervek a fogyatékos tanulók iskolai oktatásának is alapdokumentumai.

A kötelező iskoláztatás általános tartalmi szabályozásának kiterjesztése a fogyatékos tanulók nevelésére és oktatására azon alapul, hogy a fogyatékos és a nem fogyatékos tanulók ugyanabban a kultúrában, emberi közösségben, társadalomban élnek, és ezért az ő felnötté válásukhoz is a tartalmi szabályozás állami dokumentumában foglalt tartalmak és fejlesztési követelmények jelölik ki az iskolában elsajátítható tudást és a kialakítandó képességeket.

Itt, a legelső pontban világossá válik, hogy az irányelv figyelmen kívül hagyja azt aényt, miszerint a siketek nem kizárólag érzékszervi fogyatékosággal rendelkező emberek csoportja, hanem nyelvi és kulturális kisebbség sajátos, a halló többségétől eltérő szokásrendszerrel, önálló, a többségétől eltérő nyelv használatával. Azáltal, hogy a törvény nem vesz erről tudomást, elvben ugyan a társadalmi integrációt tartja

⁷ Csányi szerint a súlyos fokú hallássérültek 25–30%-a számára az orális módszer nem bizonyul megfelelőnek, s ezekben az esetekben – többek között – a jelnyelv alkalmazásának lehetősége is rendelkezésre áll (Csányi 1994: 118). Ezen gyerekek számára mindenképpen szükséges lenne a lehető legkorábban a jelnyelvi kommunikáció fejlesztése, s az oktatási folyamatban a jelnyelv következetes használata.

szem előtt, a gyakorlatban mégis elzárja az útját a saját kultúrához és nyelvhez való teljesebb hozzáférés lehetőségének, s szándékai ellenére diszkriminál.

Ugyancsak a bevezetőben szerepelnek az alábbiak:

[...] Az alapdokumentumban körvonalazott nevelési, oktatási, fejlesztési tartalmak a gyermekek között fennálló különbségek ellenére minden gyermek számára szükségesek, és az iskolák között fennálló különbségek ellenére minden iskolában legalább az általános követelmények szintjén alkalmazhatók. (I/2.)

Ennek ellenére a tapasztalatok azt mutatják, hogy az ép intellektusú siket gyerekek koránt sem tanulnak annyit és olyan mélységben, mint halló társaik (Muzsnai 1997, 1999)⁸. Erre enged következtetni az az adat, mely szerint „az egyéb fogyatékos kategóriáknál nem rosszabb (az értelmi fogyatékosokénál és a vakokénál kifejezetten jobb) intézményes középiskolai továbbtanulási lehetőségekkel rendelkező siketeket és nagyothallókat például az jellemzi, hogy a hallássérültek általános iskoláiban végzett növendékek szinte valamennyien tovább tanulnak, általában szakmunkásképző iskolákban. Minden évben 2–3 siket és 5–6 nagyothalló tanuló kerül közvetlenül gimnáziumba vagy szakközépiskolába. Gimnáziumba csak néhány kivételes képességű hallássérült fiatal jelentkezik. A gyakorlatban a legjobb képességű hallássérültek a szakmunkás-bizonyítványt megszerezve, esti vagy levelező tagozaton végzik el a dolgozók gimnáziumát.” (Halász és Lannert 2000, www.oki.hu)

Az adatok arra engednek következtetni, hogy a siketoktatás – ma érvényes módszereivel – a siketek döntő többsége számára nem biztosít megfelelő alapot a gimnáziumi, szakközépiskolai továbbtanulásra, s így a felsőoktatásba való bekerülésüket is akadályozza. Arra nézve nincsen

⁸ A siketekre vonatkozó, az oktatási struktúrát vázoló, illetve módszertani irányelvek összhangban vannak a mai szurdopedagógia gyakorlattal. A kizárólagosan a beszélt nyelvre koncentrááló orális-auditív eljárással tanuló gyerekek körében végzett felmérés (Kudomrák 1999) adatai alapján feltételezhető, hogy a módszer nem feltétlenül vezet a kívánt eredményekhez. Különösképpen elgondolkodtató a vizsgálati alanyok átlagéletkorának összehasonlítása az elért intellektuális életkorral, mely minden életkori sávban minimálisan 5 év lemaradást mutat.

adat, hogy a továbbtanuló siketek közül hányan fejezik be tanulmányaikat. A nyelvi jogok terén az oktatásban tapasztalható diszkrimináció a középfokú oktatásban való részvételt meghatározva természetesen befolyásolja a siketek felsőoktatásban való továbbtanulási esélyeit, munkaerőpiaci részvételének sikerességét (illetőleg sikertelenségét) is (l. 2. lábjegyzet).

Bár az idézett továbbtanulási adatokat a gyógypedagógia egyértelmű sikerként könyveli el, azt mondhatjuk, hogy szemlélete miatt – a pedagógusok fáradságos munkája, minden jó szándéka ellenére is – diszkriminatív a ma érvényes szurdopedagógiai gyakorlat, hiszen hosszú távon éppen a siketek társadalmi szegregációját erősíti.

Az iskolai oktatást szabályozó irányelvek célja a következő:

I/4. [...] Az irányelvben foglaltak célja, hogy a tartalmi szabályozás és a gyermeki sajátosságok a fogyatékos tanulóknál ugyanúgy összhangba kerüljenek, mint más gyermekeknél, a fogyatékos tanulókat a nevelés, oktatás, fejlesztés ne terhelje túl. Fejlesztésük a számukra megfelelő tantárgyi területeken valósuljon meg, az iskola fejlesztési követelményei igazodjanak fejlődésük lehetséges üteméhez, a fejlesztés, ha szükséges, az iskoláskor előtti képességfejlődés területeire is kiterjedjen, és a rehabilitációs célú fejlesztő terápiák programjai az intézmények pedagógiai programjainak tartalmi elemeivé váljanak.

A bekezdésben foglalt két követelmény a siketek oktatásában egyidejűleg nem valósul meg: a beszédnevelés túl nagy terhet ró a gyermekre, s ez a speciális tevékenység rengeteg időt és energiát von el mind a tanártól, mind a gyermektől, melyet egy más (jelnyelvi) módszer alkalmazásával ismeretszerzésre és személyiségfejlesztésre lehetne fordítani.

A dokumentum IV. részének (*A hallási fogyatékos (siket, nagyothalló) tanulók iskolai fejlesztésének elvei*) az iskolai fejlesztés pedagógiai szakaszait, a fejlesztés kiemelt feladatait, valamint a NAT alkalmazását tárgyaló (3.1., 3.2., 3.3.) fejezeteknek a nyelvi fejlesztésre vonatkozó adatait a következő, 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A súlyos fokban hallássérült gyermekek fejlesztési szakaszai a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve alapján

Első pedagógiai szakasz						Második pedagógiai szakasz		Halmozottan fogyatékos hallássérültek számára			
1. évf.			2. évf.	3. évf.	4. évf.	5. évf.	6. évf.	7. évf.	8. évf.	9. évf.	10. évf.
1. év	2. év	3. év									
A nyelvi kommunikáció építése Az anyanyelv és irodalom műveltségi terület speciális fejlesztési területei minden évfolyamon: <ul style="list-style-type: none"> • Hallás-, ritmus-, mozgásnevelés • Beszédhallás-nevelés • Helyes ejtés • Szájról olvasás 											
A nyelvi rendszer kiépítése – megvalósítása alapvetően az <i>anyanyelv és irodalom</i> műveltségi terület tantárgyainak feladata											
A nyelvi kommunikáció alapozása											
A nyelvi kommunikáció intenzív fejlesztése Funkciója: a nyelvi kommunikáció alapozásának folytatása, az életkor-nak megfelelő ismeretek tartalmi-nak nyelvi megfogalmazása, megér-tése, a szókincs bővítése, szükséges grammatikai elemek alkalmazása. Célja: az azonos évfolyam halló tanuló teljesítményeinek megkö-zelítése a következő anyanyelvi ter-ületeken: az olvasás technikájának kialakítása, az írás technikájának kialakítása, a tudatos anyanyelv-tanulás előkészítése.								A nyelvi és jelnyelvi közlések kölcsönös tolmácsolásának oktatását az általános iskolai képzés második szakaszában, a nyelvi kommunikáció alap-jainak elsajátítását követően, a tanulók és szülei elhatározá-sának figyelembe-vételével, valamint a szükséges személyi, szakmai feltételek biztosításával kell megszervezni.			

A dokumentum következetesen az *anyanyelv és irodalom* elnevezést használja. A Nemzeti alaptanterv első fejezetében (*A nemzeti alaptanterv szerepe a kötelező oktatás tartalmi szabályozásában*) az adott műveltségi területre vonatkozóan a következő megnevezés szerepel: *anyanyelv és irodalom (magyar nyelv és irodalom; nemzetiségi nyelv és irodalom)*. E műveltségi terület részletes tárgyalásakor a NAT a következőképpen rendelkezik a kisebbségi oktatással kapcsolatosan: „A kisebbségi iskolákban a nemzeti anyanyelvet és irodalmat a megfelelő anyanyelven, a művelődési és közoktatási miniszter által jóváhagyott külön program alapján, a magyar nyelvet és irodalmat pedig idegen nyelvként kell tanítani a NAT előírása szerint.” Ezt követően az alaptanterv a *magyar nyelv és irodalom* elnevezésű tantárgy felépítését tárgyalja. A kerettantervben a *magyar nyelv és irodalom* megnevezés szerepel, és külön melléklet tartalmazza az egyes nemzetiségi iskolák kerettanterveit. Világosan látszik tehát, hogy az *anyanyelv és irodalom* egy általános megnevezés, mely jelzi a magyar tannyelvű iskolák *magyar nyelv és irodalom*, valamint a nemzetiségi iskolák *nemzetiségi nyelv és irodalom* tantárgyának a közoktatásban betöltött azonos szerepét. Ennek értelmében, amikor a siketoktatásban az *anyanyelv és irodalom* elnevezés differenciálatlanul szerepel, az a (kétszeresen is) diszkriminatív nézet jut kifejezésre, mely szerint a siketek anyanyelve kizárólag a többségi hangzó nyelv lehet. Bár az anyanyelv meghatározása – több nyelvvel való napi, rendszeres érintkezés esetében – igen nehéz feladat, egyidejűleg több szempontot kell figyelembe venni, melyeket külön-külön érvényesítve akár egyetlen személy esetében is más és más nyelvet lehet anyanyelvként megjelölni (Skutnabb-Kangas 1994, Bartha 1999), a dokumentum nem számol azzal a ténnyel, hogy a siketek 10%-ának a családban, természetes módon elsajátított nyelve a jelnyelv, s a siketek többsége számára ez a legkönnyebben hozzáférhető, a legbiztosabban használható a legtöbb információt közvetítő nyelv, melynek (a jelnyelvet használó siket társak segítségével az óvodában, vagy az iskolában történő) elsajátítása és mindennapi használata hamarabb megvalósul, mint ugyanez a hangzó nyelvre vonatkozóan.

A táblázatból jól látszik, a jelnyelv csak az oktatás kései szakaszában jelenik meg, s csupán olyan fakultatív tantárgyként, melynek beindítására voltaképpen nincsenek meg a feltételek. Ezzel szemben a hangzó magyar nyelv használatának fejlesztése 10 évre szóló pedagógiai feladat, s nem korlátozódik csupán az anyanyelv és irodalom műveltségi terület tantárgyaira, hanem szinte minden területen külön figyelmet

szentelnek neki. A jelnyelv emellett csupán mankó funkciója miatt kap helyet:

[...] A jelnyelv a megértés fontos eszköze a súlyos fokban hallássérült egyének számára az egymás közötti kommunikációban. A hangos beszédet kísérő jelnyelv segítséget nyújt a nyelvi kommunikáció közvetítésében és értelmezésében azokban az esetekben, amikor a nyelvi közlés megértése különböző okok miatt akadályozott (kedvezőtlen fizikai körülmények, mentális problémák stb.). (IV/3.1.)

A jelnyelv használata tehát a siketek egymás közötti kommunikációjára korlátozódik, illetve csak különleges esetekben alkalmazható. Az, hogy a dokumentum a jelnyelv használatát a „nyelvi közlés” akadályoztatása esetében tartja indokoltnak, egyértelműen a beszéd (hangzó nyelv) elsődlegességét sugallja, a jelnyelv nyelv voltát tagadja, s azt csupán másodlagos kommunikációs eszköznek tartja.

A jelnyelv használatának kérdését az irányelv a továbbiakban a halmozottan sérült siket tanulókkal foglalkozó részbe utalja (IV/3.1.). Az ő oktatásukban, amennyiben beszéd- vagy nyelvtanulási zavarral küszködnek, „– az illetékes szakértői bizottság javaslata alapján – szükség esetén mint módszer a jel [sic!] alkalmazása indokolt” (IV/3.5.). Amennyiben a siketség értelmi fogyatékossgal párosul, az oktatás során „szükség esetén a jelnyelv – mint módszer és döntő információszerzési, valamint közlő csatorna – alkalmazása javasolt” (IV/3.5.). A jelnyelv iskolai alkalmazása tehát a végső megoldások között szerepel. Ez a fajta különbségtétel a két nyelv iskolai használata között világosan tükrözi a közöttük lévő hierarchikus viszonyt: a hangzó magyar nyelv értékesebbnek minősül a jelnyelvhez képest, ez utóbbi eszközként, módszerként, csatornaként kerül csak említésre – ám nyelvként nem utálnak rá.

A jelnyelv, illetőleg a *nyelvi és jelnyelvi közlések kölcsönös tolmácsolásának* oktatása, 7–8. évfolyamon tantárgyként való bevezetésének kérdése több szempontból is problematikus. Egyfelől csupán az iskoláztatás második szakaszában, túlságosan későn jelenik meg ez a választható, s nem kötelezően előírt foglalkozás. Másfelől viszont a tantárgy egy olyan tevékenységre irányul, melyet siketek nem képesek végezni, hiszen a kölcsönös tolmácsoláshoz elengedhetetlen az akusztikus ingerek érzékelése. Harmadszor: a tantárgy elnevezése ismét azt sugallja, miszerint a jelnyelv nem tekinthető nyelvnek.

Az oktatással kapcsolatos nyelvi kérdések tárgyalása során nem kerülhető meg a siketek idegennyelv-oktatásának kérdése. A dokumentum a következőképpen rendelkezik:

IV/3.3. [...] A siket tanulók oktatásában az élő idegen nyelv műveltségi terület tanítása az intézmény pedagógiai programja, helyi tanterve alapján szervezett keretekben, a nyelvi fejlettségi szint függvényében történik. Az oktatás folyamatában jelentős hangsúlyt kap az írásos forma.

Az idegen nyelv oktatása tehát nem kötelező. Ez óriási hátrányt jelent a siket diákok számára azokhoz a halló diákokhoz képest, akik a NAT-ban foglaltak szerint az 5. évfolyamtól kötelezővé tett nyelvoktatásban vesznek részt, lemaradásuk pedig szinte behozhatatlanná válik azokkal szemben, akik (a NAT által biztosított lehetőség szerint) már a 2. évfolyamon megkezdhetik egy idegen nyelv tanulását. Ez a korlátozás igen súlyos következményekkel jár. Egyrészt a siket tanulók középiskolába való bejutását, illetve ottani sikeres előmenetelüket nehezíti, különösen integrált körülmények között, a felsőoktatási intézményben való továbbtanulás és a diplomaszerezés lehetőségét egyenesen megakadályozva. Mindez egyértelműen beszűkíti a siketek társadalmi-gazdasági előrelépésének esélyeit. Továbbá hiába javasol az Országos Fogyatékosügyi Program (l. alább) nagyobb támogatást a kommunikációs lehetőségek bővítésére a siketek számára (például Internet-hozzáférés biztosításával), ha a felhasználás épp a nyelvtudás elégtelen volta miatt erősen korlátozott marad. Ily módon az idegen nyelv tanulására vonatkozó túlon túl enyhén fogalmazó irányelv többszörösen is diszkriminatív.

Az eddigieket összegezve, a közoktatási törvény és a hozzá kapcsolódó dokumentumok a jelnyelvnek az oktatási folyamatban való használatát bizonyos rendkívüli esetekben indokoltnak tartják, máskor egy választható – gyakorlatilag kivitelezhetetlen célú – tantárgy keretében engedélyezik, ám használatát sem közvetítő nyelvként, sem önálló kötelező tantárgyként nem támogatják. Másrészt nem biztosítanak lehetőséget arra, hogy a siketoktatási intézmények egy, a jelenlegitől eltérő oktatási programot kínáljanak alternatívaként a siket gyerekek számára, melynek segítségével több ismerethez jutnának, illetve mellyel megteremtődne számukra a magas szintű kétnyelvűség kialakulásának lehetősége. A törvény és a kiegészítő jogi instrumentumok az eddigi pedagógiai szemléletet és gyakorlatot szentesítik, holott számos vizsgálat és beszámoló tanúskodik arról, miszerint a jelnyelv iskolai használata

hatékonyabb nyelvi fejlesztő munkát, illetőleg magasabb szintű ismeretátadást eredményez.

A siketoktatás jogi szabályozását illetően említést érdemel még az 1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról, amely az oktatásban jelnyelvet használó pedagógusok pótlékáról is rendelkezik:

75. § (3) a) Nemzetiségi pótlék jár annak a pedagógus munkakörben foglalkoztatott közalkalmazottnak, aki kisebbségi nyelvű óvodában, iskolában állandó jelleggel, kötelező órájának legalább ötven százalékában kisebbségi anyanyelven nevelő, illetve nevelő és oktató munkát végez. E pótlék annak a pedagógusnak is jár, aki óvodában, iskolában siket vagy nagyothalló gyermekek, tanulók nevelésénél, oktatásánál a jelnyelvet is alkalmazza, feltéve, hogy rendelkezik a szakértő jeltolmács, illetőleg fordító jeltolmács szakképzettséggel. A pótlék mértéke a közalkalmazotti pótlékalap 15–35%-a.

A törvényben foglaltakhoz kapcsolódó (138/1992) kormányrendelet 15. §-a a fentieket megerősíti. A pedagógusoknak bizonyos keretek között, illetve speciális esetekben természetesen hivatalosan is van lehetőségük a jelnyelv használatára az oktatásban (l. fönt), ám kérdéses, hogy a gyógypedagógusok milyen arányban rendelkeznek a pótlék igényléséhez szükséges jogosítványokkal, a főiskolai képzésnek ugyanis nem része a kötelező jelnyelvtanulás. Ezen túlmenően a rendelkezés hátrányos megkülönböztetést jelenthet egy siket gyógypedagógusra nézve, aki magas szintű jelnyelvhasználata ellenére sem válhat jogosulttá a pótlékra, mivel számára a hangzó nyelv–jelnyelvi tolmácsolás (ily módon a megfelelő szakképzettség megszerzése) a hangosbeszéd érzékelhetlensége mellett lehetetlen.

5.2.2. Az esélyegyenlőség biztosításának jogi garanciái

5.2.2.1. Az „esélyegyenlőségi törvény”

Mínt hogy a siketek nyelvi-kulturális kisebbségként való értelmezése egyetlen hazai jogi dokumentumban sem jelenik meg, az 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról az a törvény, melynek keretében ma a siketek egyéni, köztük nyelvi jogai értelmezhetők. Noha e törvény keretei között a siketek szintén csupán fogyatékos személyekként, nem pedig nyelvi, kulturális kisebbségként vannak meghatározva, a dokumentum, és a

hozzá kapcsolódó további rendeletek mégis magukban rejtik a szemléltetváltás lehetőségét.

A törvény célja „a fogyatékos személyek jogainak, a jogok érvényesítési eszközeinek meghatározása, továbbá a fogyatékos személyek számára nyújtandó komplex rehabilitáció szabályozása, és mindezek eredményeként a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének, önálló életvitelének és a társadalmi életben való aktív részvételének biztosítása” (1. §). A törvény alapelvei (2–3. §) közé tartozik többek között a fogyatékoságból származó terhek csökkentését célzó körülmények létrehozása (2. § (1)), a fogyatékoság következményeinek enyhítése (2. § (3)), annak figyelembe vétele, hogy a fogyatékosok a „bárki által igénybe vehető lehetőségekkel csak különleges megoldások alkalmazása esetén élhetnek” (2. § (3.)). Szintén az alapelvek között fogalmazódik meg, hogy meg kell teremteni a társadalmi életben való részvétel feltételeit, hiszen a fogyatékos személyek a társadalom és a helyi közösségek egyenrangú tagjai (2. § (4)). A fogyatékos személyek jogainak érvényesítéséről a 2. § 5. bekezdése alapján az államnak kell gondoskodnia. Végül a harmadik paragrafus kimondja: „A fogyatékos személyek az őket mindenki mással egyenlően megillető jogaikkal állapotukból fakadóan kevésbé tudnak élni, ezért indokolt, hogy minden lehetséges módon előnyben részesüljenek.”

A siketek érdekei és szempontjai felől szemlélve az esélyegyenlőség kérdése végső soron a kommunikációs akadályozottságon, az információhoz való hozzáférés hiányán keresztül a nyelvhasználat kérdéséhez vezet. A fogyatékos személyt megillető jogokat tárgyaló fejezetben a törvény a kommunikációra vonatkozóan az alábbiak szerint rendelkezik:

6. § (1) A fogyatékos személynek, családtagjainak, segítőinek biztosítani kell a hozzáférés lehetőségét a közérdekű információkhoz, továbbá azokhoz az információkhoz, amelyek a fogyatékosokat megillető jogokkal, valamint a részükre nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatosak.

(2) Hozzáférhető az információ akkor, ha azt a fogyatékos személy érzékelheti és az biztosítja számára a megfelelő értelmezés lehetőségét.

7. § A kommunikációban jelentősen gátolt személy számára a közszolgáltatások igénybevételekor lehetővé kell tenni a kölcsönös tájékozódás feltételeit.

A paragrafusok, minthogy minden fogyatékosági csoportot magába foglaló kerettörvényről van szó, nem nevezik meg az érintett csoportokat, ily módon a siketeket, a kommunikáció módját, így a jelnyelvet sem nevesítik. A 6. § 2. bekezdése alapján azonban lehetőség nyílik a jelnyelvhasználat biztosításaként is értelmezni a törvény szövegét, hiszen a legtöbb siket számára ez az a nyelv, mely érzékelhető, s mely biztosítani képes a megfelelő értelmezés lehetőségét.

A törvény az esélyegyenlősítés célterületei között az oktatásról is rendelkezik a következő módon:

13. § (1) A fogyatékos személynek joga, hogy állapotának megfelelően és életkorától függően korai fejlesztésben és gondozásban, óvodai nevelésben, iskolai nevelésben és oktatásban, fejlesztő felkészítésben vegyen részt a közoktatásról szóló törvényben meghatározottak szerint.

(2) Abban az esetben, ha az – az e célra létrehozott szakértői és rehabilitációs bizottság szakértői véleményében foglaltak szerint – a fogyatékos személy képességeinek kibontakoztatása céljából előnyös, a fogyatékos személy az óvodai nevelésben és oktatásban a többi gyermekkel, tanulóval együtt – azonos óvodai csoportban, illetve iskolai osztályban – vesz részt.

14. § A fogyatékos személy óvodai nevelését, iskolai nevelését és oktatását ellátó óvodát és iskolát a szülő választja ki a szakértői és rehabilitációs bizottság véleménye alapján.

A megfelelő oktatás, fejlesztés és nevelés mibenlétét azonban nem az esélyegyenlőségi törvény állapítja meg. A fent bemutatott, s ezen törvényben is hivatkozott közoktatási törvény, valamint az ahhoz kapcsolódó nevelési irányelvek azok, amelyek egyértelműen meghatározzák, hogy a siketek (szegregált vagy integrált típusú) hangzónyelv-centrikus oktatásban vesznek részt. Ily módon a választás szabadsága csak látszólagos, hiszen a törvény az eddigi gyakorlatot hagyja jóvá.

5.2.2.2. Az Országos Fogyatékosügyi Program

Az esélyegyenlőségi törvény nyomán és azzal összhangban 1999. december 10-én az Országgyűlés elfogadta az *Országos Fogyatékosügyi Programot*, majd 2000 márciusában kormányhatározat született az ennek végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési tervről. A kormány-

határozat az Országgyűlés határozatának megfelelően rendelkezik a fogyatékosokat érintő egyes területeken szükséges intézkedésekről, feladatokról, azok végrehajtásának határidejét pontosan megjelöli, az intézkedések végrehajtásáért felelős tisztségeket megnevezi.

Noha, mint jeleztük, fogyatékosként határozza meg a siketeket, az Országos Fogyatékosügyi Program az első olyan dokumentum, mely hosszú idő után először tükröz szemléletváltást, s megvalósulása esetén változást hozhat a fogyatékosokkal való bánásmód, illetőleg a fogyatékosokat megillető jogok biztosítása területén Magyarországon. A fogyatékosokat nem kirekesztő, hanem befogadó, a társadalom teljes jogú tagjainak tekintő, őket támogató, s önrendelkezési jogukat, önállóságukat tiszteletben tartó rendelkezésekről van szó, melyek a siketek nyelvi jogait érintő kérdésekben is előrelépést jelenthetnek.

Már az alapelvek tárgyalásakor, a társadalmi integráció kérdéskörénél felmerül a kommunikáció szerepe:

I/2.3. Az *integráció elve* feltételezi, hogy a fogyatékos emberek kapcsolatot létesíthessenek és kapcsolatokat tarthassanak fenn más emberekkel és a társadalmi, gazdasági intézmények legszélesebb körével. Az érintkezés feltételeinek biztosítása magában foglalja [...] a megfelelő kommunikációs eszközök használatát, a tömegkommunikáció és a személyes kommunikáció (távközlés, jelnyelvi tolmácsok, „olvasható” információk stb.) terén egyaránt.

Amennyiben a társadalmi kapcsolatok megteremtésének és ápolásának feltételei a megfelelő technikai eszközökkel sem biztosíthatóak, úgy törekedni kell olyan személyi segítségnyújtási formák, szolgáltatások feltételeinek megteremtésére, amelyek révén a mindennapos társadalmi érintkezés fenntartható.

Különös figyelemmel kísérendő és támogatandó az, hogy a fogyatékos emberek folyamatos kapcsolatot tarthassanak fenn családtagjaikkal, valamint az egészségügyi, oktatási, szociális, államigazgatási intézményekkel és munkahelyükkel hagyományos vagy korszerű technikai eszközökön keresztül (pl. távoktatás, távmunka, Internet-hozzáférés stb.).

A Program tehát a fogyatékosok igényeit figyelembe véve kívánja megteremteni a személyes kommunikáció feltételeit, s az integráció ebben az értelemben nem a többséghez való alkalmazkodást, a többségi

normáknak való megfelelést jelenti, hanem a társadalomhoz való tartozást, melynek feltételeit biztosítani kell.

Különösen fontos, hogy az önrendelkezés elvének érvényesítésével a Program nem törekszik a fogyatékosok „fogyatékosossá tételére”, hanem valóban meghagyja cselekvési, döntési szabadságukat, s nem kívánja helyettük irányítani életüket, szabad rendelkezést biztosít „az általuk helyesnek, tisztességesnek tartott és érdekeiknek megfelelő elvek követéséről” (I/2.4.).

A Program leszögezi továbbá, hogy a hátrányos megkülönböztetés tiltása, illetőleg az előnyben részesítés minden területen érvényesítendő elvek. Megvalósítása sok változtatást kíván mind az oktatásban, mind a közintézmények működésében. Mivel a társadalom minden tagjának – fogyatékosoknak és nem fogyatékosoknak, szakembereknek és laikusoknak egyaránt – a mindennapi életben ezen elv szerint kell eljárnia, elengedhetetlen a fogyatékosokra vonatkozó pontos ismeretek bővítése és terjesztése, átadása, valamint a fogyatékosok valódi érdekeit képviselő és védő (különböző feladatokra specializálódó) civil szervezetek létrejöttének és működésének támogatása. Ennek megvalósulásával együtt a rehabilitáció elvében foglaltak következetes végigvitele szintén nagy áttörést jelenthet.

I/2.5. A *rehabilitáció elvének* megfelelően a fogyatékos embereket képessé kell tenni arra, hogy érdemi erőfeszítéseket tehessenek állapotuk és képességeik javítására, vagy azok romlásának megállítására, lassítására. A rehabilitáció elve feltételezi a fogyatékos emberek együttműködését a megfelelő közszolgálati intézményekkel. Így lehetőségük van arra, hogy befolyásolják a rehabilitáció konkrét céljait és eszközeit, hogy együttműködésüket egyenlő felek megállapodásaként, írásban rögzített, és kölcsönös garanciákat tartalmazó rehabilitációs szerződések, egyéni rehabilitációs tervek foglalják keretbe.

A fogyatékosok ellátásában gyakori jelenség, hogy nem a nekik megfelelő módon nyújtanak segítséget. Sokszor kínálnak fel olyan segítséget, eszközöket, melyekre valójában nem mutatkozik körükben igény (l. Lane 1997a: 157). A rehabilitáció elvének érvényesítése ezen a gyakorlaton változtathatna, ha a fogyatékos személyek problémáit nem kívülről, mások határoznák meg, s nem az érintettek beleszólása nélkül oldanák meg, hanem valós igényeiket figyelembe véve. Különösen fontos

lenne ezen elvnek az oktatásban történő érvényesítése ahhoz, hogy valóban hatékony oktatási programokat lehessen kidolgozni a siket gyermekek számára, ne pedig a halló többséghez tartozóknak a siketek boldogulásához fűzött elképzelései érvényesüljenek akkor, amikor az oktatási programok megszületnek.

Ehhez szorosan kapcsolódik a célok között szereplő következő kitétel, mely szintén a fogyatékosok saját igényeinek szem előtt tartását szorgalmazza.

I/3.2. Az önrendelkezés és az emberi méltóság tisztelete érdekében valamennyi támogatás odaítélésénél figyelembe kell venni azt az elvet, hogy a fogyatékos ember maga rendelkezhesse élete célkitűzéseiről, az azokhoz vezető utakról, megvalósítandó emberi és morális értékeiről. A támogatásoknak nem szabad megfosztania a fogyatékos embereket mindattól, amit önállóan is el tudnak érni, amit önállóan is képesek megvalósítani.

A 3.3. pont minden indokolatlanul szegregáló intézkedést tilt. Szegregáció ebben a megfogalmazásban nem kizárólag a többségi társadalomtól való elkülönítést jelenti, hanem minden olyan intézkedést, eljárást, mely társadalmi kapcsolatok megszakadását eredményezi. Tárgy értelmezve a bekezdést: egy embernek a saját kisebbségi közösségéhez való kötődésének gyengítése, megakadályozása a szegregáció egy formája, mely a többségi társadalomba való integrálás érdekében is megtörténhet. Az önrendelkezés elvének s a társadalmi integráció árnyalt értelmezésének eredményeként (megfelelő gyakorlati intézkedések mellett) a Program által képviselt új szemlélet erősítheti a siket közösség összetartását, a siket egyének önbecsülését.

I/3.3. A társadalmi integráció erősítése érdekében fontos, hogy a támogatások igénybevétele szélesebb körű és intenzívebb kapcsolatrendszer kiépítését és ápolását jelentse. Minden, a társadalmi kapcsolatok megszakításához és a kirekesztéshez vezető lépés elkerülendő és – indokolt esetben – szankcionálandó. Minden indokolatlanul szegregáló intézkedés, szakmai elv felülvizsgálatra szorul.

A Program stratégiai céljai között szerepel, hogy

A rehabilitáció során törekedni kell arra, hogy a fogyatékos ember képessé váljon [sic!], illetve megőrizze képességét az/a

– önálló értékteremtésre, önbecsülésének és társadalmi megbecsülésének ápolására és az előbbre jutásra minden területen,

– saját épüléséhez az oktatás, a szakképzés, a sport, a kultúra, a rekreáció lehetőségeinek felhasználására (II/1.).

Úgy tűnik, hogy a siket emberek rehabilitációjának egyik színtere a Program szerint is az oktatás, amelynek azonban mind szemléletében, szerkezetében, mind pedig módszereit tekintve át kell alakulnia ahhoz, hogy a rehabilitáció általános elveiként megfogalmazott kívánalmak a gyakorlatban is érvényesülhessenek.

A Fogyatékosügyi Program egyik – többször említett – általános célja, hogy a társadalom minden tagja pozitív élményként élje meg a fogyatékos emberekkel való találkozást, azaz figyelmet fordít a társadalom egészének – s nem csupán a fogyatékos személyek – magatartására is. Ezen cél elérése minden fogyatékos csoport számára rendkívüli fontosságú. Ebben a tekintetben azonban elengedhetetlen, hogy a társadalom megfelelő információkkal rendelkezzen fogyatékos tagjairól, s ne csupán sztereotípiák alapján ítélje meg őket. Éppen ezért alapvető a fogyatékosokra vonatkozó, több tudományterületre kiterjedő kutatások végzése, s az így szerzett pontos ismereteknek már a kisiskolás korban történő átadása. Ugyanilyen fontos a fogyatékoscsoportok tagjaival való találkozás, az állandó kapcsolattartás is.

A fogyatékosok társadalmi életben való aktív részvételével kapcsolatosan szintén fontos célok fogalmazódnak meg a dokumentumban:

II/4. [...] Kiemelt figyelmet érdemelnek e szempontból is a fogyatékos hallgatók felsőoktatásban való részvételének a támogatása, illetve a kommunikációs eszközök és szolgáltatások (jelző- és hívórendszerek, speciális írott és elektronikus kommunikációs technikák: jeltolmácsok és egyéb kommunikációs segítők és közvetítők) [...]

A felsőoktatásban tanuló siketek száma rendkívül alacsony. A siket értelmiségi réteg szélesítése mindenképpen pozitív hatást gyakorolna a közösség életére, amennyiben a diplomás siketek sikeres szerepmodelleként tevékenykedhetnének, növelve a közösség önállóságát, belső hatékonyságát, valamint a közösség tagjainak önbecsülését. A felsőoktatásban való részvétel ideális körülményeinek megteremtése előtt azonban a közoktatásban kell gondoskodni olyan módszerekről, melyek hozzásegítik a siketeket az egyetemekre/főiskolákra való bejutáshoz.

Az esélyegyenlőség megteremtéséhez szükséges intézkedések és feladatok című részben már pontos feladatok formájában fogalmazódnak meg az alapelvekben és a célkitűzésekben foglaltak. A siketeket illetően nélkülözhetetlen a kommunikációval való részletes foglalkozás, s a Program nem is kerüli meg ezt a kérdéskört.

IV/2. A kommunikáció területén

Az esélyegyenlőségi törvény értelmében a fogyatékos embernek alapvető joga, hogy hozzájuthasson a közérdekű, valamint a jogaik gyakorlásához kapcsolódó információkhoz. Ez a hozzáférhetőség kettős követelményt jelent: egyrészt magába foglalja azt, hogy a fogyatékos személy érzékelje az információkat, másrészt pedig biztosított legyen számára a megfelelő értelmezés lehetősége. A kommunikáció lehetőségét a közszolgáltatások biztosítása során is érvényesíteni kell.

Ennek érdekében:

– Indokolt legalább napi egy hírműsor híreinek siketek által is megérthető kijelzése – feliratozással és/vagy jelnyelvi tolmács segítségével – a médiaszabályozás eszközeivel, valamennyi országos televízió műsorszolgáltatásaiban.

– Biztosítani szükséges a közszolgáltatások minden területén (pl. hivatalos ügyek intézése) a hozzáférhetőséget a fogyatékos személyek számára, a hétköznapi együttműködés és kommunikáció terén is.

– Szükséges, hogy a fogyatékos személyekről és az esélyegyenlőségük megteremtésének érdekében tett intézkedésekről szóló információk folyamatosan jelenjenek meg a médiákban [sic!], a társadalom tagjainak pozitív irányú szemléletváltása, elfogadottsága érdekében is.

Fontos megjegyezni, hogy a törvény figyelmet fordít az információhoz való hozzáférhetőséggel kapcsolatban az érzékelhetőség és az értelmezhetőség különbségére. Egy siket ember számára az írott információ például hozzáférhető lehet ugyan, ám bizonyos esetekben a jelnyelven közvetített információ könnyebben, biztosabban értelmezhető.

A televízió műsorainak tolmácsolása és/vagy feliratozása régóta megoldatlan kérdés Magyarországon. 1998-ban a televízió műsorainak mindössze 1%-a volt feliratozva (G. Juhász 1998). Tudomásunk szerint jelenleg csupán a *Sorstársak* című, hetente jelentkező érdekvédelmi műsort sugározza a közszolgálati televízió jeltolmács közreműködésével. A híreket egyik csatorna sem feliratozza, a filmek pedig jobbára csak akkor feliratosak, ha nincsenek szinkronizálva. Így tehát a siketek mind az információszerzésben, mind bizonyos kulturális javakhoz való hozzáférésben korlátozva vannak.

Témánk szempontjából különös jelentőséggel bír a Program oktatásra vonatkozó néhány konkrét célkitűzése. A siketek integrált oktatásának magyarországi megvalósulása számos változtatást igényel annak érdekében, hogy működése valóban hatékony legyen. Ahhoz, hogy a megfogalmazott célok mindennapi gyakorlattá váljanak, nemcsak az integrált oktatás elveit, céljait és szemléleti háttérét kell felülvizsgálni, amely voltaképpen már meg is történt (lásd például Csányi 2001; Perlusz 2001), hanem a személyi és tárgyi feltételeit is meg kell teremteni. Mindenek előtt azonban megfontolás tárgyává kell tenni, hogy a más fogyatékos csoportok esetében, illetve a hangzó nyelveket használó kétnyelvű kisebbségi közösségekben jól működő oktatási módok, modellek milyen módon és mértékben alkalmazhatók a siket gyerekek nevelésében, oktatásában. A vizsgálatok és a tapasztalatok ugyanis azt tükrözik (a *Salamancai Nyilatkozat* 21. paragrafusában tehát nem véletlenül emeli ki), hogy a körültekintően kidolgozott, jelnyelvhasználaton alapuló szegregált oktatás – legalábbis az alapfokú oktatásban – a siketek esetében sokkal inkább segíti a kétnyelvűvé válást, a kognitív, szociális, érzelmi fejlődést, valamint a társadalmi integrációt, mint az integrált nevelés (vö. Knight és Swanwick 1999; Baker 2001). Az ebbe az irányba történő változáshoz azonban elengedhetetlen jó néhány módosítás bevezetése a tanárképzésben.

IV/5. – Az integrált oktatási formák elterjedése érdekében a pedagógusok felsőfokú képzési intézményeiben, valamint az akkreditált továbbképzési formák között ki kell dolgozni

azon speciális tantervfejlesztő programokat, amelyek révén a pedagógusok jártasságra tehetnek szert a fogyatékos gyermekekkel való kommunikációban („jelelés”, Braille-írás), illetve amelyek felkészítik a pedagógusokat a fogyatékos gyermekek magatartási és tanulási nehézségeinek áthidalására a többségi általános iskolai feltételek között is. A pedagógusok speciális követelményekre való felkészítését és továbbképzését folyamatossá kell tenni.

– Szükséges megvizsgálni az egészségügyi, szociális, humánpolitikai szakemberképzésben azokat a lehetőségeket, amelyek a fogyatékos emberekkel történő speciális kommunikációs technikák elsajátítását segítik.

– Az integrált képzés keretein belül az egyes iskolai tanterveket olyan speciális kiegészítésekkel kell ellátni, amelyek a fogyatékos tanulók iskolavégzését megkönnyítő feltételeket, így a távoktatást, az iskolalátogatás részleges felmentésének lehetőségeit és kötelmeit egységes szemléletben szabályozzák.

– A fogyatékos gyermekek számára biztosított speciális képzési formák bővítését és az integrált oktatás közötti határok átjárhatóságának erősítését célul kell kitűzni. A felülvizsgálati rendszer átvilágítása és reformja alapján biztosítani kell azoknak a szabályoknak és eljárásoknak a végrehajtását, amelyek során a speciális képzés sikeresnek minősíthető a felzárkóztatás szempontjából, s amelyek alapján a tanuló az általános képzési intézményben folytathatja tanulmányait.

– Növelni és fejleszteni szükséges a fogyatékos fiatalok eddig kidolgozott képzési programjainak, az interaktív tananyagoknak és tankönyveknek a számát, a szakképesítések megszerzésének elősegítése érdekében.

– Ki kell dolgozni a felsőoktatásban tanuló fogyatékos személyek speciális tanulmányi, életvezetési, tanácsadási és lakhatási támogatásának a módszertani, infrastrukturális és pénzügyi feltételeire vonatkozó elveit és jogszabályait.

– A fogyatékos fiatalok által tanulható szakmák körét bővíteni szükséges, különös tekintettel a fogyatékos egyén képességéhez és képzettségéhez, valamint a munkaerőpiac elvárásához igazodó szakképzettségi sajátosságokra.

A szakképzésbe bekapcsolható fogyatékos fiatalok esetében meg kell teremteni a képzés, a rehabilitáció és foglalkoztatás összhangját.

A siketek érdekeivel is összhangban lévő célok megvalósítása érdekében tehát számos intézkedés bevezetésére van szükség mind az oktatás, mind a közigazgatási intézmények működésének területén.

5.2.2.3. A Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv

A Program megvalósításának konkrét feladatait tartalmazó intézkedési tervet a 2062/2000. (III. 24.) kormányhatározat tartalmazza. Az egyes feladatok megvalósítását a rendelet határidőkhöz köti, s megnevezi a megvalósításért felelős pozíciókat is. A kormányhatározat megszövegezése azonban már nem mindenütt tükrözi a Fogyatékosügyi Program fogalmi tisztaságát, s ily módon bizonyos esetekben túlságosan tág értelmezésre ad lehetőséget. Bár az intézkedések régen várt változásokat eredményezhetnének, megvalósításuk késik, számos konkrét feladat megoldásának határideje lejárt, miközben az adott kérdéskörrel kapcsolatos előrelépések nem, vagy csak korlátozott mértékben történtek.

A információ hozzáférhetővé, érzékelhetővé, valamint értelmezhetővé tétele rendkívül sürgető feladat, s megoldására a következő pontok vonatkoznak:

2.1. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény módosításával biztosítani kell a közszolgálati televízió műsorszolgáltatása során a főműsoridőben sugárzott hírműsorok siket személyek által megérthető kijelzését.

Felelős: Nemzeti Kulturális Örökség minisztere

Határidő: 2001. január 1.

2.2. Biztosítani kell a közszolgáltatások minden területén – különösen a hivatalos ügyek intézése során és az egészségügyi ellátásban – a kommunikációs hozzáférhetőséget a fogyatékos személyek számára. Ennek megfelelően

a) ki kell építeni a jelnyelvi tolmácsszolgálatok országos hálózatát, b) a közszolgáltatások minden területén

meg kell teremteni a forrásokat a jelnyelvi tolmácsok igénybevételéhez.

Felelős: érintett miniszterek

Határidő: 2003. január 1.

Az intézkedésekben foglaltak általánosabb megfogalmazást nyertek, mint az alapját képező Országos Fogymatékösügi Program szövege, hiszen, míg az utóbbi pontosan kimondja, hogy a hozzáférhetővé tétel módja a feliratozás, illetőleg a jelnyelvi tolmácsolás, addig a konkrét intézkedések szövegében már csupán a nem egyértelmű *kijelzés* szó szerepel. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy a médiumok jelnyelvi tolmácsok alkalmazása nélkül, csupán feliratozással tegyenek eleget a törvényben foglaltaknak. A jeltolmácsolás kiépítésének határideje még nem járt le, s maguk a jeltolmácsok nem kis erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy kiépüljön egy egész országra kiterjedő, jól szervezett hálózat. A közszolgálati televízió műsorainak hozzáférhetővé tétele azonban még nincs biztosítva, holott ennek már meg kellett volna történnie. A médiatörvény módosítása még várat magára, a törvényben még mindig nem szerepelnek konkrét előírások arra vonatkozóan, hogy mely adók mely konkrét műsorokat kötelesek a siketek számára hozzáférhetővé tenni. Ezenkívül igencsak kérdéses, hogy a csupán a főműsoridőben sugárzott hírműsorok hozzáférhetővé tételével minden szükséges információ elérhetővé válik a siketek számára, s ezzel esélyegyenlőségük ebben a vonatkozásban biztosítva lesz. Továbbá a rendelet nem biztosítja a televízióon keresztül közvetített kulturális javakhoz való hozzáférést, amennyiben nem rendel el a hírműsorokon kívül más programok (például filmek, magazinműsorok) hozzáférhetővé tételét.

A tolmácsszolgálat kiépítésére, a tolmácsolás, valamint a tolmácsképzés állami finanszírozására, s a tolmácsszakma hivatalos (a más nyelvekkel dolgozó tolmácsokéval azonos) elismerésére rendkívül nagy szükség van. Nem az irányelvek és a jogszabályok megvalósulásának és érvényesülésének érdekében, hanem elsősorban azért nélkülözhetetlen a tolmácsok körének bővítése, mert a tényleges, egyre differenciáltabbá váló igényeket a ma működő tolmácsok – igen nagy túlterheltségük és gyakran önkéntes munkájuk ellenére – nem tudják kielégíteni. Magyarországon 1998-ban mindössze 38 jelnyelvi tolmács dolgozott (G. Juhász 1998), akiknek munkája legtöbbször nem merül ki a hagyományos értelemben vett tolmácsolásban, hanem megkívánja az aktív segítő tevékenységet is. A jelnyelvi tolmácsok helyzetének

rendezésével kapcsolatosan a dokumentum a következőképpen rendelkezik:

5.2.2. Biztosítani kell a jelnyelvi tolmács, valamint a személyi segítő szakma képzési, vizsgáztatási feltételeinek kidolgozását, és az OKJ-be történő felvételét.

Felelős: oktatási miniszter

Határidő: 2001. január 1.

A határidő lejártá ellenére még nem beszélhetünk számottevő változásokról a tolmácsolás szakmai feltételeinek megteremtése terén, az Országos Képzési Jegyzékben 2001. január 31-én még nem szerepelt a jelnyelvi tolmács kategória. A 2002. évben azonban jelentős előrelépések várhatók mind a képzést, a hálózatépítést, a jogi elismerést, mind pedig a finanszírozást illetően.

A tolmácsszolgálat létrejöttével, s annak állami finanszírozásával megoldhatóvá válna, hogy semmilyen körülmények között ne kelljen tolmácsbizonyítvánnyal nem rendelkező, a tolmácsolás feladatát esetlegesen nem megfelelően ellátó segítőt kérni például a bírósági eljárások (s nem csak a büntetőeljárások) alkalmával, mely esetekben a siket személy esélyegyenlősége nincs biztosítva. Jelentős mennyiségű informális adattal rendelkezünk arról, hogy siket állampolgárok jogai súlyosan sérültek, mert – jeltolmács hiányában vagy egy jelelni nem megfelelően tudó személy tolmácsoló tevékenysége következtében – a kihallgatás során az információáramlás nem volt megfelelő. A büntető eljárásról szóló 1973. évi I. törvény ugyanis a következőképpen rendelkezik:

80. § (2) Süketet vagy némát általában tolmács igénybevételével kell kihallgatni, de kihallgatható írásbeli érintkezés útján is.

80. § (3) 2. A törvény rendelkezése szerint süket, néma, vagy ezzel azonos fogyatékoságban szenvedő személyt ugyancsak tolmács igénybevételével kell kihallgatni. Ez esetben tolmácsként általában az ilyen tevékenységgel hivatásszerűen foglalkozó személyt hallássérült oktatók, nevelők, gyógypedagógusok köréből kell kirendelni. Amennyiben viszont megvalósítható a tolmács mellett, vagy ahelyett az ilyen fogyatékoságban szenvedő személy írásbeli érintkezés útján

is kihallgatható és nem feltétlenül szükséges tolmács alkalmazása.

A fogyatékos személyek helyzetének, életkörülményeinek javítása, a számukra legmegfelelőbb integrációs stratégia kidolgozása komoly kutatómunkát igényel minden egyes fogyatékoscsoportra vonatkozóan, ennek hiányában ugyanis az érintettek érdekei sérülhetnek. A kormányhatározat előírja:

5.1.2. Támogatni kell a kutatást, fejlesztést, az országos és regionális szakmai konferenciák szervezését és a pedagógusok továbbképzését az integrált oktatás témájában, továbbá a gyakorlati segítségként felhasználható – a konferenciákon is elhangzott – szakmai és módszertani anyagok kiadványban történő közzétételét.

Felelős: oktatási miniszter

Határidő: 2001. január 1.

Ezzel összhangban az utóbbi időben több kutatást összegző munka is napvilágot látott. Ilyen a dr. Salné Lengyel Mária vezetésével készült *A gyógypedagógiai oktatás helyzete az ezredforduló Magyarországon* című kötet is (lásd még Hoffmann 2000), mely áttekintést ad a magyarországi gyógypedagógia történetéről, s egy, az intézmények tárgyi és személyi feltételeit feltáró vizsgálat eredményeit is bemutatja. A kutatásoknak a diszciplínák minél szélesebb körét érintő előmozdítása és támogatása, valamint a kutatási eredmények bemutatása, közzététele is állandó feladat kell hogy legyen. A teljesítésre rendelt szűk időszakkal a rendelet azonban nem biztosított támogatást a hosszú távú és folyamatos kutatómunkához, amely nélkül a gyakorlati változtatások hatékony megvalósíthatósága kérdéses marad.

A felsőoktatásra vonatkozó egyik rendelkezés a következőképpen fogalmaz:

5.3.2. Ki kell dolgozni a pedagógusképző intézményekben a gyógypedagógiai programok bevezetésének, valamint a gyógypedagógus képzettség más pedagógus szakkal szakpárban történő megszerzésének feltételeit.

Felelős: oktatási miniszter

Határidő: 2000. október 1.

Ezzel összhangban a gyógypedagógiai felsőoktatás alapképzési szakjainak képesítési követelményeiről szóló 168/2000 (IX. 29.) kormányrendelet 1. számú mellékletében foglaltak lehetővé teszik a gyógypedagógus végzettség mellett egy másik pedagógusi végzettség megszerzését állami finanszírozással.

4.1.3. A két szakon folyó, illetve a második szakképzettség megszerzésére irányuló képzésben valamely gyógypedagógus szak mellett egy másik pedagógus (óvodapedagógus, tanító, tanár, szakoktató, szociálpedagógus, nevelőtanár, pedagógia) szak elvégzése is lehet államilag finanszírozott.

Rendkívül fontos továbbá az intézkedési terv azon rendelkezése, miszerint

5.3.6. Biztosítani kell a fogyatékos hallgatók speciális szükségleteihez igazodó intézményi feltételek kialakítását: a felvételi vizsgakövetelmények, az idegen nyelvi vizsgakövetelmények, a gyakorlati és egyéb tanulmányi követelmények területén. Biztosítani kell továbbá a segítő szolgálatok (jelnyelvi tolmács, személyi segítő) igénybevételenek lehetőségét, a személyi segítők képzésének, továbbképzésének feltételeit, a személyi segítő szolgálat megtervezését, kollégiumi, lakhatási igények feltérképezését és az ezeknek megfelelő kollégiumi férőhelyek kialakítását.

Felelős: oktatási miniszter

szociális és családügyi miniszter

Határidő: 2001. január 1., folyamatos

Mint utaltunk rá, a nyelvvizsga megszerzésében, s így módon a diplomaszerezésben a siketek egyértelműen hátrányos megkülönböztetést szenvednek. Számukra a jelenleg érvényes nyelvvizsgarendszerben szinte lehetetlen bizonyítványt szerezni, hiszen a vizsga több modulja is hallást igényel. E diszkriminatív gyakorlat megszüntetése érdekében szükség van

a vizsgaszabályzat külön rendelkezésekkel történő módosítására a lehető legrövidebb időn belül. Mindemellett mielőbbi megoldásra vár a siket diákok idegennyelv-tanulásának kérdése, mely az esélyegyenlőség megteremtésének egyik rendkívül fontos eleme.

Sajnálatos módon túlságosan sok intézkedés határideje lejárt anélkül, hogy a megjelölt feladatok végrehajtása megtörtént volna, holott a siketek, illetőleg valamennyi érintett csoport problémáinak megoldása mind társadalmi szempontból, mind a nemzetközi normák alakulását tekintve napjainkra immár megkerülhetetlen.

6. A jelnyelv, kétnyelvű oktatás: tények és lehetőségek

A siketség gyökeresen különböző orvosi, patológiai és antropológiai, szociokulturális értelmezése egyrészt eltérő társadalom- és oktatáspolitikai gyakorlatokhoz, másrészt a siket közösségek nyelvi jogainak különböző értelmezéséhez vezet. Az orvosi megközelítés képviselői számára a nyelvi jogi kérdések voltaképpen fel sem merülnek, hiszen a siket ember a halló társadalom egy fogyatékos tagja, ily módon minden olyan jog, amely egyéni nyelvi jognak tűnhet (jeltolmácsolás, feliratozás stb.) valójában „kompenzatórikus” jog a fennálló fogyatékoság mérséklésére (vö. Johnson és munkatársai 1989; Reagan 2001).

A siketek nyelvi jogai tehát antropológiai, szociokulturális keretben nyernek valódi értelmet, amikor a jelnyelv és a felsorolt támogatások nem a fogyatékoság kompenzálása vagy a rehabilitáció eszközeként vannak jelen, hanem azért, mert e jogok a siket közösség mint nyelvi és kulturális kisebbség alapvető, elidegeníthetetlen emberi jogai közé tartoznak (vö. Nover 1996). Ebben a keretben azonban a nemzetközi instrumentumokban szereplő nyelvi jogok szinte egyetemesen sérülnek akkor, amikor siket közösségekről van szó (Lane és munkatársai 1996; idézi Reagan 2001: 168).

Magyarországon, minthogy még ma is az orvosi, patológiai szemlélet az uralkodó, nem beszélhetünk a siketekre, siket közösségre vonatkozó nyelvpolitikáról és -stratégiáról, miközben az oktatási gyakorlat a nyelvi asszimiláció ideológiáját közvetíti (vö. Cobarrubias 1983: 63–64). A fennálló kereteken belül az Országos Fogyatékosügyi Program hosszú idő óta az egyedüli esély a változásra. Szükséges lenne azonban a megvalósításáról szóló rendeletek pontos megfogalmazása,

valamint a kijelölt határidők betartása, a megvalósulás állandó ellenőrzése. A változás lehetősége tehát még csak törvényileg adott. Amennyiben a kitűzött célok nem valósulnak meg, a dokumentum csupán egy szemléletváltást sürgető, megoldási lehetőségeket összegző javaslatsor marad.

Hosszabb távon egy siketközponitű, érdekeiket figyelembe vevő, a siketeket is bevonó kétnyelvű siketoktatási politika megvalósulása lenne a legfontosabb lépés az olyan alapvető emberi jogok érvényesülése felé, mint a gyermekek joga a minőségi oktatáshoz, az anyanyelven folyó oktatáshoz, az egyenlőséghez vagy egy nyelvi, kulturális csoporthoz való tartozáshoz stb. A magyarországi siket közösség jogos kívánalmái között szerepel a magyarországi jelnyelv elismerése és használatának támogatása, legfőképpen az oktatásban.

Mindezen célkitűzések számos országban már megvalósultak, s a kétnyelvű oktatás, mely módszereiben és távlati céljaiban is mindkét nyelv használatát fontosnak tartja, olyan eredményeket mutatott föl, melyekkel az orális módszerrel dolgozó intézmények nem – vagy csupán kivételes esetekben – büszkélkedhetnek (Svartholm 1994).

Irodalom

- Abonyi Nóra 2001. Körkép a budapesti hallássérültek társadalmi helyzetéről. *Educatio* 2001/2: 375–383.
- Ahlgren, I. és Hyltenstam, K. (szerk.) 1994. *Bilingualism in Deaf Education*. (International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf, 27) Hamburg: Signum.
- Andersson, Y. 1994. Deaf people as a linguistic Minority. In: Ahlgren, I. és Hyltenstam, K. (szerk.), 1994: 9–13.
- Bahan, B. 1989. Total Communication, a Total Farce. In: Wilcox, Shermann (szerk.), *American Deaf Culture*, 117–120. Silver Spring: Linstok Press.
- Baker, C. 1999. Sign Language and the Deaf Community. In: Fishman, J. A. (szerk.), *Handbook of Language and Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- Baker, C. 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 3. kiadás. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Bartha Csilla 2001. *A siket gyermekek oktatásának helyzete — Javaslat a siket gyermekek bilingvális (verbális és jelnyelvi) képzésének beindítására*. Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége (Előterjesztés az Országos Fogyatékosügyi Tanács 2001. november 8-i ülésére) 21 l.
- Bartha, Csilla 2002. Reconstructing Deafness: Language ideologies, discriminatory practices and the Deaf community in Hungary. (Előadás) *Sociolinguistics Symposium 14*, Gent, April 4–6, 2002.
- Bartha Csilla (megjelenőben a) A siket gyermek és a kétnyelvűség. 28 l.
- Bartha Csilla (megjelenőben b) Kétnyelvűség, nyelvcseré: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei. (Plenáris előadás) *Nemzetközi Romológiai Szeminárium*, Pécs, 2001. november. 22–23.
- Bergman, B. 1994. Signed Languages. In: Ahlgren, I. és Hylltenstam, K. (szerk.) 1994: 15–35.
- Bos, H. 1994. Prelingual deafness, sign language, and language acquisition. In: van den Bogaerde, B., Knoors, H. és Verrips, M. (szerk.), *Language acquisition with non-native input*, 11–29. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bos, H. és Schermer, T. (szerk.) 1995. *Sign Language Research*. Hamburg: Signum.
- Branson, J. és Miller, D. 1998. Nationalism and the linguistic rights of deaf communities. *Journal of Sociolinguistics* 2: 3–34.
- Bulwer, J. 1644. *Chirologia; Or the Natural Language of the Hand*. London: R. Whitaker.
- Charrow, V. R. és Wilbur, R. B. 1989. The Deaf Child as a Linguistic Minority. In: Wilcox, S. (szerk.), *American Deaf Culture*, 103–117. Silver Spring: Linstok Press.
- Cobarrubias, J. 1983. Ethical Issues in Status Planning. In: Cobarrubias, J. és Fishman J. (szerk.), *Progress in Language Planning*, 41–85. Berlin: Mouton.
- Csányi Yvonne (szerk.) 1993. *Bevezetés a hallássérültek pedagógiájába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csányi Yvonne 1994. Gondolatok a jelnyelv alkalmazási lehetőségeiről a súlyos fokban hallássérült gyermekek és fiatalok nevelése során. In: Csányi Yvonne (szerk.), *A beszéd-nyelv fejlesztésének módszerei hallássérülteknél*, 109–119. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola Szurdopedagógiai Tanszék.

- Csányi Yvonne 2001. Különtámogatás: szegregáltan vagy integráltan — Trendek külföldön és Magyarországon. *Educatio* 2001/2: 232–243.
- Deuchar, M. 1984. *British Sign Language*. London: Routledge and Kegan Paul.
- EUD Update. Vol. 4. No.10, 2001. március.
- Evans, L. 1997. Total Communication. In: Gregory, S. és Hartley, G. M. (szerk.), *Constructing Deafness*, 131–136. London és New York: Pinter.
- G. Juhász Judit 1998. A siketek kétnyelvűek, mégsem értik meg őket. *Magyar Hírlap* 1998/246: 6. lap.
- Grosjean, F. 1982. *Life with two languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge és London: Harvard University Press.
- Grosjean, F. 1992. The Bilingual and a Bicultural Person in the Hearing and in the Deaf World. *Sign Language Studies* 77: 307–320.
- Grosjean, F. 2000. The right of the deaf child to grow up bilingual. (A siket gyermek joga a kétnyelvűvé váláshoz) *LTLP, February 2000*.
- Halász Gábor és Lannert Judit (szerk.) 2000. *Jelentés a magyar közoktatásról, 2000*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. (lásd még <http://www.oki.hu>)
- Hansen, B. 1980. Research on Danish sign language and its impact on the deaf community. In: Baker, C., Battison, R. (szerk.), *Sign Language and the Deaf Community*. Silver Spring: National Association of the Deaf.
- Hattyár Helga 1998. *A jelnyelv szociolingvisztikai megközelítései: Vizsgálatok magyarországi siket és nagyothalló közösségekben*. Szakdolgozat. ELTE BTK.
- Hattyár Helga 2000. A siketoktatás elméleti és gyakorlati kérdései. *Educatio* 2000/4: 776–790.
- Hickok, G., Bellugi, U. és Klima, E. S. 2001. Sign language in the brain. *Scientific American* 2001, July: 42–49.
- Hoffmann Rózsa (szerk.) 2000. *Hátrány, kudarc, leszakadás a közoktatásban*. Budapest: Oktatási Minisztérium és Országos Közoktatási Tanács.
- Johnson, R. S., Liddell, S. és Erting, C. 1989. *Unlocking the Curriculum: Principles for Achieving Access in Deaf Education*. Washington, D.C.: Gallaudet University.

- Jokinen, M. 2000. The Linguistic Human Rights of Sign Language Users. In: Phillipson, Robert (szerk.), *Rights to Language: Equity, Power and Education*, 203–213. London és Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- Knight, P. és Swanwick, R. 1999. *The Care and Education of a Deaf Child*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Kudomrák Gyöngyi 1999. *Súlyos fokban hallássérült alsó tagozatos tanulók szájáról olvasási teljesítményének vizsgálata*. Szakdolgozat, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Kyle, J. és Allsop, L. 1997. *Sign in Europe: A Study of Deaf People and Sign Language in the European Union*. Bristol: Centre for Deaf Studies, University of Bristol.
- Lancz Edina és Steven Barbeco 1999. *A magyar jelnyelv szótára*. Budapest: Siketek és Nagyothallók Országos Sövetsége, SHL Hungary.
- Lane, H. 1992. *The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community*. New York: Alfred A. Knopf.
- Lane, H. 1997a. Constructions on Deafness. In: Davis, L. J. (szerk.), *The Disability Studies Reader*, 153–171. New York és London: Routledge.
- Lane, H. 1997b. Why the Deaf Are Angry. In: Gregory, S. és Hartley, G. (szerk.), *Constructing Deafness*, 117–120. London, New York: Pinter.
- Lane, H., Hoffmeister, R. és Bahan, B. 1996. *A Journey into the Deaf-world*. San Diego, CA: Dawn Sign Press.
- Liddell, S. 1980. *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- Lucas, C. 1989. (szerk.) *The Sociolinguistics of the Deaf Community*. San Diego, CA: Academic Press.
- Lucas, C. 1994. Sociolinguistics of Sign. In: Asher, R. E. és Simpson, J. M. (szerk.), *The encyclopedia of language and linguistics*, 4015–4018. New York: Pergamon Press.
- Lucas, C. és Valli, C. (szerk.) 1992. *Language Contact in the American Deaf Community*. San Diego, CA: Academic Press.
- Lucas, C. és Valli, C. 1989. Language contact in the American Deaf Community. In: Lucas, C. (szerk.) *The Sociolinguistics of the Deaf Community*, 11–40. San Diego, CA: Academic Press.
- Markides, A. 1997. The Teaching of Speech: Historical Developments. In: Gregory, S. és Hartley, G. (szerk.), *Constructing Deafness*, 114–116. London, New York: Pinter, The Open University.

- Muzsnai István 1997. Kinek az érdekét hivatott szolgálni a szurdopedagógia? (Avagy mellőzhető-e az elsősorban a siket gyermek érdekét szem előtt tartó oktatásból a siket gyermekek jelnyelve?) In: *Gyógypedagógiai Szemle* 1997/2: 139–142.
- Muzsnai, István 1999. The Recognition of Sign Language: A Threat or a Way to Solution? In: Kontra, M., Phillipson, R. Skutnabb-Kangas, T. és Várady, T. (szerk.), *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*, 279–296. Budapest: Central European University Press.
- Nash, J. 1987. Policy and practice in the American Sign Language community. *International Journal of the Sociology of Language* 68: 7–22.
- Nover, S. M. 1996. Politics and Language: American Sign Language and English in Deaf Education. In: Lucas, C. (szerk.), *Sociolinguistics in Deaf Communities*, 109–163. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Penn, C. és Reagan, T. 1994. The properties of South African Sign Language: Lexical diversity and syntactic unity. *Sign Language Studies* 85: 319–327.
- Perlusz Andrea 2000. *A hallássérült gyermekek integrációja*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Perlusz Andrea 2001. Az integrált hallássérült gyermekek sikeres iskolai teljesítményét befolyásoló tényezők. *Educatio* 2001/2: 389–394.
- Reagan, T. 2001. Language planning and policy. In: Lucas, C. (szerk.) *The Sociolinguistics of Sign Languages*, 145–180. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salné Lengyel Mária (szerk.) 2000. *A gyógypedagógiai oktatás helyzete az ezredforduló Magyarországon*. <http://www.oki.hu>
- Skutnabb-Kangas, T. 1994. Linguistic Human Rights. A Prerequisite for Bilingualism. In: Ahlgren, I. és Hyltenstam, K. (szerk.) 1994: 139–159.
- Skutnabb-Kangas, T. 1998. A nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. *Fundamentum* 1998/1-2: 7–25.
- Stokoe, W. 1960. *Sign Language Structure: An Outline of Visual Communication Systems of the American Deaf*. Studies in Linguistics: Occasional Paper No. 8. Buffalo, NY: University of Buffalo.
- Svartholm, K. 1994. Second Language Learning in the Deaf. In: Ahlgren, I. és Hyltenstam, K. (szerk.) 1994: 61–70.

- Szabó Mária Helga 1998. A siketség alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai. *Modern Nyelvoktatás* 1998/4: 28–33.
- Szabó Mária Helga 1999. Lokalitas, perspektiva, akcióminőség a jelnyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 96: 232–246.
- Woll, B. és Kyle, J. 1994. Sign Languages. In: Asher, R. E. és Simpson, J. M. (szerk.), *The encyclopedia of language and linguistics*, 3890–3912. New York: Pergamon Press.

Dokumentumok

1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról
- 138/1992 (X. 8.) kormányrendelet a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. törvény végrehajtásáról a közoktatási intézményekben
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
- 23/1997. (VI. 4.) MKM rendelet a Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról
mellékletei: Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve
Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tanterv irányelve
1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról
- 100/1999. (XII. 10.) OGY határozat az Országos Fogyatékosügyi Programról
melléklete: Országos Fogyatékosügyi program
- 2062/2000. (III. 24.) Kormányhatározat az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési tervről
melléklete: Az Országos Fogyatékosügyi program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv
- 168/2000. (IX. 29.) kormányrendelet a gyógypedagógiai felsőoktatás alapképzési szakjainak képesítési követelményeiről
- A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1996.
- Ajánlás a jelnyelvekről (Resolution on Sign Languages) Európa Parlament, 1988.
- Ajánlás a jelnyelvekről (Resolution on Sign Languages) Európa Parlament, 1998.
- Salamancai Nyilatkozat.
- Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, ENSZ, 1992.

A SIKET GYERMEK JOGA A KÉTNYELVŰVÉ VÁLÁSHOZ*

FRANÇOIS GROSJEAN
Neuchateli Egyetem, Svájc

Minden siket gyermeknek meg kell adni a jogot, hogy kétnyelvűként nőhessen fel, a halláscsökkenés (-károsodás) szintjétől függetlenül. A gyermek akkor jut teljes kognitív, nyelvi és társadalmi képességek birtokába, ha ismeri és használja mind a jel-, mind a verbális nyelvet (annak írott és – lehetőség szerint – hangzó formáját).

1. A gyermek nyelv iránti szükségletei

A siket gyermeknek a nyelv segítségével számos dolgot kell megvalósítania.

1.1. A szülőkkel, családtagokkal minél előbb kommunikálni

A halló gyermek általában élete első éveiben sajátítja el a nyelvet, mivel környezetében ennek van kitéve és képes ennek érzékelésére. A nyelv a gyermek és a szülei közötti szociális és személyes kötelékek megalapozó és megerősítő eszköze. Ami igaz a halló gyermek, annak igaznak kell lennie a siket gyermek vonatkozásában is. Tehát a siket gyermeknek is minél előbb és minél teljesebben képesnek kell lennie kommunikálni a

* Ez a rövid írás a kétnyelvűség és siketség témakörével éveken át foglalkozó gondolatok eredménye. A környezet (szülők, orvosok, logopédusok, nevelők stb.) gyakran nem tekinti a siket gyermeket jövőendő kétnyelvű vagy kétkulturájú egyénnek. Ez a felismerés készített e cikk megírására. Az alábbi kollégáim, barátaim voltak segítségemre: Robbin Battison, Penny Boyes-Braem, Eve Clark, Lysiane Grosjean, Judith Johnston, Harlan Lane, Rachel Mayberry, Lesley Milroy, Ila Parasnis és Trude Schermer. Köszönet nekik megjegyzéseikért, javaslataikért.

szüleivel valamelyik természetes nyelv segítségével. A nyelv az, amely révén a szülő-gyermek érzelmi kötődés leginkább kifejeződik.

1.2. A kognitív képességeket kisgyermekkorban fejleszteni

A nyelv révén a gyermek személyiségfejlődése szempontjából létfontosságú kognitív képességeket fejleszt. Ezekhez a különböző típusú érvelési, absztraháló, memorizáló stb. képesség tartozik. A nyelv teljes hiánya, egy nem természetes nyelv adoptálása vagy egy rosszul értett vagy ismert nyelv használata igen hátrányos következményekkel járhat a gyermek kognitív fejlődésére nézve.

1.3. Enciklopédikus tudást birtokba venni

A gyermek a világról való enciklopédikus ismereteit főleg a nyelv révén sajátítja el; a szülőkkel, családtagokkal, gyerekekkel és felnőttekkel folytatott kommunikáció során világról szóló információkat cserél. Ez a tudás szolgál később az iskolában folytatott különböző tevékenység alapjául; ez teszi lehetővé és erősíti a nyelvi megértést. Az enciklopédikus tudás támogatása nélkül nincs igazi nyelvi megértés.

1.4. A környező világgal teljességgel kommunikálni

A siket gyermeknek, akár csak a halló gyermeknek, képesnek kell lennie teljes körűen kommunikálni azokkal (szülők, testvérek, kortársak, tanárok, felnőttek stb.), akik életük részét képezik. A kommunikáció során az információ optimális része arra a nyelvre jusson, amely a helyzetnek és a résztvevőknek leginkább megfelel. E szempont szerint bizonyos esetekben a jelnyelvnek, más esetekben a verbális nyelvnek (annak valamelyik formájának) jut ez a szerep, de olykor a két nyelv váltogathatja egymást e funkcióban.

1.5. Kétféle világhoz akkulturálódni

A nyelv révén a siket gyermekeknek kétféle – a halló és a siket – világ tagjává kell válniuk. Részben azonosulniuk kell a hallók világával, ami az esetek többségében szüleik és családtagjaik világa (a siket gyermekek 90%-ának szülei ép hallásúak). De kapcsolatba kell kerülniük – amilyen gyorsan lehet – a siketek világával, azaz a másik világgal is. Otthonosan kell mozogniuk mindkét világban, amennyire csak lehetséges mindkettővel azonosulniuk kell.

2. E szükségletek teljesülésének egyetlen módja – a kétnyelvűség

A kétnyelvűség két vagy több nyelv ismerete és rendszeres használata. A „jelnyelv–verbális nyelv” kétnyelvűség az egyetlen módja annak, hogy a siket gyermek kielégítse szükségleteit, azaz hogy korán kommunikáljon szüleivel, fejlessze kognitív képességeit, enciklopédikus tudásra tegyen szert, teljes körűen kommunikáljon a környező világgal és hogy akkulturálódjon a hallók és a siketek világához.

2.1. Milyen típusú kétnyelvűség?

A siket gyermek kétnyelvűsége a siket közösség által használt jelnyelvet és a halló közösség által használt verbális nyelvet foglalja magában. Az utóbbit írott és – lehetőség szerint – hangzó formájában is el kell sajátítania. A két nyelv – a gyermektől függően – különböző szerepet játszik: egyes gyermekek domináns nyelve a jelnyelv, másoké a verbális nyelv és vannak olyanok, akiknél egyensúly van a két nyelv között. A kétnyelvűségnek a továbbiakban különböző fajtái alakulhatnak ki, mivel különböző szintű siketség létezik és maga a nyelvi érintkezési helyzet is komplex (négy nyelvi készség, két produkciós és két percepciós rendszer stb.), azaz a siket gyermekek különböző fokon válnak kétnyelvűvé és kétkulturájúvá. Ebben az értelemben nem különböznek a világ lakosságának körülbelül a felétől, akik két vagy több nyelvvel élnek. (A becslések szerint legalább annyi, ha nem több kétnyelvű van ma a világban, mint egynyelvű.) Akárcsak más kétnyelvű gyermekek, ők is két nyelvet használnak a mindennapi élet során, ők is két világhoz – ebben az esetben a hallók és a siketek világához – tartoznak.

2.2. A jelnyelv szerepe

A jelnyelvnek kell az első nyelvnek vagy az első két nyelv egyikének lennie, amelyet a súlyosan hallássérült gyermek elsajátít. A jelnyelv természetes, teljes értékű, tökéletes kommunikációt biztosító nyelv. A jelnyelv a verbális nyelvvel ellentétben – ha gyorsan megtanulják – az egészen kicsi siket gyermek számára a szülőkkel való korai és teljes kommunikációt teszi lehetővé. A jelnyelv fontos szerepet játszik a siket gyermek kognitív és szociális fejlődésében, segíti a világról szerzett ismeretek elsajátítását. Lehetővé teszi a siket gyermek akkulturálódását a siketek világához (amely a két világ egyike, amihez a gyermek tartozik), mihelyt megteremtődött a kapcsolat ezzel a világgal. A jelnyelv ezenkívül elősegíti a verbális nyelv elsajátítását: annak akár írott, akár hangzó formáját. Köztudott, hogy az első szokásos módon elsajátított nyelv,

legyen az verbális vagy jelnyelv, nagyban hozzájárul a második nyelv elsajátításának sikeréhez. Végül, ha a gyermek a jelnyelvet képes használni, akkor már garantált, hogy a gyermek legalább egy nyelvet tökéletesen elsajátított. A siket gyermekek és környezetük szakembereinek hatalmas erőfeszítései, valamint a különféle technikai segédeszközök használata ellenére tény, hogy sok siket gyermeknek vannak nehézségei a verbális nyelv hangzó formájának létrehozásában és értésében. Mivel jó néhány évet kell várni, hogy a verbális nyelven kielégítő, de talán általa soha el nem érhető szintre jusson, és eközben megtagadjuk tőle, hogy a közvetlen szükségleteit kielégítő nyelvet (jelnyelv) megtanulhassa, azt kockáztatjuk, hogy a gyermek visszamarad mind nyelvi, mind kognitív, mind társadalmi vagy személyiségi fejlődésében.

2.3. A verbális nyelv szerepe

A kétnyelvű lét két vagy több nyelv ismeretét és használatát jelenti. A siket gyermek másik nyelve az a nyelv, amit az a halló világ használ, amely a gyermek második világa. Ez a nyelv hangzó vagy írott formájában a gyermek szüleinek, testvéreinek, tágabb családjának, jövődő barátainak, munkaadóinak stb. nyelve. Fontos, hogy kommunikáció jöjjön létre akkor is, ha a gyermek olyanokkal kerül kapcsolatba a mindennapi életben, akik nem ismerik a jelnyelvet, ezért a kommunikáció csak a verbális nyelven valósulhat meg. A verbális nyelv – főleg annak írott formája – a későbbiek során az ismeretek elsajátításának fontos eszköze. Az általunk tanultból sok mindent az írás közvetít, akár otthon, akár az iskolában. Mi több, a siket gyermek tanulmányi sikere és jövődő szakmai teljesítménye nagy mértékben attól függ, hogy a verbális nyelv írott és – ha lehetséges – hangzó formáját mennyire jól sajátította el.

3. Befejezés

Kötelességünk lehetővé tenni a siket gyermek számára, hogy két nyelvet sajátítson el: a siket közösség jelnyelvét (mint első nyelvet, ha a halláscsökkenés nagyfokú) és a halló többség verbális nyelvét. Ennek elérése céljából a gyermeknek mindkét közösséggel kapcsolatba kell lépnie, éreznie kell mindkét nyelv megtanulásának és használatának szükségességét. A gyermek jövőjével való hazardírozás a modern technikai haladásban bízva csak egy nyelvvel, a verbális nyelvvel számolni. Egyfelől kockáztatjuk a gyermek kognitív és személyiségi

fejlődését, másfelől tagadjuk annak szükségességét, hogy a gyermek mindkét kultúrába bekapcsolódjon, amelynek tulajdonképpen tagja. Ha a gyermek korán kapcsolatba kerül a két nyelvvel, az több garanciát nyújt, mint a csak egyik nyelvvel való kapcsolat, bármi is legyen a gyermek jövője, és a lehetséges két világ közül bármelyiket is válassza magának az életben. Az ember soha nem bánja meg, ha több nyelvet ismer, azt viszont minden bizonnyal megbánja, ha nem ismer eleget, különösen akkor, ha a fejlődése a tét. A siket gyermeknek meg kell adni a jogot, hogy kétnyelvűként nőjön fel, és az ebben nyújtott segítségért mi vagyunk a felelősök.

A szerzőtől

- Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grosjean, F. (1987). Bilingualism. In *Gallaudet Encyclopedia of Deaf People and Deafness*. New York: McGraw-Hill.
- Grosjean, F. (1992). The bilingual and the bilcultural person in the hearing and in the deaf world. *Sign Language Studies*, 77, 307-320.
- Grosjean, F. (1994). Individual bilingualism. In *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
- Grosjean, F. (1994). Sign Bilingualism: Issues. In *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
- Grosjean, F. (1996). Living with two languages and two cultures. In I. Paransis (Ed.), *Cultural and Language Diversity: Reflections on the Deaf Experience* (pp. 20-37). Cambridge: Cambridge University Press.

Köszönetemet fejezem ki Lengyel Zsoltnak és Navracsecs Juditnak a magyar nyelvű szöveg fordításáért. (F.G.)

Név- és tárgymutató

- 100/1999. (XII. 10.) OGY
határozat az Országos
Fogyatékosügyi Programról,
90
- 138/1992. (X. 8.)
kormányrendelet a
közalkalmazottakról szóló
1992. évi XXXIII. törvény
végrehajtásáról a közoktatási
intézményekben, 90, 102
- 168/2000 (IX. 29.)
kormányrendelet a
felsőoktatás alapképzési
szakjainak képesítési
követelményeiről, 116
184. sz. törvény a nemzetiségi
kisebbségek nyelveinek
használatáról, 35
1973. évi I. törvény a
büntetőeljárásról, 90, 114
1992. évi XXXIII. törvény a
közalkalmazottak jogállásáról,
90, 102
1993. évi LXXIX. törvény a
közoktatásról, 90, 91, 101
1993. évi LXXVII. törvény a
nemzeti és etnikai kisebbségek
jogairól (lásd még kisebbségi
törvény), 61, 62
1998. évi XXVI. törvény a
fogyatékos személyek jogairól
és esélyegyenlőségük
biztosításáról (lásd még
„esélyegyenlőségi törvény”),
90, 102-104
2001. évi XCVI. törvény (a
reklámok nyelvéről), 54
- 2062/2000. (III. 24.)
kormányhatározat az Országos
Fogyatékosügyi Program
végrehajtására vonatkozó
középtávú intézkedési tervről,
90, 112
- 23/1997. (VI. 4.) MKM rendelet
a Fogyatékos gyermekek
óvodai nevelésének irányelve
és a Fogyatékos tanulók
iskolai oktatásának tantervi
irányelve kiadásáról, 90, 93
428. sz. törvény a Szlovák
Köztársaság hivatalos
nyelvéről, 32

A, Á

- Ajánlás a jelnyelvekről (Európa
Parlament) 1988, 86
- Ajánlás a jelnyelvekről (Európa
Parlament) 1998, 86
- Ajánlás a kisebbségek
felsőoktatásban való
részvételéről, 16
- akkulturálódás, 126, 127
- alpoktatás, 7
- állami tisztségek, 12
- államnyelv, 5–15, 54, 55, 58
- ~en folyó oktatás, 8
- ~i iskola, 54
- ~i oktatás, 7
- államnyelv és irodalom, 5
- államnyelvtörvény, 27

Allsop, L., 73, 86
 alternatív oktatás, 28
 Andersson, Y., 84
 Andrassy György, 1, 6
 angol tanulmányi versenyek, 3
 antropológiai szemlélet, 79, 117
 anyanemzet története tantárgy,
 19
 anyanyelv, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13,
 15, 18, 63, 67, 73, 99, 118
 anyanyelv és irodalom, 4–6, 19,
 99
 anyanyelv-definíciók, 2
 anyanyelven történő tanulás, 18
 anyanyelvi (L1) beszélők, 7
 anyanyelvi oktatás, 16, 19, 63
 anyanyelvű oktatás, 5–9, 11, 20,
 63
 asszimiláció, 57, 81
 nyelvi ~, 58
 attitűd, 68, 91
 Ausztria, 57
 ausztriai népcsoporttörvény, 56,
 57
 Az alapvető jogok és
 szabadságjogok
 alkotmánylevele [kartája], 29,
 34
 Az EBEÉ Emberi Dimenzió
 Konferencia koppenhágai
 dokumentuma, 30
 Az ukrajnai önkormányzati
 törvény, 13
 Az USZSZK törvénye az Ukrán
 SZSZK-beli nyelvekről, 12,
 14, 16, 19, 20

B

Bahan, B., 83
 Baker, C., 84
 Barak László, 38
 Barbeco, S., 78
 Bartha Csilla, 2, 74, 75, 80, 84,
 99
 Baugh, John, 8
 beneši dekrétumok, 29
 Berényi Mária, 70
 Bergman, B., 78
 beszédnevelés, 97
 bevándorlók, 34, 55, 56, 57
 bimodális nyelvhasználati mód,
 81
 bíróság, 12, 30, 114
 Borbély Anna, 2, 61, 68
 Bos, H., 75
 Branson, J., 75
 Bulwer, John, 75
 burgenlandi horvátok, 56
 burgenlandi magyarok, 56
 Büntető Törvénykönyv, 27

C

Charrow, V. R., 95
 cigányok, 3, 45, 65
 Cobarrubias, J., 117
 Comenius Egyetem, 40

Cs

családi és utónevekről szóló
 törvény, 30
 Csányi Yvonne, 95, 110
 Csehszlovák Köztársaság, 28
 CSEMADOK, 45
 Csernicskó István, 2, 11

D

- de L'Épée, Charles-Michel, 75, 82
 Deuchar, M., 78
 diszkrimináció, 4, 12, 26, 27, 83, 84, 96, 97, 116
 ~ az oktatásban, 7, 97
 tannyelvi ~, 3
 döntéshozók, 4
 Salné Lengyel Mária, 115

E, É

- egyéni jog, 26, 89
 egyházi élet, 15
 egynyelvűség, 81
 elidegeníthetetlen jog, 13
 elnyomás, 84
 előnyben részesítés, 106
 emberi jog, 9, 10, 54, 73, 117, 118
 emberi jogi dokumentum, 33
 Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 20, 62
 ENSZ, 35
 ENSZ Alapokmánya, 62
 esélyegyenlőség, 103, 113, 114
 „esélyegyenlőségi törvény”, 102, 104, 109
 esélyegyenlősítés, 104
 Európa Tanács 1353. számú, a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről szóló ajánlás, 20
 Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása, 16, 17, 30
 Európai Emberi Jogi Konvenció, 62
 Evans, L., 83

F

- feliratozás, 109, 110
 felsőoktatás, 20
 siketek a ~-ban, 108, 109
 felsőöri kétnyelvű gimnázium, 57
 felvételi vizsga, 13
 finnországi svédek, 45
 Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve, 90, 92, 93, 104
 Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve, 90, 92, 93, 104
 fogyatékosok, 92, 97, 103, 105, 106, 108, 109, 114
 Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv, 112
 fordítás, 13
 földrajzi nevek, 13

G

- G. Juhász Judit, 113
 genocídium
 nyelvi-kulturális ~, 53
 Görömbei Sára, 43
 Grosjean, F., 78, 81, 125

Gy

- gyógypedagógia, 97, 115
 gyógypedagógusok, 102
 Gyönyör József, 28
 Gyurgyík László, 25

H

- Hágai Ajánlások (lásd még
Nemzeti Kisebbségek Oktatási
Jogairól Szóló Hágai
Ajánlások és Értelmező
Megjegyzések)
Halász, Gábor, 96
hallássérültek, 74
halló szülők siket gyereke, 78,
83
hangzó nyelv, 80, 83, 94, 100
hangzó nyelv jelelt változata, 80,
83
Hansen, B., 78
Harkiv megye (Ukrajna), 14
hátrányos megkülönböztetés
tiltása, 106
Hattyár Helga, 2, 75, 81
helynevek, 28
helységnévtáblák, 34, 57
Hickok, G., 78
hivatali nyelv, 14, 15
hivatali nyelvhasználat, 28
hivatalos nyelv, 15
Hoffmann Rózsa, 115
Horvátország, 57
horvátországi magyarok, 57
hozzáférhetőség, 109, 103, 112,
113

I, Í

- idegennyelv-oktatás
siketek ~-a, 101, 117
identitás, 58
integráció, 58, 82
integráció elve, 105
írásbeli kapcsolattartás, 29
iskola, 91
~ és anyanyelvhasználat, 67

- iskolaválasztás, 92
iskoláztatás
anyanyelvi ~, 15

J

- jellel kísért hangzó nyelv, 80, 83
jelnyelv, 74, 75, 78, 79, 80, 81
82, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 93,
94, 95, 99, 100, 102, 104, 110,
117, 118, 125, 127, 128
~ az oktatásban, 100, 101
~elsajátítás, 93
~ mint közvetítő nyelv, 101
~ mint tantárgy, 101
jelnyelvi tolmácsok, 86, 108,
109, 110, 112, 113, 114
jelnyelvi tolmácsszolgálat,
112, 113
jelnyelvtanárok, 86
jogfosztottság, 2
jogi vákuum, 35
Johnson, R. S., 117
Jokinen, M., 84

K

- karintiai szlovének, 56
Kárpátalja, 8
kassai kormányprogram, 29
Katedra Társaság, 45
Kaupert, I., 69
kerettörvény, 104
Kétegyháza, 68
kétkultúrájúság
siketek ~-a, 127
kétnyelvű közösségek, 80
kétnyelvűség, 91, 110, 125
aszimmetrikus ~, 81
felcserélő (szubtraktív) ~, 2,
22, 28

hozzáadó (additív), 2, 65, 71
 jelnyelv–hangzó nyelv ~, 80
 jelnyelv–jelnyelv ~, 80
 kikényszerített ~, 81
 siketek ~-e, 81, 82, 84, 127,
 129
 kirekesztési hajlam, 58
 kisebbség, 3, 5, 6, 9, 11, 13, 15,
 61, 62, 64, 73, 91
 autochton ~, 55
 kisebbségek által használt
 nyelvek Magyarországon, 63
 kisebbségek kollektív joga, 26
 kisebbségi
 ~ diákok, 6, 7
 ~ iskola, 63, 67, 99
 ~ közélet, 15
 ~ népismeret tantárgy, 67
 ~ nyelv, 14, 15, 20, 21
 67, 91
 ~ nyelv és irodalom, 5
 ~ nyelvhasználati törvény, 27
 ~ nyelvű oktatás, 28
 oktatás, 19
 ~ önkormányzat (román), 66
 ~ rádió- és televízióadások, 15
 ~ sajtó, 28
 kisebbségi törvény (lásd még
 1993. évi LXXVII. törvény a
 nemzeti és etnikai kisebbségek
 jogairól), 62, 65, 66, 67, 69,
 70
 kisebbségkutató intézetek, 69, 70
 Knight, P., 84
 kollektív jog, 55, 88, 89
 kommunikációs akadályo-
 zottság, 103
 kompenzatórikus jog, 117
 kompetencia, 81

nyelvi, kommunikatív ~, 83,
 91
 kontaktkód, 80, 83
 Kontra Miklós, 2, 3, 34, 65
 Koppenhága, 33
 kormányváltás, 36
 Kovács László, 38
 Kozma Mihály, 68
 közérdekű információkról szóló
 törvény, 27
 közigazgatási egységek, 12
 közintézmények, 106
 Központi Koordinációs
 Tanácsok, 39
 közszolgálati televízió, 86
 Krími Autonóm Köztársaság, 14
 Kucsma, Leonyid, 15
 Kudomrák Gyöngyi, 96
 Kyle, J., 73, 75, 86

L

Lacz Edina, 78
 Ladislav Ocelník, 38
 Lane, H., 82, 106, 117, 125
 Lannert, Judit, 96
 Lanstyák István, 1, 35
 Liddell, S., 78
 Lucas, C., 81

M

Magocsi, Paul Robert, 11
 Magyar Koalíció Pártja, 25
 Magyar Köztársaság
 Alkotmánya, 61, 62, 63, 66
 magyar nyelv (Ukrajnában), 15
 magyar nyelv és irodalom, 99
 magyar nyelvű oktatás, 64
 Magyar Országgyűlés, 62, 104
 magyarországi jelnyelv, 2, 73, 80

magyarországi románok, 2, 61,
65, 66, 67, 68
magyarországi szlovén nyelv, 56
Magyarországon honos
népcsoportok, 62
magyar–szlovák alapszerződés,
27
második nyelv (L2), 4, 5, 7, 8
médiatörvény, 112, 113
megbélyegzés, 84
migráció, 54
migránsok, 56
Milánói Kongresszus, 82
Miller, D., 75
modern nyelvoktatási
módszerek, 28
munkaerőpiac, 97
Muzsnai István, 96

N

nagyothallók, 80, 93, 94
Nap Kiadó, 38
németországi törökök, 56
Nemzeti alaptanterv, 95, 97, 99,
101
nemzeti jellegű tárgyak, 19
nemzeti kisebbség, 5, 6, 15, 25
Nemzeti Kisebbségek Oktatási
Jogairól Szóló Hágai
Ajánlások és Értelmező
Megjegyzések (lásd még
Hágai Ajánlások), 6, 7, 9, 16,
19
Nemzeti kisebbségek védelméről
szóló keretegyezmény, 16, 18,
29, 35
Nemzeti Nevelési Minisztérium
(Románia), 4
nemzetiségek, 11, 13, 19

nemzetiségi és migrációs ügyek
állami bizottsága (Ukrajna),
14
nemzetiségi
~ kutatóintézet, 70
~ nyelv, 12
~ nyelv és irodalom, 99
~ oktatás, 67
~ pótlék, 102
~ sajtó, 15
Nemzetiségi Tanács, 32
nemzetiségi többség nyelve, 13
nemzetiségi többségű területek,
12
nemzetiségi törvény (1968-as,
magyar), 56
népismeret, 19
népszámlálás, 43, 64
2001-es ~ nyelvre vonatkozó
kérdései, 64
Netea, Andreea, 69
Netea, Zoltan, 69
névháború, 33
névválasztás, 13
névváltoztatás, 31
Nover, S. M., 83, 117

Ny

nyelvcseré, 54, 64, 65, 81
nyelvek státusa, 11, 14
nyelvhasználati jog, 57
nyelvhasználati szintér, 66
nyelvhasználók számaránya, 56
nyelvi emberi jog, 3, 6, 91
nyelvi és jelnyelvi közlések
kölcsonös tolmácsolása, 100
nyelvi és kulturális kisebbség,
96, 102, 117, 118

nyelvi jog, 57, 61, 73, 88, 91, 97,
102, 117

Nyelvi Jogok Egyetemes

Nyilatkozata, 16, 19, 20, 87

nyelvi kisebbség, 20, 80

~i státus, 73

nyelvi közösség, 87, 88, 89

nyelvideológiák, 74

nyelvközösségi jog, 55

nyelvmegőrzés, 57, 58, 91

nyelvpedagógia, 10

nyelvpolitika, 22, 82, 117

nyelvpolitikai bizottság

(Ukrajna), 15

nyelvrendőrség, 35

nyelvstratégia, 117

nyelvtörvény, 53, 54, 57, 58

„cenzusos” ~, 55

„többnyelvű” ~, 55

egynyelvű ~, 54

kombinált törvény, 56

területileg korlátozott ~, 55

nyelvváltás, 54

nyelvvizsga, 116

Nyilatkozat a Magyar

Köztársaság és az Ukrán

SZSZK együttműködésének

elveiről a nemzeti kisebbségek

jogainak biztosítása területén,

16

Nyilatkozat a nemzeti vagy

etnikai, vallási és nyelvi

kisebbségekhez tartozó

személyek jogairól, 16, 17, 30,

87

Nyilatkozat Ukrajna és

Magyarország együttmű-

ködésének elveiről a nemzeti

kisebbségek jogainak

biztosítása területén, 17

O, Ó

okmányok, 12

oktatás, 13, 15, 20, 73, 91, 92,
97, 101

integrált ~, 92

kisebbségi tannyelvű ~, 3

oktatáshoz való jog, 9

oktatási törvény, 3

oktatáspolitikai, 91, 117

oktatáspolitikusok, 7, 34

óraterhelés, 6

Orosz Ildikó, 11

orosz nyelv, 12, 13, 14, 15

Országos Fogyatékosügyi

Program, 90, 101, 104, 105,

106, 107, 108, 110, 112, 113,

117

Országos Román Önkormányzat,

66, 67

otcsezstvo (apai keresztnév), 13

Ö, Ő

önkormányzatok, 13

önrendelkezés, 107

P

Párizsi Karta, 62

patológiai szemlélet, 79, 93, 117

pedagógiai műhiba, 8

Pék László, 37

Penn, C., 78

Perlusz Andrea, 110

Petrusán György, 68, 69

Polgári és Politikai Jogok

Nemzetközi

Egyezségokmánya, 62

Prága, 33

presztízs, 55, 57, 58

privilegium, 3, 5, 8, 9

R

- Reagan, T., 78, 117
 regionális nyelvek, 21
 Regionális vagy Kisebbségi
 Nyelvek Európai Kartája, 11,
 16, 20, 21, 26, 27, 30
 rehabilitáció, 106, 108, 117
 ~ elve, 106
 rendszerváltás, 58
 Román Alkotmány, 8
 román diákok, 6
 román kisebbségi nyelvtörvény,
 55
 román nyelv, 5, 7
 román nyelv és irodalom, 4, 5, 7
 román tanügyi törvény, 4, 6, 7
 Románia, 6
 Rozsnyói Járási Hivatal
 elöljárója, 38

S

- saint-germain-i kisebbségi
 szerződés, 28
 saját nyelv/nyelvváltozat, 67, 68
 Salamancai Nyilatkozat, 110
 siket gyerekek halló szülei, 95
 siket kulturális és nyelvi
 kisebbségi közösség, 78, 80
 siket szülők halló gyermekei, 80
 siketek, 73-75, 78, 80, 82, 84,
 87, 89, 93, 94, 97, 101, 104,
 117, 15, 128
 prelingvális ~, 78
 Siketek Európai Közössége, 86
 siketek továbbtanulása, 96, 97,
 101
 siketoktatás, 73, 82, 84, 91, 97,
 104, 107, 110

- auditív-verbális (oralista) ~,
 75, 79, 82, 84, 92, 94
 integrált ~, 92, 110
 kétnyelvű, 83, 93, 117, 118
 szegregált ~, 92, 110
 manuális, 82
 siketség, 74, 79, 81, 89, 125
 ~ orvosi megközelítése, 79,
 117
 állandó, 79
 átmeneti, 79
 szerzett, 79
 veleszületett, 79
 Simon Szabolcs, 2, 25
 Skutnabb-Kangas, T., 1, 3, 89,
 99
 standard, 54
 Stokoe, W., 78
 Svájc, 55
 Svartholm, K., 118
 Swanwick, R., 84

Sz

- Szabó Mária Helga, 78
 szájról olvasás, 82, 94, 95
 szegregáció, 82, 107
 Székely András, 65
 személynevek, 13, 28
 Szigeti László, 38
 Szikonya Judit, 3
 Szilágyi N. Sándor, 1, 2, 3, 7
 szlovák állam
 ~ szuverenitása, 26
 szlovák kisebbségi nyelvtörvény,
 55
 Szlovák Köztársaság
 Alkotmánya, 33
 szlovák kulturális minisztérium,
 34

szlovák nemzet, 25
 Szlovák Nemzeti Párt, 26
 szlovák nyelv oktatása, 28
 Szlovák Rádióról szóló törvény,
 27
 Szlovák Televízióról szóló
 törvény, 27
 Szlovákia, 25
 szlovákiai kisebbségek, 31
 szlovákiai magyar értelmiség, 39
 szlovákiai magyar iskolások, 3
 szlovén kétnyelvűségi törvény,
 55
 Szlovénia, 57
 ~ alkotmánya, 57
 szövány magyarság, 57
 Szovjetunió, 2, 12, 15
 sztereotípiák, 108
 szurdopedagógia, 97

T

táblaháború, 33
 tanítási nyelv, 91
 tannyelv, 4, 9
 társadalmi integráció, 96, 107
 társadalmi szegregáció, 97
 telekommunikáció, 86
 Tenczel István, 37
 térképészet, 28
 területi autonómia, 26
 tévhitek (siketekkel,
 jelnyelvekkel kapcsolatos ~),
 74, 75, 91
 tolmács, 12
 totális kommunikáció, 83
 Tóth Sándor, 37
 többnemzetiségű állam, 25
 többség, 3, 6, 7

többségi nyelv, 5, 6, 80, 82, 83,
 92
 többségi nyelvű oktatás, 19
 tömegtájékoztató, 13
 történelmi magyar nevek átírása,
 27
 transzkripció, 13
 tranzitív oktatási modell, 19
 Tur, Jevgenyij, 14

U, Ú

Új Szó, 38
 ujjábécé, 83, 94
 Ukrajna, 11, 13, 14, 15, 20, 22
 Ukrajna Alkotmánya, 11, 12, 14,
 16, 17, 19, 22
 Ukrajna nemzetiségi jogainak
 nyilatkozata, 11, 13
 Ukrajna nemzetiségi
 kisebbségeinek oktatási
 igényei kielégítésének
 koncepcionális alapjai, 16
 Ukrajna törvénye a helyi
 önkormányzatokról, 11
 Ukrajna törvénye a nemzetiségi
 kisebbségekről, 11, 13, 16, 18
 Ukrajna törvénye a nyelvek
 fejlődéséről és használatáról
 (tervezet), 16, 18
 Ukrajna törvénye az általános és
 középfokú oktatásról, 19
 Ukrajna törvénye az általános
 középfokú oktatásról, 16
 Ukrajna törvénye az Ukrán
 Köztársaság nyelveiről, 11
 ukrán és ruszin helységnevek, 27
 ukrán nyelv, 8, 11, 12, 13, 14, 15
 ukrán törvényhozás, 55
 ukránok, 11

V

- vallási élet, 28
Valli, C., 81
verbális nyelv, 125, 127, 128
vernakuláris (alapnyelv), 32
Vojtek Katalin, 38
Vörös Ottó, 2, 53

W

- Wilbur, R. B., 95
Woll, B., 75

Z

- Zalabai Zsigmond, 33

A SOROZATBAN MEGJELENT

- I. Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467—1706, I—II. kötet.
Szerk.: Benda Kálmán (1989)
- II. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl
Szerk.: Fejős Zoltán—Küllös Imola (1990)
- III. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben
Szerk.: Barabás Béla—Joó Rudolf (1990)
- IV. A beregszászi magyar gimnázium története
Szerk.: Benda István—Orosz László (1991)
- V. Hetven év. A romániai magyarság története 1919—1989
Szerk.: Diószegi László—R. Süle Andrea (1990)
- VI. Tőkés István: A romániai magyar református egyház élete 1944—1989 (1990)
- VII. Népi kultúra és nemzettudat
Szerk.: Hofer Tamás (1991)
- VIII. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz (1991)
- IX. Diószegi István: Üllő és kalapács
(A nemzetiségi politika a XIX. századi Európában) (1991)
- X. Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története
1944 és 1949 között (1991)
- XI. Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.
Szerk.: Kontra Miklós (1991)
- XII. Liszka József: Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából (1992)
- XIII. Pávai István: Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (1993)
- XIV. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből
Szerk.: Gráfik Imre (1994)
- XV. Túl a kecegárdán
Szerk.: Kontra Miklós (1995)
- XVI. Magyarok kisebbségben és szórványban
Szerk.: Romsics Ignác (1995)
- XVII. Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok
Kelet-Európában
- XVIII. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos-és gyógyszerészképzés 50 éve
Szerk.: Barabás Béla—Péter Mihály—Péter H. Mária (1995)
- XIX. Nanovfszky György: A finnugorok világa (1996)
- XX. Magyarságkutatás 1995—96
Szerk.: Diószegi László (1996)
- XXI. Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában (1997)
- XXII. Imreh István: Erdélyi eleink emlékezete (1999)
- XXIII. Csángósors
Szerk.: Pozsony Ferenc (1999)
- XXIV. Útkeresés és integráció
Szerk.: Bárdi Nándor—Éger György (2000)
- XXV. Nyelvrokonaink
Szerk.: Nanovfszky György (2000)

Kiadja a Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László
Felelős szerkesztő: Barabás Béla

Nyomta a Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető: Vadász József

ISBN 963-86291-3-4

9 799638 629134 40